

Suvremena povijest: nacionalni konflikti, gospodarstvo i međunarodni okviri

Zdravko Dizdar
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

VIROVITICA U PLANOVIMA VELIKOSRPSKE POLITIKE TIJEKOM 19. I 20. STOLJEĆA: OD IDEJE DO POKUŠAJA PROVEDBE

UDK 323.14(497.11)''18/19''
94(497.5 Virovitica)''18/19''
Pregledni rad
Primljeno: 20. 9. 2005.

Iako su od srednjeg vijeka trajno hrvatsko državno područje u kojem je hrvatsko pučanstvo uvijek bilo većinsko, grad Virovitica i okolno područje postali su u planovima velikosrpske politike 19. i 20. stoljeća određeni kao tzv. "zapadna granica srpskih zemalja". Takve su planove pojedini srpski politički krugovi često i kartografski iskazivali. Razlog tomu su bile specifične povijesne okolnosti, naime naseljavanje, u više navrata (od 16. do 20. stoljeća), Srba i u ranijim razdobljima pravoslavnih Vlaha (koji će se kasnije uglavnom nacionalno iskazati kao Srbi) te ustroj Srpske pravoslavne crkve, koji su od vladara dobivali vjerske i druge povlastice. Ta politika je, kako u miru, tako još i više tijekom ratne agresije na Hrvatsku pa i na virovitičko područje (1991.-1995.), nastojala "čišćenjem" Hrvata i ostalog nesrpskog pučanstva pretvoriti navedene krajeve u etnički i politički "srpske" te ih kao dio tzv. "srpskih zemalja" uključiti u planiranu "veliku Srbiju".

Ključne riječi: Virovitica, Hrvatska, Slavonija, "Velika Srbija", politički ekspanzionizam, 19.-20. st.

Uvod

Mnogi se s pravom pitaju kako i zašto se upravo Virovitica našla u planovima velikosrpske politike tijekom 19. i 20. stoljeća kao tzv. "zapadna granica srpskih zemalja", a što je poslužilo kao jedna od osnova za velikosrpsku agresiju na Hrvatsku 1991. godine. Odgovor na to pitanje potražiti ćemo u povijesnim okolnostima te odnosima Hrvata i Srba, posebice političkim odnosima na tom užem, ali i na širem području, ne ulazeći pritom u njihovo šire razmatranje. Ti odnosi su u navedenom razdoblju bili vrlo složeni i kretali su

se od odnosa suradnje i tolerancije do sukoba i isključivosti. Zato ćemo ukazati samo na osnovne momente te planove velikosrpske politike i aktivnosti kojima ih je nastojala ostvariti, a što ćemo najupečatljivije vidjeti i kroz predočene kartografske iskaze.¹

Prostor Virovitice tijekom srednjega vijeka nalazio se u sastavu hrvatske države, najprije kneževine, zatim hrvatskog kraljevstva, kao samostalne hrvatske države do 1102., a od tada pa do 1527. u zajednici s Ugarskom u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Virovitica je od 1234. postala slobodni kraljevski grad, u kojem su u više navrata boravili i ugarsko-hrvatski kraljevi. Od 15. stoljeća prelazi u privatni posjed te je s virovitičkim vlastelinstvom drže razne velikaške obitelji.²

Širenjem Otomanskog Carstva i turskim prodorima, kako cijela Hrvatska, tako je i ovo područje postalo krvavo bojište i posljednja obrambena crta zapadnoeuropskog svijeta. No, Turci su u svojim osvajanjima hrvatskih prostora 1552. zauzeli Viroviticu i Čazmu, uspostavili tu svoju vlast (u okviru novoosnovanog Požeškog sandžaka) i nastavili s upadima u preostali dio Hrvatske.³ Ipak su tu zaustavljeni, malo zapadnije od Virovitice i Čazme, a blizu Pitomače, Bjelovara, Dubrave i Ivanića, gdje je uspostavljena granica, dok su daljnja turska osvajanja nastavljena sjeverno od Drave u Ugarskoj.⁴

Duž granične crte s hrvatske strane granice postupno se, uz pomoć Austrije s kojom se Hrvatska nakon teškog poraza od Turaka na Mohačkom polju (1526.) i pogibije ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika II. te odluke Hrvatskoga sabora od 1527. godine i izborom za kralja Ferdinanda Habsburškoga nalazila u personalnoj uniji, ustrojava Vojna krajina (između Save i Drave - Slavonska, a južno od Save do mora - Hrvatska, posebice nakon sabora u Brucku 1578. kada je osigurano njeno financiranje, a potom kao

¹ Prikazani rezultati u radu proizlišli su i iz znanstvenog projekta "Položaj i razvoj Hrvatske 1918.-1941." koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske jer je upravo u tome razdoblju velikosrpska politika dobila prigodu da svoje projekte i na virovitičkom području sprovede u praksi.

² Vidi: Josip Adamček, Virovitica i Virovitička županija u srednjem vijeku, *Virovitički zbornik*, Virovitica, 1986. O tom razdoblju govori i niz srednjovjekovnih lokaliteta od kojih su neki arheološki istraženi kao npr. Zvonimirovo i Josipovo. Vidi: Željko Tomičić, *Zvonimirovo i Josipovo groblja strahrvatskog doba u Virovitičko-podravskoj županiji*, Zagreb-Virovitica, 1997.

³ Opširnije o Virovitići u tome razdoblju, ali i šire vidi: Nenad Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.

⁴ Vidi: *Hrvatski povijesni zemljovidi*, Čakovec, 1997., str. 30. Granice Hrvatske nakon turskih osvajanja 1606. i Nenad Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod, str. 188. Kartu: Požeški sandžak u razdoblju osmanske vlasti u Slavoniji.

jedinstveno teritorijalno i vojnooperativno područje), koja postaje i europsko obrambeno ratište.⁵

Posljedica turskih haranja ovim hrvatskim graničnim krajevima jest seljenje hrvatskoga naroda na zapad i sjever većinom u preostali dio Hrvatske i Austrije. U te opustošene hrvatske krajeve s prorijeđenim hrvatskim stanovništvom Turci u kolonizacijskoj i obrambenoj funkciji naseljavaju vlaško-stočarski element iz prekosavskih krajeva. Najveće skupine tih pravoslavnih Vlaha naseljavaju se na područje Pakračkog sandžaka (zbog čega će se jedno vrijeme to područje zvati "Mala Vlaška"), na njih se nadovezuje i skupina pravoslavnih Vlaha istočno i južno od grada Virovitice u trokutu Voćin-Orahovica-Sopje, na području Požeškog sandžaka, koji dobivaju različite povlastice. Istodobno napreduje i islamizacija, tako da je udjel toga elementa na kraju turske vladavine iznosio oko polovice cjelokupnog stanovništva. Zatim su najbrojniji Vlasi-stočari, koji se jedino i vode na tome sjeverozapadnom području Požeškog sandžaka, uglavnom nesjedilački i lako pokretljivi element koji je imao svoga kneza, a za obrađivano zemljište i napasanje stoke plaćaju samo porez filuriju, dok je najmalobrojnija obična raja /kmetovi/, koja je vezana za zemlju i spahijama plaća desetinu. Njihovih je kuća, primjerice oko 1580. prema turskim defterima (popisima), na području Virovitice bilo svega 820, a na području Orahovice 1501 kuća.⁶ Dio te raje je nastao od Vlaha-stočara, nastojanjem turskih plemića, na što upućuje i naziv popisa obične raje iz 1581. koji glasi: "Defter poreza vlaha live (=sandžaka) Požega". S uvođenjem novih i povećanjem starih daća, upadima druge hrvatske strane na ta područja, vremenom imamo sve više bježanja sa zemlje, pojavu hajdučije, ali i prelazak dijelela vlaškog stanovništva na hrvatsku stranu granice.

Turci su 1557. obnovili srpsku Pečku patrijaršiju, čime je započela obnova srpske crkvene hijerarhije, i dodijelili joj jurisdikciju nad pravoslavnim stanovništvom, osim uže Srbije, Kosova, sjevernog dijela Makedonije i jugozapadnog dijela Bugarske, i u svim osvojenim područjima današnje Crne Gore, Bosne i Hercegovine te Hrvatske. Ubrzo potom imenovan je poseban episkop Srpske pravoslavne crkve (SPC) za pravoslavne vjernike na području Slavonije pod turskom vlašću (tj. na području Požeškog i Pakračko-ceraničkog sandžaka) sa sjedištem u Požegi, a novoosnovani manastir Orahovica s crkvom postaje važno duhovno središte slavonskog pravoslavnog pučanstva. Tako je Srpska pravoslavna crkva tada preuzela i u stvarnosti ostvarivala nadležnost i nad pravoslavnim pučanstvom virovitičkog kraja, te ostalim dijelom Slavonije pod turskom vlašću. Kada je potkraj 16. stoljeća, tijekom turskih ratova, s toga područja prebjegao mitropolit Vasilije (1590.-1594.) na

⁵ Opširnije o tome vidi: Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995., posebice poglavlje: "Utvrde i obrambeni sustav Slavonske Krajine od Sabora u Brucku do kraja 16. stoljeća", str. 337-375.; Mirko Valentić, *Slavonska krajina i Križevačka pukovnija*, Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Križevačka pukovnija, Zagreb, 2003., str. 41-76.

⁶ N. Moačanin, nav. dj., str. 28.

habsburški teritorij u Bansku Hrvatsku, gdje mu je bilo dozvoljeno da se nastani u Varaždinskom generalatu, pod njegovim utjecajem tamo se sa zapadnih slavonskih područja pod turskom vlašću preseljava i znatan broj pravoslavnog življa. Time se nije ugasila Požeška eparhija, već i dalje djeluje do potkraj 17. stoljeća, kada je u oslobodilačkom ratu 1688.-1691. propala. No, ubrzo nakon toga crkveni život SPC na tome području se obnavlja. Tako je nakon osnivanja manastira Pakra početkom 18. stoljeća patrijarh Arsenije III. Čarnojević (Crnojević) osnovao novu episkopiju SPC sa sjedištem u Pakracu, koja preuzima jurisdikciju nad pravoslavnim stanovništvom na području zapadne Slavonije.

Od početka 17. stoljeća Vlasi i Srbi sa slavonskih područja pod turskom vlašću, posebice nakon ukidanja vlašskog statusa i prestanka daljnjih turskih osvajanja, postupno se i dalje naseljavaju na opustjela hrvatska područja Vojne krajine sklapajući s kraljem nagodbu, kao što je Statuta Valachorum iz 1630. godine, kojom dobivaju različite povlastice, što potiče njihovu daljnju kolonizaciju. Nad tim pravoslavnim pučanstvom Srpska pravoslavna crkva nastoji također preuzeti jurisdikciju. Tu je sredinom 16. stoljeća osnovan manastir u Lepavini na Kalniku, a potom je 1609. u manastiru Marči, kod Ivanić Grada (na posjedu zagrebačkog biskupa), bila osnovana unijatska Marčanska episkopija (na čelu s episkopom Simeonom, koji je rukopoložen dvije godine ranije, i bio je prvi srpski vladika u Hrvatskoj), pod koju su 1611. potpali i svi tamošnji pravoslavni žitelji. No, kako je s vremenom manastir u Marči postao središte za širenje unije, posebice za vladike G. Mijakića (1663.-1670.), kada su marčanske vladike postali sufragani zagrebačkog biskupa i odrekli se pečkog patrijarha, čemu su otpor davali naročito kaluđeri iz Marče i Lepavine, to su vjernici Srbi, odbijajući pokušaje unijačenja i ostajući čvrsto uz pravoslavlje, sami spalili Marču te se tako ugasila i tamošnja episkopija. Ipak je ostala unijatska (grkokatolička) Marčanska biskupija, ali od tada sa sjedištem u Križevcima. SPC je 1734. osnovala Lepavinsko-severinsku episkopiju, sa sjedištem najprije u Severinu, a potom u manastiru Lepavini, gdje su i čuvane dotadašnje dobivene povlastice. Na pritisak vojnokrajiških vlasti ta episkopija je 1749. spojena s Kostajničko-zrinopoljskom u zajedničko Kostajničko-severinsko vladičanstvo, koje je 1771. raspušteno, te pravoslavni vjernici s područja Varaždinskoga generalata od tada pripadaju Pakračkoj episkopiji.⁷ SPC od obnove nije bila samo vjerska, već u znatnoj mjeri i politička organizacija. Ona je snažno djelovala na svijest vjernika, koji su pripadnost SPC poistovjećivali s pripadnošću srpskom narodu. Potrebno je istaknuti kako je, na osnovi činjenice postojanja i jurisdikcije SPC nad pravoslavnim vjernicima, kako na području zapadne Slavonije (uključujući i Virovitičko područje), tako i na području bivšeg Varaždinskoga generalata (s manastirom Lepavinom i okolnim područjima na Kalniku), a koji će se nešto kasnije uglavnom nacionalno iskazati kao Srbi,

⁷ *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb, 1963., Karta VII. Jurisdikcija Pečke patrijaršije SPC sredinom XVII. stoljeća.

velikosrpska politika izvodila svoje programe o tzv. "zapadnim granicama srpskih zemalja", i to minimalno kod Virovitice i maksimalno na Kalniku.

Različit status između prorijeđenog starosjedilačkog hrvatskog pučanstva i novih kolonista na području Vojne krajine te okolnih područja civilne Hrvatske (uključujući i Virovitičko područje) utjecao je na sporo prilagođavanje uz sporove i sukobe, te će biti bitna odrednica u odnosima između Hrvata i Srba u 19. i 20. stoljeću. Naime, u ratu koji je završio 1699. mirom u Srijemskim Karlovcima i u kojem su oslobođeni znatni dijelovi Hrvatske, među kojima i Virovitica (oslobođena već 1684.), a potom cijela Slavonija i veći dio Srijema, nije ukinuta hrvatska Vojna krajina. Ona se naprotiv povećava i pretvara u modernu vojnu instituciju, a provedenim reformama krajišnici su pretvoreni u redovne vojnike pod bečkim zapovjedništvom, izvan kompetencije Hrvatskoga sabora, i tako ostaje sve do njezina ukinuća 1881. i sjedinjenja s civilnom Hrvatskom.⁸ U Vojnu krajinu se preselio i veliki broj pravoslavnih Vlaha i Srba s područja Virovitice i šire okolice koje su tu naseljavali Turci (ukoliko se nisu povukli s Turcima u Bosnu). To je utjecalo na to da je kod krajiških Srba ostao trajan otpor prema hrvatskom državnom suverenitetu predstavljenom u vlasti Hrvatskoga sabora. To je zamjetno i kod Srba u civilnoj Hrvatskoj u koju je (nakon 46-godišnje borbe s Bečom i ustroja starih slavonskih županija 1745.) ulazila i Virovitica, od sredine 18. stoljeća sjedište Virovitičke županije, a kasnije je sjedište te županije bilo u Osijeku, što se dijelom iskazivalo kroz razne oblike pobuna i poznatu slavonsku hajdučiju.⁹

Potrebno je istaknuti kako se, nakon sloma austrijskog napredovanja u Bečkom ratu protiv Turaka 1690., iz Srbije u tada oslobođena područja južne Ugarske i Slavonije povuklo mnoštvo Srba na čelu s patrijarhom Arsenijem III. Čрноjevićem (Crnojevićem). Znatan broj ih je naseljen na područje Srijema i Slavonije, uključujući i područje Virovitice te njezine šire okolice. Srijemsko-slavonsko područje je, odlukom cara Leopolda 1695., ušlo u sastav mitropolitske eparhije koja se trebala osnovati i kojoj je za jedno od mogućih sjedišta bio predviđen manastir u Orahovici. Ta nova metropolija SPC je ubrzo potom i osnovana te organizacijski ustrojena, a bečki dvor joj je zajamčio posebne povlastice. Sjedište joj se nalazilo na teritoriju Slavonske krajine i to od 1708. u manastiru Krušedolu, a od 1713. u Srijemskim Karlov-

⁸ Opširnije o svemu vidi: Mirko Valentić i Feodor Močanin, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Zagreb, 1981.; Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.*, Zagreb, 1981.; Ive Mažuran, *Virovitica pod upravom vojske, Dvorske komore i vlastelinstva, Virovitički zbornik*, Virovitica, 1986. i Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Vjesnik, posebno izdanje, Zagreb, 1991.

⁹ *Hrvatski povijesni zemljovidi*, Čakovec, 1997., str. 31. Karta: "Oživjela Hrvatska" (Croatia rediviva) od XVII. do kraja XVIII. stoljeća.

cima, pa se od tada i naziva Srijemskokarlovačka mitropolija, odnosno eparhija. Ovom seobom i osnivanjem mitropolije SPC prekinuti su daljnji pokušaji unijaćenja, te je započelo provođenje sustavne organizacije Srpske pravoslavne crkve u sjevernoj Hrvatskoj. Upravo te i druge vjerske povlastice koje Srbi u Habsburškoj Monarhiji poslije toga dobivaju od kralja suštinski su važan činilac sve do sloma Monarhije 1918. godine. Time se središte srpske duhovnosti i duhovne vlasti premjestilo sjeverno od Save i Dunava, što je bilo od izuzetnog značenja za širenje srpskog nacionalnog identiteta na području djelovanja Srpske pravoslavne crkve u Habsburškoj Monarhiji, uključujući područje tadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije među pravoslavnim stanovništvom (uključujući i brojne Vlahe), koje se još u nekoliko navrata naseljava tu uglavnom iz Bosne (pa i na područje Virovitičke županije). Manastiri SPC Orahovica i Pakra postaju značajna crkvena i kulturna žarišta Srba u Slavoniji, a postupno se bilježi privredni napredak srpskog stanovništva, stvara se i građanski sloj, prvenstveno iz redova trgovaca, kao i jezgra svjetovne inteligencije, koji ubrzo, uz svećenike, postaju i glavni nacionalni ideolozi. Nacionalna integracija Srba započinje već krajem 18. stoljeća, ali traje dugo, na što svakako jako utječe poseban pravni položaj Vojne krajine (gdje je i najveća koncentracija Srba u Hrvatskoj, iako je i tu hrvatski narod po broju većinski narod /premda s malom većinom/) i raspršenost Srba u Hrvatskoj. SPC je do potkraj 19. stoljeća na području Virovitičke podžupanije, gdje je 1880. živjelo više od 15.000, a 1900. 17.000 žitelja pravoslavne vjeroispovijesti (uz istodobno 1880. više od 37.000, odnosno 1900. oko 50.000 žitelja rimokatoličke vjeroispovijesti), osnovala četrnaest svojih parohija (župa) i to: na području trgovišta Virovitice i Slatine (po jednu) te općina Suhopolje (šest), Voćin (četiri) i Slatina (dvije).¹⁰ Tako započinje proces postupnog poistovjećivanja pravoslavlja i srpstva koji će biti dovršen poslije srpskih ustanaka (1804. i 1815.) uspostavom Kneževine Srbije (1830.), što omogućuje ubrzani rast suvremene srpske ideologije. Tada nastaju i prvi državopolitički programi velikosrpske politike o širenju Srbije te obnovi srednjovjekovnog Dušanovog carstva i stvaranja tzv. "Velike Srbije".

¹⁰ Mirko Valentić, *Iz povijesti Virovitičke županije*, Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: *Virovitička pukovnija*, Zagreb, 2002., str. 41-67. O naseljavanju Srba iz Bosne i poimenični popis grkoistočnih župa SPC na području Virovitičke podžupanije navedeni su na stranicama 45 i 62-66. O broju stanovništva na tome području i u to vrijeme prema vjeroispovijestima vidi: *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I. 1905.*, Zagreb, 1913., str. 26-27. i 34 i 35. Tablice: Prisutno građansko žiteljstvo po vjeroispovijesti i materinskom jeziku po popisu godine 1880. i 1900. po upravnim kotarima i gradovima. Prema tim popisima 1880. na području Virovitice živjelo je 29.086 stanovnika, od kojih su njih 24.773 ili 85,17 % bili rimokatoličke, a 3416 ili 11,75 % pravoslavne vjeroispovijesti, a na području Slatine živjelo je 25.117 stanovnika, od kojih je bilo 12.357 ili 49,20 % rimokatolika i 11.964 ili 47,63 % pravoslavnih. Prema popisu 1900. na području Virovitice živjelo je 36.000 stanovnika, od kojih su njih 31.117 ili 85,56 % bili rimokatoličke, a 4124 ili 11,24 % pravoslavne vjeroispovijesti, a na području Slatine živjelo je 33.858 stanovnika, od kojih je bilo 18.584 ili 54,88 % rimokatolika i 13.916 ili 41,10 % pravoslavnih.

Planovi velikosrpske politike tijekom 19. i početkom 20. stoljeća prema kojima Virovitica postaje jedna od glavnih točaka tzv. “zapadne granice srpskih zemalja”

Zbivanja u 19. stoljeću posebno su značajna za razumijevanje hrvatsko-srpskih odnosa. Hrvatska se na početku 19. stoljeća nalazila u okviru austrijskog carstva, ali stjecanjem povijesnih okolnosti, podijeljena između Ugarske – sjeverna Hrvatska i Slavonija te Austrije – Vojna Krajina, Istra i Dalmacija. Kako je to vrijeme rađanja modernih nacija u Europi, i na području Hrvatske bilježi se gospodarski napredak i rađa građansko društvo koje je početkom 30-ih godina 19. stoljeća nositelj hrvatskog narodnog preporoda, poznatog u početku pod imenom ilirskog pokreta (dok 1843. nije zabranjeno ilirsko ime), kojim je određen hrvatski nacionalni program. U tome programu iskazana je prvenstveno želja i borba za kulturno, prosvjetno i nacionalno objedinjavanje hrvatskog naroda, i njegovu nacionalnu i političku samostalnost te težnja za ujedinjenjem hrvatskog naroda i potom svih Južnih Slavena, za koje se tada još držalo da su potomci Ilira, u zajednicu ravnopravnih naroda, kako bi se mogli lakše osloboditi i očuvati od hegemonije velikih sila. To novo južnoslavensko zajedništvo hrvatskih iliraca pod zajedničkim ilirskim imenom Srbi su odmah odbacili jer nisu bili voljni odbaciti svoje staro narodno ime. Tada su hrvatski ilirci, koji su bili spremni odreći se hrvatstva u korist hrvatsko-srpskog zajedništva, shvatili da s beogradskim Srbima ne mogu ostvariti zajednički dogovor, pa su ilirski pokret u Zagrebu preobrazili u hrvatski narodni preporod. Sredinom 19. stoljeća sa svim onim “revolucionarnim” pomacima imamo nagli napredak građanskih prava i povećanje vjerske snošljivosti i u Hrvatskoj. Tada su Srbi Hrvatima i Slovencima počeli nuditi novo jugoslavensko zajedništvo, kojem bi na čelu stajala Srbija. Taj srpski program u Hrvatskoj podržali su primjerice Josip Juraj Strossmayer, đakovački biskup, i dr. Franjo Rački. Tako se u Hrvatskoj od sredine 19. stoljeća, na temeljima antiaustrijske oporbe i na crti te ideje južnoslavenskog jedinstva u hrvatskim političkim i kulturnim krugovima, osnivaju jugoslavenski orijentirana društva i ustanove (primjerice Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti /JAZU/ u Zagrebu 1866., kao prva ustanova te vrste i imena na čitavom slavenskom jugu¹¹) te političke stranke koje zagovaraju južnoslavensko ujedinjenje ili se zalažu za političku samostalnost Hrvatske unutar Austro-Ugarske.

Zahvaljujući gospodarskom napretku srpskog stanovništva i pojavi jezgre svjetovne srpske inteligencije Srbi su ušli spremni u razdoblje ilirskog preporoda. Mnogi Srbi u gradovima ulaze u upravu, uključuju se u gospodarski i politički život, tako se zbiva hrvatsko-srpsko kulturno otvaranje.

¹¹ Nakon proglašenja i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske 1991. kao najviša državna hrvatska znanstvena ustanova ona je konačno promijenila naziv u: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU).

Tijekom revolucije 1848./1849. mnogi Srbi ulaze u politički život, a znatan broj i kao izabrani saborski zastupnici, aktivno sudjelujući u zbivanjima, uključujući se u obranu hrvatskih nacionalnih interesa.¹² U drugoj polovici 19. st. Srbi ulaze u činovništvo. No, tada se stvaraju i mnoge pretpostavke za buduće sukobe, kao što je pitanje jezika, koje se shvaća kao političko i srpsko pitanje u Hrvatskoj, dijelom i zbog utjecaja izvana. Tako Srbi s područja Hrvatske nisu nikada prihvatili ilirsko ime, kao ni kasnije jugoslavensko, već samo svoje srpsko, a među njima pojavljuju se i oni koji svojom aktivnošću uz jačanje svesrpske svijesti potiču i srbocentrizam, kao primjerice Dositej Obradović i Vuk Stefanović Karadžić. Dositej Obradović (1739.-1811.) je potkraj 18. stoljeća prvi dao ideju o širenju Srbije, kad ona još nije ni postojala.¹³ Tu ideju su prihvatili još neki političari, a Vuk St. Karadžić (1787.-1864.), jezikoslovac, etnograf i pisac, oblikovao ju je u velikosrpski orijentiranoj knjžici *“Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona”*, napisanoj 1836., a tiskanoj trinaest godina kasnije (1849.), kad nakon dvaju srpskih ustanaka u Beogradskom pašaluku protiv turske vlasti (1804. i 1815.) postoji od 1830. autonomna srpska država. Tekst je objavljen i u *“Zagrebačkom kalendaru”* 1850. kako bi se i Hrvati s njime što bolje upoznali. U toj političko-programskoj raspravi Vuk predlaže da svi južni Slaveni od Soče do Timoka postanu Srbi, koji bi se međusobno razlikovali prema religijskoj pripadnosti, time bi bili *“Srbi svi i svuda”*, što je temeljno geslo u raspravi. Na taj način bi Srbija sebi otvorila mogućnost stvaranja velike srpske države na jugoistoku Europe. Naime, Vuk je na temelju navodno istog jezika tvrdio da su svi štokavci Srbi, proglašavajući Srbima i katolike Hrvate i islamizirane Bošnjake muslimane, pa je tako njihove književne i druge stvaraoce i njihova dijela svrstao u srpska uvrstivši ih u *“Srpski rječnik”* (npr. hrvatsku narodnu književu i jezičnu baštinu) i predstavivši ih tako svijetu kao srpska. Tako nastaje njegova poznata teorija o Srbima triju vjera, a onda su i sva ta područja srpska.¹⁴ Vuk je tako prvi velikosrpskoj ideji dao cjelovitiju teorijsku osnovu i proširio je tadašnjom Europom, te se ovaj njegov rad smatra prvim velikosrpskim projektom u 19. stoljeću s pretenzijama na hrvat-

¹² Dovoljno je spomenuti samo: Maksu Pricu, jednog od tajnika bana Josipa Jelačića, zatim Petra Preradovića, austrijskog generala i hrvatskog pjesnika, koji je djelovao u Vojnom odsjeku te Ognjeslava Utješinovića Ostružinskog, koji su, i to sa stajališta hrvatskih nacionalnih interesa, postavljali radikalne nacionalne zahtjeve.

¹³ Dositej Obradović, *Pismo Harlampiju, Život i Priključenja*, Beograd, 1975. Obradović koji se zalagao za jedinstvo Južnih Slavena u tom pismu Harlampiju, objavljenom 1783., konstatira da svi Južni Slaveni, osim Slovenaca i Bugara, govore istim jezikom, hrvatskim i srpskim, da bi zaključio da su svi koji tim jezikom govore „čisti Srbi“, odnosno „braća Srbliji“.

¹⁴ Vuk Stefanović Karadžić, *Srbi svi i svuda*, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 91-98. Tako prema Vuku Hrvati kao narod ne postoje, dok oni *„današnji Hrvati u varmeđi /županiji/ zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj, kojijeh je jezik kao prijelaz iz kranjskoga u srpski“*, a koji umjesto „što“ i „šta“ govore „kaj“, *„među Slovence idu“*, a svi koji govore „što“ ili „šta“ su čisti Srbi, a koji se po zakonu, tj. religiji dijele „natroje“ – pravoslavne, katolike i muslimane.

ske zemlje, a čija stajališta do danas zastupaju politički zagovornici ideje velike Srbije.¹⁵

Sve to, uz svetosavlje, utjecat će na nastanak i prvog velikosrpskog programa kod političkog vodstva Kneževine Srbije, a slijedit će ga drugi slični sve do danas, sa svrhom zauzimanja područja ostalih južnih Slavena, pa i hrvatskih (kojih obim varira od maksimalnog do minimalnog, ovisno o političkoj situaciji i drugim okolnostima i mogućnostima) i njihovim posrbljavanjem te na cijelom tome području stvaranjem velike Srbije. Taj prvi cjeloviti politički program i provedbena osnova velikosrpske osvajačke politike, odnosno tajni plan stvaranja velike Srbije, izradio je Ilija Garašanin /1812.-1874./, tadašnji višegodišnji ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije, za kneza Aleksandra Karađorđevića 1844. u spisu pod nazivom “*Načertanije*” (Nacrt) vanjske i nacionalne politike Srbije.¹⁶ Garašanin polazi od predviđanja da će se Tursko Carstvo raspasti i biti podijeljeno između Rusije i Austrije, a u te planove treba se uplesti Srbija te po povijesnom pravu baštiniti bivše zemlje Dušanovog carstva, a po narodnom pravu proširiti se na sjeverozapad, gdje žive Srbi potisnuti turskim prodiranjem, uključujući tu pored BiH, Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju. Tako bi se po njemu svi Srbi morali

¹⁵ Mirko Valentić, *Velikosrpske pretenzije na hrvatske zemlje u XIX stoljeću*, Domovinski odgoj, priručnik za hrvatske vojnike, dočasnike i časnike, Zagreb, 1995., str. 289-290. Današnji zagovornici koncepta velike Srbije, kao npr. dr. Vojislav Šešelj, predsjednik Srpske radikalne stranke, trenutno stranke s najvećim brojem glasova u Srbiji, smatraju da se on prvi put pojavio 1683. u *memorandumu Đorđa Brankovića* upućenom austrijskom caru. Branković je predlagao oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja, tj. onih u kojima se govori srpski jezik, u veliku Srbiju kao posebnu jedinicu u okviru austrijskog carstva koja bi definitivno spriječila daljnje turske prodore u centralnu Europu. Car je to u načelu prihvatio /dodijelio mu titulu grofa i postavio ga za despota tih zemalja tada još pod turskom vlašću/, ali kada je nakon turskog poraza pod Bečom, nastavkom rata protiv Turske (u kojem je austrijska vojska prodrila do Skoplja, ali se morala povući) i narodnih ustanaka u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Makedoniji, dio tih prostora zuzela austrijska vojska, nije to proveo u djelo, a Brankovića je zatočio u grad Heb u Češkoj, gdje je i umro. Drugi put, pojavio se 1803. u *memorandumu Arsenija Gagovića*, arhimandrita Pivskog manastira u današnjoj Crnoj Gori, upućenom ruskom caru u kojem traži rusku pomoć u oslobađanju srpskih teritorija najprije iz turskog, a potom austrijskog ropstva i stvaranje jedinstvene srpske države. I treći put pojavljuje se nakon izbijanja prvog srpskog ustanka protiv Turaka u Beogradskom pašaluku 1804. u *memorandumu Stevana Stratimirovića*, karlovačkog mitropolita, upućenog ruskom caru sa željom da se oslobode sve srpske zemlje iz turskog, austrijskog i mletačkog ropstva i ujedine u jedinstvenu srpsku državu. Šešelj i danas tvrdi da su srpske zemlje sve one gdje se govori srpski, a to su Srbija, cijela Bosna i Hercegovina, Crna Gora i skoro cijela Hrvatska, osim triju županija Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske, što je prije 80 godina tvrdio i Nikola Pašić, njegov prethodnik na čelu Narodne radikalne stranke (a kao što smo vidjeli i Vuk Stefanović Karadžić). Svjedočenje Vojislava Šešelja na Haškom sudu 25. VIII. 2005. na suđenju S. Miloševiću (www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/).

¹⁶ Mirko Valentić, *Prva programska formulacija velikosrpske ideje*, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 41-64. Iza Valentićeva teksta je tekst “*Načertanija*” Ilije Garašanina, str. 65-77. U istom zborniku su i kartografski prikazi tzv. velike Srbije u radu Radovana Pavića pod naslovom: *Velika Srbija od 1884. do 1990/91. godine*, str. 151-201 s 14 crteža karata uz autorov komentar.

ujediniti i živjeti u jednoj velikoj srpskoj državi, a među Srbe on ubraja i Hrvate štokavce i muslimansko pučanstvo BiH. U toj ujedinjenoj državi bila bi vladajuća dinastija Karađorđevića, a Srbi bi imali odlučujuću riječ na Balkanu. Da bi sve to Srbija i ostvarila, Garašanin predlaže da se u planirane zemlje upute srpski emisari (tj. špijuni) koji će tu bilježiti i pratiti sva važna zbivanja te promidžbom i drugim postupcima pripremati pripojenje tih zemalja Srbiji. Oni se ubrzo pojavljuju i na području Slavonije, šire srbo-centrizam i ideju obnove (uskrnuća) Dušanovog carstva, odnosno promiču velikosrpsku državnu tradiciju. Na terenu pronalaze svoje suradnike koji šire promidžbu, među kojima se ističe svećenstvo Srpske pravoslavne crkve.

Tada se počinju pojavljivati i prve povijesti srpskoga naroda u izdanjima državne tiskare s kartografskim iskazima "srpskih zemalja". Prva takva "*Istorija naroda srpskog*" Dimitrija Davidovića /1789.-1838./ pojavljuje se 1846. i to kao pretisak bečkog izdanja iz 1821. s kartom "Zemalja u kojima prebivaju Srbi", među kojima je cijelo područje današnje Republike Hrvatske (izuzev zapadnog dijela Istre), a to znači i Slavonija s Viroviticom, koje su samim tim "srpske zemlje".¹⁷

Već 1858. državna štamparija u Beogradu objavljuje na srpskome "*Istoriju srpskoga naroda*", Apolona Aleksandrovića Mačkova, koja je godinu prije tiskana u Moskvi, na ruskom, i u kojoj je karta "Starih srpskih zemalja", među kojima su i Slavonija (današnja s Viroviticom), Hrvatska (južno od Save) i Dalmacija.¹⁸

Ubrzo potom počinju se takve karte pojavljivati i na zapadu kao primjericice "*Karta srpskog pučanstva Turske Europe i južne Austrije s granicama srpskog carstva Dušana Velikog u XIV. stoljeću*" H. Thiersa objavljena na francuskom u Parizu 1862. u njegovoj knjizi: "Serbie, son passé et son avenir", a po kojoj je Srbija od Celovca u Koruškoj do sjevernog dunavskog ušća u Crno more (Kilia) i Varne (naravno sa Slavonijom, Hrvatskom i Dalmacijom), a na jugu do Istambula te Egejskim morem do Korinskog kanala i njime do Jonskog mora i obalom do Trsta.¹⁹ Tu je i pojava u Njemačkoj 1909. knjige: *Die Serbische Frage* (Srpsko pitanje) Vladana Đorđevića, povjesničara i bivšeg predsjednika srbijanske vlade, u kojoj autor obrazlaže

¹⁷ Djela Dimitrija Davidovića, knjiga I., *Istorija naroda srpskog* (objavljeno u Beču godine 1821.), pretisak pripremio Grigorije Vozarović, u Beogradu, u Kneževsko-srpskoj tiskari knjiga, 1846. Potrebno je kazati da je u Beču već 1794. bila objavljena knjiga monaha Jovana Rajića (1726.-1801.): *Istorija raznih slovenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov*, koju je napisao 1786., a u kojoj u srpske zemlje, pored Bosne i Hercegovine, ubraja Slavoniju (s Viroviticom) i Dalmaciju.

¹⁸ *Istorija srpskoga naroda*, napisao A. Mačkov (Iz njegove knjige: "Istorija srpskoga jezika u svezi s istorijom naroda", Moskva 1857.). Prilog srpskih novina za 1858., tiskano u Beogradu, u Državnoj tiskari, 1858.

¹⁹ H. Thiers, *Serbie, son passé et son avenir*, Paris 1862. Kartu u boji, s legendom i komentarom vidi: Bože Čović, *Što kaže povijesna znanost*, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 204 a.

nužnost ujedinjavanja “srpskih zemalja” pod kojima podrazumijeva sve prostore od Slovenije do jugoistočne Makedonije,²⁰ kao i u Francuskoj knjige Ernesta Denisa, *La grande Serbie* (Velika Srbija), Paris, 1915., čiji autor, oduševljen srpskim pobjedama nad austro-ugarskom vojskom na Ceru i Kolubari, zaključuje da “*cijeli svijet mora priznati volju i želju srpskog naroda da se ujedini*”, jasno u granicama velike Srbije.

Potrebno je ovdje istaknuti kako je velikosrpski imperijalizam od sredine 19. stoljeća brižljivo planiranim djelovanjem svoje diplomacije te sustavnim promicanjem laži na račun svojih susjeda, posebice Hrvata, plasirajući ih putem niza publikacija, predstavljanja te karata “srpskih zemalja” i velike Srbije /sličnih nekolicini ovdje predočenih/ na području kojih žive samo Srbi (triju vjera), prvenstveno u Francuskoj i Velikoj Britaniji, utjecao na javno mnijenje zapadnoeuropskih zemalja. To je pomoglo 1918. kod stvaranja na tim prostorima tzv. versajske Jugoslavije, u osnovi uglavnom kao velikosrpske tvorevine. U njoj su se Srbi kao najzaslužniji za stvaranje te države te kao najbrojniji u pučanstvu i u aparatu vlasti, sa srpskim kraljem na čelu, pod imenom troimenog naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca), a potom integralnog jugoslavenstva (Jugoslavena), nametnuli i nastojali vladati nad drugim narodima u Kraljevini Jugoslaviji u razdoblju 1918.-1941. godine.

Treba isto tako istaknuti da zbog stvaranja samostalne kneževine, kasnije kraljevine Srbije, ona za mnoge Srbe, uključujući i one na području Hrvatske, postaje središte nacionalne integracije, a tijekom vremena infiltrirat će se i velikosrpska ideologija, što će trajno utjecati na hrvatsko-srpske odnose.

U Beogradu je 1849. objavljen navedeni rad Vuka S. Karadžića, što je izazvalo snažno nezadovoljstvo, poglavito među hrvatskim kulturnim djelatnicima. Budući da je u Beču 1850. održan tzv. Bečki književni dogovor i da se Vuk nametnuo za izradu podsjetnika za zajednički jezik, prijetila je opasnost da takvom politikom Hrvati izgube i jezik i ime. Da je ta opasnost opravdana, pokazali su i članci u Beogradskim novinama i Srpskom dnevniku 1852. u kojima su, na temelju Vukova shvaćanja i pogleda slavista Pavela Šafařika, tvrdili da su svi štokavci Srbi, čime su negirali Hrvatima pravo na vlastiti jezik, te da su Hrvati “ukrali jezik Srbima”, odnosno da Hrvata zapravo nema. Na to je s hrvatske strane žestoko odgovorio u Gajevim Narodnim novinama (27. IX. 1852.) dr. Ante Starčević, pravnik, književnik i političar (predsjednik Stranke prava), utvrdivši da postoji i ime i jezik i narod i kultura Hrvata, da Hrvati pišu samo svojim materinim jezikom, pozvavši sve one Hrvate koji su se privremeno, zbog “sloge bratimske” odrekli hrvatstva u korist ilirstva i jugoslavenstva da se vrate svojim hrvatskim korijenima, zastupajući misao hrvatskoga državnoga prava i program stvaranja potpuno samostalne Hrvatske izvan Habsburške Monarhije, a što je njegov stranački kolega Eugen Kvaternik bezuspješno pokušao ostvariti ustankom u Rakovici 1871. godine. Starčević se narugao srpskoj megalomaniji da sve što vidi i što

²⁰ Vladan Đorđević, *Die Serbische Frage*, Leipzig, 1909.

im se sviđi proglaše srpskim. I više drugih autora u svojim spisima (npr. B. Šulek, M. Bogović. A. V. Tkalčević) pobijaju Vukov jezični pansrbizam, a nakon njegove smrti i Đuro Daničić, najugledniji srpski filolog, odustao je od njegovih teza i čak ih pobijao. No, ipak je i dalje u to vrijeme srpski jezični nacionalizam ostao dominantan u srbijanskoj i prečanskoj srpskoj kulturnoj javnosti.

I dok se Hrvatski sabor bori za novu ustavnu definiciju hrvatskoga državnog prava u Monarhiji i za sjedinjenje hrvatskih zemalja, srpski zastupnici su 1866. postavili pitanje priznanja srpskog naroda u Hrvatskoj, ali kao "političkog naroda" Trojednog Kraljevstva, i u svemu potpunu ravnopravnost Srba s Hrvatima, čime su se zaoštrili hrvatsko-srpski odnosi. U novinskim polemikama protuhrvatskim tekstovima isticao se Svetozar Miletić (1826.-1901.), tada zastupnik Srba u Hrvatskom saboru, u novopokrenutoj *Zastavi* u Novom Sadu, koji je bio i prvi njezin urednik. Polazeći od Vukove teorije kako su svi štokavci Srbi, koju su prihvaćali mnogi drugi srpski prvaci, Miletić je nijekao Hrvatsku kao Trojedinu Kraljevinu i protivio se hrvatskom državnopolitičkom djelovanju i osvješćivanju Slavonije i Dalmacije, jer ih je vidio kao srpske zemlje. Za Srbe u Hrvatskoj zahtijevao je autonomiju, državnopravno priznanje, reorganizaciju županija radi povoljnog zastupanja Srba u Saboru, građanska prava, zajamčeni školski, kulturni i crkveni život, te dvojno ime za pučanstvo u Hrvatskoj. Hrvatski sabor je 1867. prihvatio saborski članak da je službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji "hrvatski ili srpski" i ravnopravnu uporabu latinice i ćirilice, te jednoglasno usvojio izjavu da "*Trojedna kraljevina priznaje narod srp., koji u njoj stanuje, kao narod s narodom hrvat. istovjetan i ravnopravan*", priznavši im sva individualna prava, ali ih *nije mogao priznati "političkim narodom"* jer bi to značilo priznanje nositelja posebne državnosti na područja, što su stalno tražili i velikosrpski ideolozi, svojatajući dio hrvatskoga područja. Sabor je potom, na pritisak srpskih zastupnika, prihvatio novi nadnacionalni naziv za jezik - "jugoslavenski jezik", koji je u Beču kod dolaska na potvrdu Ivan Mažuranić, dvorski kancelar, izbrisao i napisao hrvatski jezik, što je kralj Franjo Josip I. prihvatio, pa je tako to ušlo u Ugarsko-hrvatsku nagodbu 1868. i ostalo do 1918. godine.

Svetozar Miletić je, nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe (1867.) i nestanka nade u poboljšanje položaja Srba na području ukinute tzv. Vojvodine srpske, iznio program ujedinjenja sveg srpskog naroda na ruševinama Austro-Ugarske i Otomanskog Carstva, te stvaranja južnoslavenske ili balkanske federacije pod vodstvom Srbije. Slijedila ga je Ujedinjena omladina srpska, ograničena osnovana u Novom Sadu, koja je djelovala među srpskim građanstvom i inteligencijom u Vojvodini, ali i u Srbiji te u Hrvatskoj. Ona je Srbima smatrala Hrvate štokavce u Hrvatskoj i BiH, a zagovarala je revolucionarnu akciju oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda.

Tako započinje hrvatsko-srpski spor koji će uz oscilacije trajati sve do naših dana, a stalni poticaj mu je, na žalost, davala uglavnom službena velikosrpska politika širenja (i Srpska pravoslavna crkva), na štetu okolnih naroda, prvenstveno Hrvata.

Potrebno je istaknuti da od sredine 19. stoljeća ulazi u hrvatsku politiku izuzetno velik broj Srba (među kojima je bio znatan broj bivših Vlaha, prvenstveno iz Vojne krajine, koji su prihvatili srpsku nacionalnu ideju i srpsko ime), što se posebice manifestira brojnim zastupnicima Srbima u Hrvatskom saboru, koji često zauzimaju i najistaknutije položaje. Tako su primjerice za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića /1873.-1880./, dijelom i njegovim zalaganjem, na visokim položajima od Srba bili: Josip Živković, na položaju podbana, Nikola Krestić, na položaju predsjednika Sabora i Livije Radivojević, na položaju predsjednika Stola sedmorice Vrhovnog suda. Ipak je Mažuranić tada zaradio epitet "srbofoba" zbog ukidanja srpske crkveno-školske autonomije, provedene u to vrijeme pri reformi školstva. To će bitno utjecati i na političke odnose između Hrvata i Srba, posebice kad su Srbi zahtijevali poseban položaj u Hrvatskoj i srpsko ime za jezik, s krajnjim ciljem izjednačavanja Hrvata i Srba (kao "političkog naroda") u Trojednoj Kraljevini, ali i na suradnju u zajedničkoj borbi protiv Beča i Pešte. Uz sve oscilacije i iskušenja komponenta međusobne suradnje trajno će biti prisutna kod dijela Srba u Hrvatskoj. Od toga vremena postupno jača srpsko građanstvo u hrvatskim gradovima, posebice u Zagrebu, koji ubrzo, uz Novi Sad, postaje najznačajnije gospodarsko, kulturno i nacionalno središte Srba Habsburške Monarhije.²¹ Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća odnosi između Hrvata i Srba nalazili su se na velikim iskušenjima, a na njih je svakako utjecala i velikosrpska politika, koja će sve više dolaziti do izražaja.

Aktivnost na promicanju velikosrpske politike na područjima Slavonije, Hrvatske i Dalmacije intezivira se uoči i tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka (1875.-1877.), kada je iz Bosne na područje Hrvatske izbjeglo više od 100.000 ljudi. Ustanak Srbija želi iskoristiti za priključenje BiH, a zatim i dijelova Hrvatske, zaoštavajući pritom odnose između Hrvata i Srba. Tada su se na tome području sukobili interesi Srbije i Austro-Ugarske. Rusija je nastojala iskoristiti postojeće stanje za širenje svoga utjecaja na Balkanu. Nezadovoljna politikom Srbije, tajno se dogovorila s Austro-Ugarskom da ista zaposjedne BiH, a Rusija će okupirati Bospor i Dardanele. Rusija je zatim u ratu porazila Tursku (ali zbog ratnog brodovlja Velike Britanije u Mramornom moru nije zauzela Carigrad i tjesnace), diktirajući joj u San Stefanu teške uvjete mira (od kojih su najznačajniji: utemeljenje velike Bugarske, priznanje neovisnosti Srbije i Crne Gore te autonomija BiH). Ovo snažno jačanje utjecaja Rusije na Balkanu nije odgovaralo velikim europskim silama te je rasplet završen 1878. na Berlinskom kongresu. Prema njegovim

²¹ Vidi: Nives Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskog kluba*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2005.

zaključcima Srbija se proširila prema jugu i priznata joj je neovisnost, dok je Austro-Ugarska dobila mandat da okupira BiH, što je ona i provela. No, velikosrpska politika se s time ne miri te njezinu aktivnost na zapadu prema hrvatskim prostorima nisu spriječili ni tajni ugovori između Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije sklopljeni 1881. o politici i trgovini kojima se Srbija pismeno odriče svojih težnji prema zapadu, prvenstveno u BiH, a Austro-Ugarska da nema ništa protiv njezina širenja prema jugu, uz povoljne trgovačke ugovore za obje strane. Od tada se ta politička aktivnost Kraljevine Srbije, a posebice nakon poraza od Bugara 1885., prema područjima BiH, Vojvodine i najvećeg dijela Hrvatske, uključujući tu Slavoniju u cijelosti, vodi tajno s krajnjim ciljem da ih uključi u svoj sastav. Tako u to vrijeme imamo pojačano slanje iz Kraljevine Srbije tajnih agenata te pomaganje na tim područjima prosrpskih pojedinaca, društava i stranaka, potplaćivanjem novinara i financiranjem novina (kao primjerice “*Srbobrana*” i “*Vrača pogađaća*” u Zagrebu, “*Srpskog glasa*” u Zadru i dr.) koji svi promiču velikosrpsku politiku.²² U tu smišljenu i sustavnu politiku srpske države uključivani su stručnjaci s raznih područja znanosti (od političara preko sveučilišnih nastavnika, crkvenih velikodostojanstvenika, časnika, činovnika, novinara do pisaca), ali i najviše srbijanske ustanove poput Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) i sveučilišta. Izlazi više tisuća srpskih knjiga “za narod i školu” u većini kojih se srpsko čitateljstvo uvjeravalo kako su Slavonija, Srijem, Dalmacija, Lika i drugi dijelovi Hrvatske “srpske zemlje”, a neke na najgrublji način negiraju postojanje Hrvata. Navest ćemo samo primjer knjige Petra M. Niketića, *Srpski svet u reči i slici*, tiskane u Beogradu 1882., a koja je potom izašla u nekoliko izdanja i bila namijenjena za školsku lektiru.²³ Niketić u njoj navodi da srpski narod živi “u Kraljevini Srbiji, u Staroj Srbiji, u Mačedoniji, u Crnoj Gori, u Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji, u Istri, u Hrvatskoj, u Slavoniji, u Sremu, u Bačkoj, u Banatu, u Srbiji pod Bugarskom” i zaključuje kako se zbog toga i sve te zemlje zovu “srpske zemlje, a narod u njima je srpski narod ili svet”. Prosuđuje da su od 11 milijuna stanovnika koji žive u tim “srpskim zemljama” njih “osam i po miliona čisti Srbi”, dok su ostalo: Turci, Arnauti, Cincari, Vlasi, Mađari, Nijemci, Talijani i Cigani, dakle bez Hrvata. Priznaje da postoje neka “predelna imena”, ali smatra da im je svima jezik isti, pa “svi treba da se zovu i jednim narodnim imenom - *Srbini*”. Navodi da je Hrvatsku u 7. st. naselilo “srpsko pleme Hrvati”, pa se zato i njezini stanovnici zovu “svojim predelnim imenom Hrvati, a govore čistim srpskim jezikom”.

Tu je i “*Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*” srpskih sveučilištaraca, objavljena 1892. u *Prosvetnom glasniku*, glasilu Ministarstva prosvete Kraljevine Srbije, koja je bila

²² Opširnije vidi u knjizi: Damir Agićić, *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*, Zagreb, 1994.

²³ Petar M. Niketić, *Srpski svet u reči i slici*, knjiga za narod i školu, Beograd 1890., str. 5 i 169.

obvezni priručnik školske nastave (u nekim školama i prije njezina objavljivanja).²⁴ Prema njoj cijelo područje današnje Republike Hrvatske (izuzev zapadne Istre) spada u "srpske zemlje". Te 1892. imamo i prve protuhrvatske demonstracije u Beogradu.

Na osnovi navedene "*Etnografske karte srpskih zemalja*" u tisku se potom pojavljuju različite karte sa sličnim sadržajem i porukama, kako u zemlji, tako i u inozemstvu. Takva je primjerice "*Narodnosna karta Ugarske*" u zagrebačkom "*Vraču pogađaću*" iz 1898.²⁵

Godine 1903. skupina časnika srpske vojske osniva u Beogradu tajnu terorističku organizaciju "*Crna ruka*", koja 1911. dobiva naziv "*Ujedinjenje ili smrt*", čiji je osnovni zadatak ujedinjenje srpstva na cijelom prostoru gdje Srbi žive, tj. na području planirane velike Srbije (koja osim Kraljevine Srbije obuhvaća i sve srpske pokrajine: BiH, Crnu Goru, Staru Srbiju i Makedoniju, Hrvatsku, Slavoniju i Srijem, Vojvodinu i Primorje), a u ostvarivanju svojih ciljeva koriste se i atentatima od kojih je onaj 1914. na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu bio povodom I. svjetskom ratu.²⁶

U Hrvatskoj se na banskoj stolici od 1883. do 1903. nalazio Khuen Hedervary, koji je sprovodio pojačanu mađarizaciju i progone Hrvata, služeći se u politici poznatom rimskom lozinkom "Divide et impera" (Podijeli pa vladaj), što je izazivalo žestoki hrvatski otpor. On se u provođenju svoje antihrvatske politike oslanjao i na hrvatske Srbe.²⁷ Služenje hrvatskih Srba

²⁴ *Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*, Prosvetni glasnik, Beograd, 1892.

²⁵ Mato Artuković, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, 2001., str. 325. Artuković tu navodi kako je *Vrač pogađać* "bio izrazito velikosrpski, antihrvatski i antižidovski list". Također je i francuski geograf L. Gallois u svojoj knjizi: *Carte ethnographique de la péninsule des Balkans*, tiskane u Parizu početkom 1918., napisao u stilu velikosrpskih obmana zasnovanih ovdje uglavnom na idejama Jovana Cvijića. Tako on navodi kako su bosanski Muslimani zapravo Srbi koji su prešli na islam kao odmetnici od svoje stare vjere, da su Slovenci, koje mrzi zbog njihovih liberalnih ideja, prvotno nastanjivali cijeli teritorij Hrvatske i da je Zagreb zapravo na tlu Slovenije, ali da se tada (1918.) stanovništvo oko Zagreba i u Zagorju smatra hrvatskim te da područje katoličkog stanovništva počinje tek zapadno od Zagreba. Zaključujući kako svekoliko stanovništvo Balkana izvan Uže Srbije ne vidi mogućnosti opstanka doli u prisnom sjedinjenju sa Srbijom. Na kraju knjige L. Gallois dao je i "*Etnografsku kartu Balkanskog poluotoka*", koja "Srbo-Hrvate" vidi od Trsta preko Varaždina sve do nadomak Sofije, čiju jezgru čine pravoslavci s pojedinim otocima "islamiziranih" Srbo-Hrvata u Bosni te pojedinih enklava katoličkih "Srbo-Hrvata" /pa i na području Slavonije, uključujući i područje Virovitice/, a koji postoje samo na zapadnoj periferiji tih oblasti (u sjevernom dijelu na području oko Varaždina, Krapine i malo širem području oko Zagreba). Kartu u boji, s legendom i komentarom vidi: Bože Čović, *Što kaže povijesna znanost*, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 204 b.

²⁶ *Ustav i Poslovník organizacije "Ujedinjenje ili smrt"* (Beograd, 1911.), Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 125-140.

²⁷ Opširnije o tome vidi u navedenoj knjizi Mate Artukovića, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, 2001.

stranim interesima kada je Hrvatska bila najugroženija produbljavalo je hrvatsko-srpski spor. Khuen je omogućio da već 1884. u Zagrebu izlazi list "Srbobran", glasilo Srpske samostalne stranke, na ćirilici, koji vodi najžešću protuhrvatsku promidžbu te tako svojim pisanjem iritira hrvatsku javnost. Smatram da treba reći kako je Khuen, osim pomoći srpskim političkim strankama kako bi oslabio Hrvatsku, nastojao i na odvajanju Slavonije od Hrvatske, izjednačavajući regionalno slavonsko s nacionalnim hrvatstvom, smatrajući čak da je naziv Hrvatska više zemljopisnog, a ne nacionalnog i povijesnog značaja. Na područje Slavonije doseljavaju se mnogi stranci (posebice Mađari, Nijemci, Česi, Slovaci, Židovi i dr.), u čijim su rukama uglavnom bili veleposjedi bogati šumama, kao i hrvatska trgovina koju su pretežito vodili Srbi i Židovi, dok su željeznice bile u mađarskim rukama, a u upravi su zapaženu ulogu imali činovnici Srbi i oni koji su provodili velikosrpski program. To se manifestiralo i na području Slavonije, posebice u miješanim selima u kojima su živjeli Hrvati i Srbi (najviše na području Pakraca) i to prvenstveno uništavanjem usjeva i raznim prijetnjama Hrvatima od pojedinih Srba, kao primjerice od paroha Joce Jovanovića, koji je tvrdio da sve Hrvate, Šokce, treba protjerati jer sve to mora biti srpsko područje, tj. velika Srbija. Ali bilo je i ubojstava, kao primjerice u Jasenovcu početkom 20. stoljeća kada su ubijena petorica seljaka – Hrvata od Srba iz navedenih razloga.²⁸ Kada je "Srbobran" 1902. u Zagrebu objavio članak Nikole Stojanovića (1880.-1964.) nazvan: "Do istrage (uništenja) naše ili vaše" u kome negira ime, jezik i narodnost Hrvata i najavljuje im rat do uništenja, izbile su u gradu i prve spontane protusrpske demonstracije u Hrvatskoj.²⁹ One su ukazale da Hrvatskoj ne prijete samo opasnost od porobljavanja Hrvatske od Beča i Budimpešte, nego i iz Beograda. Ove demonstracije bile su najava snažnog protumađarskog pokreta 1903. (tijekom kojega, a ni kasnije nema protusrpskih izgreda). Khuen je morao napustiti Hrvatsku, a na političku scenu je 1906., pobjedom na izborima, stupila Hrvatsko-srpska koalicija, kada se međunacionalnom suradnjom Hrvata i Srba nastojalo parirati politici Pešte i Beča. Kasnije se ona, pod vodstvom Svetozara Pribičevića, pretvara u prorežimsku stranku. Pribičević je bio pobornik približavanja Hrvatske Srbiji i bitno je utjecao na događaje u svezi s ujedinjenjem 1918. godine. U to vrijeme na području Hrvatske sve više jača *jugoslavenstvo* te je sve manje onih koji budućnost Hrvatske vide u sastavu Austro-Ugarske. Zbog zategnutih te ratnih odnosa sa Srbijom koji će uslijediti tijekom balkanskih ratova te tijekom I. svjetskog rata, kada je u hrvatskim zemljama za austrougar-

²⁸ Vidi: Dr. I.(van) R(užić), *Srpska propaganda radi o zatoru hrvatskog imena*, Zagreb, 1910., str. 101.

²⁹ Nikola Stojanović, *Do istrage vaše ili naše*, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 99.-105. Dovoljno je citirati sljedeći dio: "Hrvati niti imaju posebnog jezika, ni zajednice običaja, ni čvrstog jedinstva života, ni, što je glavno, svesti o međusobnoj pripadnosti, i stoga ne mogu biti posebna narodnost,(...). Ta se borba mora voditi 'do istrage naše ili vaše'. Jedna stranka mora podleći. Da će to biti Hrvati, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnost, što žive svuda pomešani sa Srbima, i proces opšte evolucije, po kome ideja Srpstva znači napredak".

ske napade na Srbiju bilo mobilizirano više od 70.000 vojnika, od kojih je bilo i oko 15.000 Srba, Beč i Pešta pojačavaju protusrpsku politiku, što će utjecati na odnose prema Austro-Ugarskoj, ali i na odnose između Hrvata i Srba.

Tijekom balkanskih ratova 1912. i 1913. Srbija je pripojenjem Kosova i Makedonije gotovo udvostručila svoju površinu i broj stanovnika, dok je njezina vojska u tim ratovima počinila genocid nad albanskim stanovništvom, prvi registrirani i utvrđeni na Balkanu (utvrdili su ga stručnjaci međunarodne komisije američke Zaklade Carnegie sa sjedištem u Washingtonu). Na početku I. svjetskog rata Vlada Kraljevine Srbije iskazala je silama Antante svoj maksimalni cilj - oslobođenja svih Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. stvaranje jugoslavenske države (tzv. Niška deklaracija 1914.). No, Nikola Pašić, predsjednik radikalne vlade, i regent Aleksandar Karađorđević imali su i minimalni cilj koji su predložili i silama Antante – ujedinjenje srpskog naroda i stvaranje velike Srbije proširenjem tadašnje Srbije na Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, dio Hrvatske (Dalmacija i Slavonija, uključujući i Virovitičko područje) te Vojvodinu, s prevlašću srbijanskog građanstva i dinastije Karađorđević.³⁰ Zato kad su Srbiji sile Antante 1915. ponudile proširenje Srbije na dijelove Austro-Ugarske, i to: na BiH (bez bihačko-cazinskog područja s lijeve obale rijeke Une), dio Dalmacije južno od rijeke Krke koji nije obećan Italiji (tajnim Londonskim ugovorom), Slavoniju (i u njezinu sastavu područje današnje Virovitičko-podravске županije) i dio Vojvodine (Bačka i Srijem), srpska vlada je to prihvatila, s tim da joj se oni odmah, prema mogućnostima, priključe. Osim toga, tražila je i preostali dio Hrvatske i zahtijevala da se Sloveniji omogući da se po završetku rata izjasni o svojoj sudbini. To pokazuju i tiskane karte od 1916. i narednih godina s navedenim zahtjevima Srbije (ali i drugih zainteresiranih država) i s odobrenim proširenjem Srbije od sila Antante.³¹

Planovi i programi velikosrpske politike od 1918. do 1998. s Viroviticom kao tzv. “zapadnom granicom srpskih zemalja” i pokušaji njihove provedbe u praksi

Velikosrpska politika je stvaranjem nove južnoslavenske države - Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. XII. 1918. - došla u prigodu da svoje težnje ostvari i u praksi, što je nastojala i postići. Srbijanski vojni zapovjed-

³⁰ Tako su npr. u lipnju 1915. Aleksandar Belić, poznati srpski lingvist, i Ljubomir Stojanović, političar, ruskom ministru vanjskih poslova predložili etnografsku kartu južnoslavenskih zemalja tada u sastavu Austro-Ugarske tvrdeći da su stanovnici do crte Virovitica-Senj “Srbi – pravoslavci, katolici i muslimani” te da je potrebno da se navedeni prostori pridodaju Kraljevini Srbiji. Vidi: Rasim Hurem, “Sveto pravo historičesko” na veliku Srbiju (6. nastavak) *Oslobođenje*, Sarajevo, 28. II. 2003., str. 28.

³¹ *Dom i svijet*, br. 23., Zagreb, 1. XII. 1918., str. 482. gdje prenosi iz engleskog ilustriranog časopisa 1916. objavljenu kartu “*Osnove razdjelbe Austrougarske Monarhije i uređenja južnoslavenskih zemalja*” i prigodan tekst.

nici Simović i Antonijević, pukovnici srpske vojske, odmah su 1918. sa zaposjedanjem Hrvatske predložili kralju amputaciju Hrvatske na crti Virovitica (malo istočnije od grada) - rijeka Una i dalje preko Bihaća do izvora Une pa na Knin (uključen) i rijekom Krkom na Šibenik (uključen), što je kralj odbio. No, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevina Jugoslavija (kako se od 1929. do 1941. zvala), od početka je bila svojevrsna zamjena za veliku Srbiju, i u kojoj je velikosrpska politika, koju vladajući režim provodi u praksi, posebno došla do izražaja prema Hrvatima općenito, a posebno na tome području današnje Virovitičko-podravске županije. To područje trebalo je, uz pomoć domaćih Srba te svekoliku potporu Beograda, pretvoriti u zapadnu granicu te njihove velike Srbije (pa i u osnovicu za daljnja velikosrpska osvajanja preostalih hrvatskih prostora – najprije do Kalnika, a kasnije eventualno i dalje sve do slovenske granice). Tako su od prvog dana nove države 1918. Hrvati ovih prostora bili izloženi pritiscima i teroru, kraljevskog jugoslavenskog, u biti velikosrpskog režima. Na rukovodećim mjestima uprave, policije, te vojske su pretežito Srbi. Hrvati se proglašavaju od prvoga dana za “separatiste”, protivnike “kralja i monarhije” za “antidržavne elemente”. Time se stvarao okvir za njihove progone, što vlasti i čine, ali i nacionalističke organizacije pod njihovim patronatom (kao npr. Udruženje srpskih četnika “Petar Mrkonjić”, organizacije Srpske nacionalne omladine /SRNAO/ i Organizacije jugoslavenskih nacionalista /ORJUNA/), a što je imalo za posljedicu kontinuiranu borbu, ali i različita stradanja mnogih Hrvata. Tako je npr. Miroslav Krleža, istaknuti hrvatski književnik, ljeta 1928., nakon zločina u Narodnoj skupštini u Beogradu nad zastupnicima HSS-a (dvojica ubijena, trojica ranjena, među kojima i Stjepan Radić, predsjednik HSS-a, koji je potom podlegao ranama), ovako rezimirao prvih deset jugoslavenskih godina (1918.-1928.): “*dvadeset i četiri političke smrtne osude, 600 političkih ubojstava, 30.000 političkih uhapšenja, 3.000 političkih emigranata i bezbrojna masa političkih izгона*”. Nakon uvođenja diktature kralja Aleksanda 6. I. 1929., razdiobom hrvatskog etničkog i povijesnog prostora kroz podjelu Kraljevine Jugoslavije na banovine, zabranom spominjanja hrvatskog imena, isticanja zastava i drugog hrvatskog znakovlja, krutim provođenjem centralizma i unitarizma, ograničenom slobodom govora, cenzurom i pooštavanjem zakona, represija i zločini prema hrvatskim rodoljubima i domoljubima u cjelini su se znatno povećali. Uz policiju i vojsku, u tome po pravilu sudjeluje i cjelokupan upravni aparat, ali i sve legalno osnovane nacionalističke organizacije, među kojima se terorom i zločinima prema Hrvatima posebno ističu četnička udruženja (pa i ona na virovitičkom području, u kojima su uglavnom kolonisti i solunski dobrovoljci Srbi, i to: u Virovitici, Terezinom Polju, Gradini, Obilićevu, Suhom Polju, Pčeliću, Podravskom Sokolcu i Karađorđevu, s više od 250 članova u upravnim odborima i ona na slatinskom području, istog sastava, i to: u Bukovici i Pušini s 40-

³² Vidi: Fikreta Jelić-Butić, *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata – prilog građi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini 1934.-1936.*, Radovi br. 21, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1988., str. 145-231. i *Jugoslovenska straža*, organ Glavnog odbora Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine, Beograd, 1934.-1939.

ak članova za koja postoje objavljeni podaci).³² Hrvatima je osporavana narodnost, nameće im se na različite načine srpski jezik i ćirilčno pismo, a zabranjuje upotreba hrvatskog imena i hrvatskih simbola te hrvatska društva. Na razne načine nastoji ih se razbiti i oslabiti, čemu služi politika nacionalizacije i kolonizacije, posebice tzv. solunskih dobrovoljaca, čime se nastoji promijeniti nacionalna struktura tih područja u korist Srba.³³ Tako je, na primjer, na području virovitičkog kotara prema službenim podacima ekspropirano od veleposjednika, uglavnom grofova Jankovića, više od 20.742 katastarska jutra te podijeljeno na 2963 mjesnih agrarnih interesenata, 1108 dobrovoljaca, 361 kolonista i 150 autokolonista, većinom Srba, koji su razmješteni u 41 novoosnovanu koloniju (među kojima su npr. Novo Obilićevo, Karađorđev Grad i Jugovo Polje), čime se stvarao srpski "limes" protiv navodno mogućih pokušaja restauracije Austro-Ugarske, ali i utvrđivala zapadna granica velike Srbije. Na području slatinskog kotara ekspropirana su 18.262 katastarska jutra te podijeljena među 2432 mjesnih agrarnih interesenata, 411 dobrovoljaca, 75 kolonista i 175 autokolonista, više od polovice Srba, koji su razmješteni u osam novoosnovanih kolonija (među kojima su Petrovac i Petrovo Selo).³⁴ Time se nastojao promijeniti nacionalni sastav stanovništva na tome području u korist Srba. Tako, na primjer, iz popisa stanovništva 1921. i 1931. vidimo da je u tih deset godina broj pravoslavnih sta-

³³ Tako primjerice dr. Đuro Basariček u knjižici: *Konac jedne laži – savremeno razmatranje o najnovijem socijalno-gospodarskom pitanju Hrvatske* (knjižnica "Gruda", svezak 1., Zagreb, 1924.), u poglavlju "Srpska naselja u Virovitičkoj županiji i Srijemu", uz ostalo piše: "Ministarstvo za agrarnu reformu radilo je također u posljednje vrijeme živo oko naseljavanja poljodjelaca iz Like, Korduna, Bosne i Hercegovine u Slavoniju. No ministarstvo je isključivo u te krajeve naseljavalo Srbe pod imenom t. zv. dobrovoljaca. Da li se dobrovoljci katoličke vjere nisu uopće javljali ili se njih kod podjele zemlje nije uzelo u obzir, trebalo bi ispitati. Činjenica jest, da su ta naselja isključivo srpska. Prema podacima ministarstva podijeljeno je tako naseljenim dobrovoljcima oko dvjesto hiljada jutara zemlje u samoj županiji virovitičkoj. Davala se zemlja besplatno po devet jutara za porodicu". (str. 44.) Navedeni broj zemlje je uglavnom onaj koji je došao pod udar agrarne reforme i kolonizacije, ali je on, prema službenim podacima, tek dijelom oduzet i podijeljen. Pod pritiskom javnosti, uz Srbe, na šira područja Slavonije naseljen je i određen broj Hrvata, većinom iz Hrvatskog zagorja, a ostali iz Like, Gorskog kotara, Bosne i Hercegovine, Podravine i Dalmacije.

³⁴ Opširnije o toj problematici vidi: Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija na području Virovitice u međuratnom razdoblju*, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 21, 1, Slavonski Brod, 1984., str. 177-203. i Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb, 1997. Tu su podaci o svim posjedima, tijekom agrarne reforme i kolonizacije, sve kolonije i ostali podaci. Tu su pod područjem virovitičkog kotara navedeni nešto veći podaci o oduzetom zemljištu i kolonistima zato što su tu uključeni podaci i za područje đurđevačke imovne općine i tamošnje kolonije, a i na području Orahovice bila je jedna novoosnovana kolonija. Pišući o demografskim promjenama izazvanim agrarnom reformom i kolonizacijom na tome području između dvaju svjetskih ratova Šimončić ističe kako je u tome razdoblju virovitički kotar kolonizirala "oko 7331 osoba, tj. 1531 obitelj, uglavnom pravoslavci", dok su tu veliki demografski gubitak zabilježili Mađari, a malo manji Nijemci, a istodobno na područje Podravske Slatine doselilo se "oko 5358 kolonista, od kojih su više od polovine /bila/ pravoslavne vjere" (str. 405.), ili ukupno 12.689 kolonista na ta dva kotara.

novnika na području virovitičkog kotara (s gradom) porastao od 4714 na 10.278, dok je broj rimokatolika porastao od 34.775 na 38.462.³⁵ Na svaki izražaj nezadovoljstva Hrvata represija nije izostajala, počevši od batinanja do mnogih ubojstava. Postojećim hrvatskim društvima zabranjuje se rad te se ista raspuštaju, kao npr. Podružnica Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Virovitici.³⁶ No, to je imalo suprotan efekt, jačajući homogenizaciju i otpor hrvatskoga i drugih naroda na području Kraljevstva SHS.³⁷

Najveći dio hrvatskog stanovništva okupio se oko Hrvatske seljačke stranke (HSS), a manji dio oko ilegalnog ustaškog pokreta (čiji je cilj bio stvaranje samostalne i neovisne hrvatske države izvan Jugoslavije) i drugih stranaka (među kojima i ilegalne Komunističke partije Jugoslavije /KPJ/). HSS je i u tim nemogućim političkim uvjetima zločina prema njezinu članstvu i čelništvu (od uhićenja, zatvaranja i osuđivanja na višegodišnje robije do ubojstava) nastojala parlamentarnim putem izboriti prava Hrvata.³⁸ Nakon što je HSS raskinula privremeni savez s radikalskom vladom Nikole Pašića, on je prije 1926. izradio i predložio kralju amputaciju Hrvatske, ostavivši joj samo veći dio zagrebačke oblasti. HSS-u se tada u političkoj borbi priključuje i Samostalna demokratska stranka (SDS) Svetozara Pribičevića, koja će potkraj 30-ih postati najjača srpska stranka u Hrvatskoj, shvativši da Srbe u Hrvatskoj vladajući velikosrpski politički krugovi, na čelu s Dvorom, uglavnom koriste protiv Hrvata i za svoje političke interese, te da poboljšanje svoga gospodarskog i političkog stanja mogu ostvariti samo u zajedničkoj borbi i suradnji s Hrvatima s kojima zajedno žive. Tako HSS i SDS 1927.

³⁵ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.*, Sarajevo, 1932., str. 258.-259. i *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939.- 26. kolovoza – 1940.*, Zagreb, 1940., str. 326. Pripadnici ostalih vjeroispovijesti na virovitičkom kotaru s gradom 1921. bili su: evengelika 441, židova 410, muslimana 11, grkokatolika 6 i 3 bez konfesije, a 1931.: evengelika 437, židova 342, muslimana 71, i 214 bez konfesije i nepoznato. Prema jeziku tada ih je na istom području bilo 7060 Mađara, 3168 Nijemaca, 262 Čehoslovaka, 186 Slovenaca, 140 Rusa, 67 Talijana, 55 Rumunja, 23 Poljaka, te po jedan Englez i Rusin te 252 ostalih i nepoznato.

³⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HDA), Savska banovina, Upravno odjeljenje Pov. II. D.Z. br. 2321/1935. Odluka banske vlasti Savske banovine od 29. svibnja 1935. o zabrani rada Podružnice HKD "Napredak" u Virovitici.

³⁷ Tako primjerice KPJ u Rezoluciji s III. kongersa, održanog u Beču 1926., o problemima Kraljevstva SHS slikovito govori slijedeće: "*Jugoslavija je mnogonacionalna država u kojoj se srpska nacija javlja kao vladajuća. Imperijalistički režim vladajuće srpske buržoazije zasnovan je na politici nacionalnog ugnjetavanja i ekonomskog iscrpljivanja nesrpskih nacija. Nacionalno ugnjetavanje se manifestira u raznim oblicima: lišavanje političkih i građanskih prava, parceliranje pokrajina, privilegiran položaj Srba u vojnom i birokratskom aparatu, zabrana upotrebe materinjeg jezika, zatvaranje i zabranjivanje nacionalnih škola, nasilna kolonizacija, mnogo jače poresko opterećivanje nesrpskih oblasti (...). Imperijalistička politika vladajuće srpske buržoazije izazvala je sasvim opravdano silno nezadovoljstvo kod svih nesrpskih nacija. To nezadovoljstvo došlo je do izražaja u formiranju nacionalnih pokreta u Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini i Crnoj Gori...*".

³⁸ Hrvoje Matković, *Povijest HSS*, Zagreb, 1999.

osnivaju Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), najveću oporbenu snagu beogradskom režimu u zemlji. Nakon atentata i ubojstva hrvatskih zastupnika u beogradskoj Skupštini 1928., kada je ranjen i Stjepan Radić, vođa HSS-a, koji je potom i podlegao ranama, u Beogradu se o amputaciji Hrvatske najozbiljnije razmišljalo. Tako je tada kralj Aleksandar iznio svoj službeni prijedlog amputacije Hrvatske, koji se uglavnom poklapa s onim što je Antanta prije desetak godina ponudila Srbiji.³⁹

No, kralj je ubrzo odustao od amputacije Hrvatske. Dana 9. I. 1929. izveo je državni udar i uveo osobnu diktaturu, vodeći se krilaticom “*Jedan kralj, jedan narod i jedna država*”. To se iskazivalo kroz naziv države te integralno jugoslavenstvo, tj. nametnutu umjetnu jugoslavensku nacionalnost, koji su, prema tvrdnji samih Srba, “... bili kamuflirano velikosrpstvo klike i koterije u Beogradu koji su hteli da večno zadrže povlašćen položaj u zajedničkoj Jugoslaviji”.⁴⁰ To oslikava i unitaristička uzrečica: “*Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavene*”, čije se oživotvorenje jugoslavenstva, uz pokušaj brisanja nacionalnih identiteta, nastojalo ostvariti najgrubljom represijom. Država je tada nazvana *Kraljevina Jugoslavija*, podijeljena je na devet banovina kojima je hrvatski etnički i povijesni prostor raskomadano, te na umjetan način u šest od njih osigurana srpska većina. Dok je strogo bilo zabranjeno spominjanje narodnoga imena, isticanje zastava i drugog znakovlja (što se u praksi odnosilo gotovo isključivo na Hrvate), raspuštena su različita hrvatska društva i udruženja, ograničena sloboda govora, uvedena cenzura, a pooštreni su i zakoni prema hrvatskim rodoljubima i domoljubima. Zavladao je okrutno vojno-policijsko nasilje i veliko bezakonje, a mnogi su Hrvati osuđeni na smrt, ubijeni ili utamničeni. U učvršćivanju vlasti, uz vojsku i policiju te upravni aparat, oslanjao se i na razna nacionalistička udruženja, među kojima su se isticala četnička udruženja, kojima je odobren rad i koja se tada intenzivnije osnivaju u nizu mjesta diljem Hrvatske.⁴¹ Tako su beogradske vlasti i dalje, sada pod krinkom integralnog jugoslavenstva, silom i terorom provodile velikosrpsku politiku, što snažno utječe i na pogoršavanje međunacionalnih odnosa. Sve to je izazvalo ne samo omraženost režima, njegove politike i njegovih eksponenata, već i otpor nesrpskih naroda, posebice Hrvata, te organiziranu protuaktivnost. Tako je, kao jedan od odgovora na ubojstvo S. Radića i niz drugih, te brojna velikosrpska nasilja 1929. došlo do osnivanja i potom akcija ilegalne organizacije «*Ustaša – hrvatski oslobodilački pokret*» s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne

³⁹ J. Ž. Milosavljević, *Srpsko-Hrvatski spor i Neimari Jugoslavije*, treće izdanje, Amerikanski Srbobran, Pittsburgh, PA., U.S.A., 1945. /prema drugom izdanju, tiskanom u Beogradu 1938.-1939./ Tu je karta s crtama prijedloga za amputaciju Hrvatske pukovnika Simovića i Antonijevića (1918.), Nikole Pašića (prije 1926.) i službenog kraljeva prijedloga (1928.)

⁴⁰ Miloš M. Milošević, *Otvoreno pismo gospodinu Slobodanu Jovanoviću*, Beograd, 1940., str. 14-15.

⁴¹ F. Jelić-Butić, nav. dj., str. str. 145-231. i *Jugoslovenska straža*, organ Glavnog odbora Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine, Beograd, 1934.-1939.

i neovisne hrvatske države izvan Kraljevine Jugoslavije.⁴² Istodobno je i ilegalna Komunistička partija Jugoslavije, kojoj je Zagreb bio najjače uporište, a čije je članstvo u to vrijeme također bilo najžešće izloženo režimskom teroru, tada napustila vlastitu unitarnu koncepciju uređenja jugoslavenske države (do 1936.), izjasnivši se za razbijanje Kraljevine Jugoslavije i stvaranje nezavisnih republika, među kojima i «Sovjetske Hrvatske», na temelju prava porobljenih naroda na samoodređenje do otcjepljenja. Režim je snažnom represijom uspio paralizirati akcije hrvatskih nacionalista i komunista. No, nije uspio zaustaviti daljnji otpor Hrvata koji je sve više jačao i prerastao u snažni hrvatski narodni pokret predvođen HSS-om. Vodstvo HSS-a nije se samo ograničilo na osudu skupštinskog atentata i centralizma. Nakon uhićenja V. Mačeka njegovi članovi, narodni poslanici August Košutić i Juraj Krnjević, koji su se izbjegli u inozemstvo, obratili su se memorandumom u siječnju 1930. protiv monarhoapsolutizma za pomoć Ligi naroda.⁴³ Posebno je zanimljiva

⁴² Opširnije o tome vidi: Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

⁴³ Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968., str. 299-300. U memorandumu se posebno ističe: "...na cijelom hrvatskom **državnom** teritoriju uveden je apsolutistički režim **srpskog kralja**, koji **hrvatskom narodu** uskraćuje primarna narodna prava, koja su inače osigurana svakom narodu. Tako je zabranjena uporaba imena hrvatskog naroda, koji je priznat u međunarodnim ugovorima kao međunarodni faktor; te koji se nije odrekao niti svojeg imena niti svoje egzistencije u zajednici naroda. Zabranjeni su hrvatski grb i hrvatska zastava. Raspuštena su i dapače zabranjena hrvatska kulturna i znanstvena društva. Istisnut je **hrvatski jezik** iz škola i javnih službi. Krivotvorena je i brisana hrvatska povijest u školskim knjigama. Nastoji se zaustaviti kulturni napredak hrvatskog naroda, da se narodu otuđe hrvatske generacije, pa da im se otuđi cjelokupna hrvatska pisana literatura. Zapostavlja se **hrvatska vjera**, a oštećuju se **grobovi** (npr. u Zagrebu 1. studenog 1929.). Samovoljno su hrvatske zemlje razdrobljene i istodobno podvrgnute **srpskoj prevlasti**. Zabranjeni su historijski državni nazivi, n. pr. Hrvatska i Bosna. Samovoljno su raspisani porezi i druga javna podavanja, koji se silovito utjeruju i bez kontrole troše većinom u **Srbiji...**". Naglašeni dijelovi u memorandumu su u originalu. Slično su pisale i druge političke skupine. Tako u brošuri "Put k oslobođenju hrvatskog naroda", izdanoj 1932. u Beču od skupine "Hrvatskih nacionalnih revolucionaraca", a koju je zasebno tiskala i u inozemstvu širila KPJ piše: "...**Šta je to 'jugoslavenstvo'**? 'Jugoslavenstvo' je **pusta prevara**, jer u Jugoslaviji **gospoduju srbijanski vlastodržci s dinastijom na čelu** i u njihovim rukama nalazi se **sav aparat vlasti**: vojska, diplomacija, državna uprava, policija i žandarmerija, kao i **sva državna novčana sredstva**. 'Jugoslavenstvo' je samo **firma** kojom srbijanski vlastodržci nastoje da okupe oko sebe još i hrvatske i slovenke bogataše, da bi njihovom pomoći lakše tlačili hrvatski i slovenski, makedonski i druge narode. To 'jugoslavenstvo' nema **ništa zajedničkog niti sa starijim jugoslavenskim shvaćanjima Štrosmajera, Račkog ili Supila**, a pogotovo ne **Stjepana Radića**....Besmisleno je i uvredljivo nazivati Hrvate nejakvim plemenom ili kao punih deset godina parlamentarnog režima, dijelom nekakvog troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, ili kao od proglašenja diktature jednostavno **'jugoslavenskim narodom'**, kojega ukazuje stvar kralj Aleksandar; za sada od Triglava do Gjevgelije, i hoće da u to veliko-srpsko more pretopi ne samo slavenske narode na Balkanu, kao Hrvate, Slovence, Crnogorce, Makedonce, nego i putem odnarođivanja i posrbljivanja još i neslavenske narode i narodne manjine, kao Albance, Nijemce, Mađare, Rumunje, Turke, Grke i Židove. Kralj Aleksandar hoće u interesu svoje dinastije i za sjaj svoje krune da Hrvatsku izbrše i poruši, da nasilnim sredstvima ubije nacionalnu svijest Hrvata, da oni napuste borbu za svoje narodno oslobođenje, da zaborave svoju narodnu prošlost i ne misle na svoju narodnu budućnost....'**Hrvatski narod**

ocjena političkog stanja u zemlji dr. Ante Trumbića (1864.-1938.), poznatog hrvatskog političara, koji se najviše zalagao za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena u jednu državu, koji je bio predsjednik Jugoslavenskog odbora od njegova osnivanja (1915.), potpisnik Krfske deklaracije s N. Pašićem (1917.) i ministar vanjskih poslova u prvoj Vladi Kraljevine SHS koji je uvidio hegemonističku velikosrpsku prirodu novog režima i počeo se protiv njega boriti, iznijeta 3. XI. 1932. u elaboratu o hrvatskom pitanju.⁴⁴

S HSS-om je koalirala i stranka hrvatskih Srba – SDS, sa S. Pribićevićem na čelu, koji je politički evoluirao tako da se tada, 1931., zalagao za republikanizam i federalizam Jugoslavije. Režim je morao popuštati, uvesti

neće da zaboravi na svoju prošlost, to manje, što nema za to nikakva razloga', govorio je već blagopokojni Stj. Radić hrvatskoj i srpskoj gospodi u sudbonosnoj sjednici Narodnog Vijeća, dne 24. studenoga 1918. ... 'U skladu sa svojom poviješću i s hrvatskom narodnom sviješću i sa zdravim razumom, hrvatski je narod potpuna historijska i kulturna individualnost, pa mu prema tomu pripada neograničeno pravo narodnog samoopredjeljenja' – tako je glasio zaključak Hrvatske Seljačke Republikanske Stranke od 9. siječnja 1921...". Naglašeni dijelovi su u originalu. Arhiv Srbije, Srbija, Beograd, Arhiva CK SKJ, Fond: KI 1932/38. i ZŠ/Ia-93., str. 40-41.

⁴⁴ Elaborat je objavljen u knjizi Ljube Bobana, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987., 16.-34. Navest ćemo samo neke njegove ocjene. Tako on navodi kako je nakon 1918. i stvaranja zajedničke države: „Nastupila hegemonija Srbije, koja se je nametnula Hrvatskoj i ostalim zemljama na zapadu te traje, nakon parlamentarnog kursa, i danas pod diktaturom još silovitije... Hrvati su poniženi i uvređeni u svojem ponosu i u svojoj nacionalnoj časti. U svojoj kući nemaju nikakva prava, nego samo teške i nerazmjerne dužnosti. ... Sve ratne i ostale dugove Srbije plaćamo i mi, ali 'reparacije', od kojih je primljeno ogromno, smatrane su 'srpskima', pa se ne zna u što su utrošene, niti koliko je za taj naslov uopće primljeno. ... Hrvatska je zastava zabranjena u Hrvatskoj ! ... Istraga policije vrijedi, po naročitom zakonu, kao sudska istraga. Taj zakon djeluje obično protiv Hrvata i komunista, što se često identificira. Pored silnog policijskog aparata, koji je svemoćan, imovinska i lična, ne kažemo sloboda, koje nema, nego sigurnost, nisu zaštićeni. ... Kako su u Beogradu uvijek mislili samo na stvaranje Velike Srbije, to jest srpske pravoslavne države po mogućnosti sa što manje nepravoslavnih, i u tom pravcu stvarao se u školi i u javnom životu narodni mentalitet, tako danas, kad vide da ne ide sve glatko, kako bi oni htjeli, traže načina kako bi se riješili Hrvatske, koja je historijski predstavnik hrvatske državne misli. ... Hrvatska je javnost stekla konačno uvjerenje, kojim se sredstvima vodi u Beogradu politika: Laskanjem i podvalom, mitom, terorom i revolverom. Sve je to Radić na sebi iskušao i svojom mučeničkom smrću ostavio Hrvatima u nasljedstvo to nemilo iskustvo“. O imenu „Jugoslavija“ podjeli na banovine piše kako su banovine „... razgraničene protiv svakog principa gravitacije interesa, saobraćajnih sredstava, kulturnih i ekonomskih prilika, a samo u cilju **da u šest banovina bude, uz potporu centralne vlade, srpstvo imalo dominantan položaj.** U tih 6 banovina, kojima je očitog ograničena Velika Srbija, na položajima bana podbana i banske uprave su Srbi, a u prvom redu iz Srbije, u školama se gaji ekskluzivni velikosrpski duh, u nje su uvedeni beogradski udžbenici, a ćirilčno pismo postalo je isključivo službeno pismo. U dvjema hrvatskim banovinama, savskoj i primorskoj, slično je, samo što je u formi nešto drugačije. U jednoj i drugoj podban je Srbin, dok su oba bana karieriste. Razumije se toli u školi koli u upravi i ovih banovina, postepeno ali ustrajno uvlači velikosrpski duh i 'srpsko' pismo dočim hrvatstvo se kao 'separatistička' tendencija suzbija 'jugoslavenstvom'. Do sloma Austro-Ugarske Srbi se uvijek smatrali zasebnim narodom, odvojenim od Hrvata, obilježen srpsko-pravoslavnim crkvom, dočim odkada je Srbija zavlada nad Hrvatskom, nameće nam se 'narodno jedinstvo', kojim ima da se apsorpira Hrvatstvo“. (str. 25.)

parlamentarizam i dozvoliti izbore, posebice nakon ubojstva kralja Aleksandra, koje su organizirali ustaše 1934. u Marseillesu u Francuskoj, što je još više zaoštrilo srpsko-hrvatske odnose. Te promjene najvidljivije su u opredjeljenju birača na tome području. Inače je na području današnje Virovitičko-podravne županije u to vrijeme prema popisu stanovništva 1931. živjelo ukupno više od 105.000 stanovnika, od čega je bilo oko 70.000 rimokatolika, oko 33.000 pravoslavnih, nešto manje od 2000 evangelika, blizu 300 židova, 80-ak muslimana i blizu 300 ostalih i nepoznatih vjeroispovijesti.⁴⁵ Na izborima 1935. lista dr. V. Mačeka dobila je, i to: na virovitičkom kotaru 7044 glasa, prema 3369 glasova za listu vlade Bogoljuba Jeftića; a 1938. godine od 14.063 upisanih glasača, dobila je čak 8410 glasova prema 2854 glasa koliko je dobila vladina lista dr. Milana Stojadinovića; na slatinskom kotaru 1935. godine dobila je 4687 glasova prema 4639 glasova vladine liste; a 1938. godine od 12.183 upisanih glasača dobila je 5888 glasova prema 3473 glasa za vladinu listu; i na našičkom kotaru (koji je obuhvaćao i područje Orahovice) dobila je 1935. godine 6113 glasa prema 3886 glasova za listu vlade; a 1938. godine od 14.069 upisanih glasača dobila je čak 8124 glasa prema 2848 glasova za vladinu listu. Od gornjih brojeva HSS je na izborima 1938. dobio na virovitičkom području 7814, slatinskom 4826 i našičkom 8019 glasova. No, bez obzira na te i opće postignute rezultate zahvaljujući izbornom zakonu na vlasti su ostali nositelji s vladine liste, bez obzira na broj dobivenih glasova, jer je ona pobijedila na državnoj razini.⁴⁶ Nakon ubojstva kralja, a posebice nakon navedenih izbora, imamo razne priloge o srpsko-hrvatskom sporu⁴⁷ i prijedloge za amputaciju te se u svezi s

⁴⁵ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 26. kolovoza – 1940., I.*, Zagreb, 1940., Tablica: Prisutno stanovništvo prema popisu od 31. III. 1931., str. 312, 316 i 324 i 326. Prema tom popisu na području *virovitičkog kotara* živjelo je 39.152 stanovnika, od kojih je bilo 28.798 rimokatolika, 9872 pravoslavnih, 174 evangelika, 109 židova, 4 muslimana i 194 ostalih i nepoznate vjeroispovijesti, dok je u *gradu Virovitici* živjelo 10.652 stanovnika, od kojih je 9664 bilo rimokatolika, 405 pravoslavnih, 263 evangelika, 233 židova, 67 muslimana i 20 ostalih i nepoznatih vjeroispovijesti (od kojih je prema jeziku bilo 30.802 Hrvata, 9.977 Srba, 4416 Mađara, 3202 Nijemca, 342 Židova, 282 Čeha, 214 Roma, 198 Slovenaca, 71 Musliman i 300 ostalih). Istodobno je na *području slatinskog kotara* živjelo 45.695 stanovnika, od kojih je bilo 24.294 rimokatolika, 20.232 pravoslavnih, 871 evangelika, 243 židova, 3 muslimana i 50 ostalih i nepoznate vjeroispovijesti. Na *području Slatine*, koja je uključena u gornje brojeve, živjelo su tada 9753 stanovnika, od kojih je bilo 6730 rimokatolika, 2646 pravoslavnih, 139 evangelika, 174 židova i 24 ostalih i nepoznatih vjeroispovijesti. Na *području Orahovice* živjelo je tada 5658 stanovnika, od kojih je bilo 3709 rimokatolika, 1866 pravoslavnih, 28 evangelika, 41 židova, 3 muslimana i 11 ostalih i nepoznatih vjeroispovijesti. Na području općine Čačinci živjelo je 2512 stanovnika, od kojih je bilo 1515 rimokatolika, 462 pravoslavnih, 513 evangelika, 8 židova, 1 musliman i 13 ostalih i nepoznatih vjeroispovijesti, dok je na području općine Zdenci živjelo ukupno 1322 stanovnika, od kojih je bilo 1263 rimokatolika, 22 pravoslavnih, 46 evangelika i 1 židovske vjeroispovijesti.

⁴⁶ T. Jančiković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, siječanj 1939., str. 32 i 32.

⁴⁷ Takava je primjerice brošura dr. J. Ž. Milosavljevića: *Srpsko-hrvatski spor (malo istorije ...)* I. deo, Beograd 28. XII. 1936. u kojem autor s pozicija velikosrpske politike govori o tzv. "hrvatskom pitanju", "Jugoslaviji" i "Jugoslavenstvu". On navodi "vekovni san sviju Srba

time Krunskom savjetu i kralju te javnosti predočuju razne karte sa srpskim i hrvatskim etničkim područjima i granicama, koje bi se zatim pretvorile u teritorijalne i političke. Takva je npr. karta “*Srpsko-hrvatskog etničkog područja*” izrađena 1936. u svezi s održanim izborima i potrebom rješavanja “hrvatskog pitanja”, a za potrebe Krunskog savjeta kneza Pavla. U njoj ucrtana etnička granica srpskog područja, osim Sandžaka, Bosne i Hercegovine i Vojvodine, obuhvaća i najveći dio Hrvatske (Slavoniju, Banovinu, Kordun, dio Gorskog kotara, veći dio Like i sjevernu Dalmaciju), na kojima su, uglavnom na osnovi popisa stanovništva iz 1931., prikazane apsolutne i relativne većine stanovništva prema vjeroispovijesti. Tako njezina zapadna granica ide od rijeke Drave (sjeverozapadno od Virovitice) pa do Siska, rijekom Kupom do Karlovca i dalje do slovenske granice, slijedeći je do zapadnih granica kotara Vrbovsko, a zatim ide zapadnom granicom kotareva Ogulin, Otočac i Gospić, spuštajući se kod Karlobaga na Jadransko more. Iako na tome “srpskom etničkom području” mnoga područja imaju apsolutnu većinu nesrpskog stanovništva, posebice hrvatskog, kao primjerice Slavonija (uključujući i područje Virovitice), a kao svojevrsan odgovor zašto je i ona tu uključena, navedeno je kako su to tobože “*Slavonski Srbi pokatoličeni u 18. veku (za vreme Marije Terezije ...)*”, a slična su objašnjenja dana i za druga područja.⁴⁸

Velikosrpska politika je nastojala tobože “znanstveno” dokazati navedene zapadne granice između Srba i Hrvata u korist prvih, koje je potom pretvarala u teritorijalne i političke granice buduće “velike Srbije”. Tako se o toj problematici pojavljuje više brošura s kartama. Takva je primjerice i nova brošura dr. J. Ž. Milosavljevića, *Neimari Jugoslavije*, tiskana u Beogradu 1937., o etnografskim i političkim granicama između velike Srbije i Hrvatske. Milosavljević na kraju zaključuje kako “*granica između Srbije i Hrvatske ide linijom: Senj-Ogulin-Glina-rekom Čazmom na Dravu*”, od koje je zapadno Hrvatska, a istočno Srbija, uključujući pritom u njezin sastav Čazmu, Bjelovar i Đurđevac, te cijelo virovitičko područje, a što je iskazano na priloženoj “*Etnografskoj karti Jugoslavije*”.⁴⁹ Milosavljevića nimalo ne smeta što to područje Hrvatske koje bi se uključilo u njegovu zamišljenu veli-

bio je ujedinjenje celog Srpstva u jednu državu” koji se sada ostvario te da Srbi ne smiju u ime jugoslavenskog naroda odreći se svoga srpskog imena. S obzirom na sve snažniju pojavu “hrvatskog pitanja”, Milosavljević, polazeći od slogana “*Srpstvo iznad svega*”, nastoji tobože “znanstveno” dokazati i zaključiti kako Hrvati žive samo na području sjeverozapadno od linija “*Senj-Ogulin-Glina i rekom Čazmom na Dravu*”, gdje je otprilike i “*granica između srpskog i hrvatskog jezika*”, a od te crte “*južno i jugoistočno žive Srbi*”, te tu treba “*što pre uspostaviti narodnosnu (nacionalnu) granicu između Srba i Hrvata*”, s pozivom “*Srbi svijtu vera na okup!*”.

⁴⁸ Duga, *Srbi u Hrvatskoj*, Beograd, juli 1990., str. 50-51. Tako se npr. za Hrvate u Dalmaciji navodi kako su to tobože “*Srbi pokatoličeni u 16., 17. i 18. v. od Mletaka*”.

⁴⁹ J. Ž. Milosavljević, *Neimari Jugoslavije (Ko su tvorci ove države, Srbi ili Hrvati?, II. deo)*, Beograd, 12. VII. 1937.

ku Srbiju nije moguće tražiti ni po povijesnom ni po narodnosnom pravu jer ono nije nikada u povijesti ulazilo u sastav srpske države i što je na njemu broj hrvatskog stanovništva, koje se nikako nije htjelo odreći svog hrvatstva, višestruko nadmašivao broj srpskog i ostalih stanovnika, a što pokazuju službeni popisi stanovništva od 1857. do tadašnjeg popisa 1931.

Nakon izbora 1938., koji su bili i svojevrsni hrvatski plebiscit i koji su neodgodivo na dnevni red stavili rješavanje "hrvatskog pitanja", velikosrpski politički krugovi na razne načine nastoje to onemogućiti. Jedan od oblika bilo je osnivanje posebnih srpskih društava. Kako bi se onemogućilo osnivanje bilo kakve hrvatske jedinice, iako u okviru Kraljevine Jugoslavije, na njihov poticaj osnovana je 10. II. 1939. u Zagrebu "*Krajina*", udruženje za kulturno i privredno podizanje srpskog naroda, začetak istog onog projekta iz 1991.⁵⁰ Ona je u prvoj fazi obuhvaćala 25 kotarā južno od rijeke Save i to 15 kotarā na području Banovine, Korduna, Gorskog kotara, Like i sjeverne Dalmacije te 10 kotarā na području Bosanske krajine. Osim više napisa u tadašnjem tisku o tome udruženju odmah se pojavila i brošura: "*Krajina Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama*" (Zagreb, 1939.) koja na kraju ima kartu s istim naslovom, na kojoj su unijeti Srbi u postotcima na području pojedinih kotarā "Krajine", ali i na području zapadne Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske sjeverno od Save. Prema sastavu članova uprave, u kojoj su bila i dvojica slavonskih Srba, ali i prema izloženom programu rada te kartografskim iskazima ona se trebala proširiti i na područje sjeverno od rijeke Save, kako bi se potom sve te prostore izdvojilo od Hrvatske i pretvorilo ih u teritorijalno-političke granice buduće "velike Srbije".⁵¹ To se dijelom dade zaključiti i iz tablice u navedenoj brošuri pod naslovom "*Srpska naselja u ostalim srezovima u sjevero-zapadnim pokrajinama*" gdje su sjeverno od Save navedeni: Okučani, N. Gradiška, Novska, Pakrac, Daruvar, Slatina, Virovitica, Grubišno Polje, Garešnica, Kutina, Čazma, Bjelovar, Koprivnica, Križevci, Ludbreg, Slavonska Požega i Zagreb te južno od Save: Sisak, Karlovac, Vrbovsko, Sušak, Brinje i Perušić.

Zahvaljujući izvrsnim rezultatima na izborima 1938. (kada je lista dr. V. Mačeka dobila 1,364.524 glasova ili 44,90% svih glasova, od kojih je HSS dobio 801.333 glasa),⁵² koji su bili svojevrsan hrvatski plebiscit, beogradski

⁵⁰ HDA, Grupa VI. dok. in. br. 2970. Zapisnik s osnivačke skupštine udruženja "*Krajina*", Zagreb, 10. II. 1939. Pravila su bila potvrđena već 16. II. 1939.

⁵¹ *Krajina. Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama*, Zagreb, 1939. Tako su npr. pobunjenici Srbi u Kninu 1991. isticali kako je cilj toga udruženja "*Krajina*" bio "*stvaranje istimene pokrajine*" i da je tada nastala "*ideja o izdvajanju Krajine*". Vidi: *Republika Srpska Krajina korijeni državnosti i nastanak*, 19. XII. 1991., izložba, Muzej grada Knina, Knin, 1993., katalog izložbe (na srpskom i engleskom, nastao u promidžbene svrhe kako bi se pokušalo s nizom neistina, falsifikata i obmana dokazati srpskom stanovništvu i svijetu korijene državnosti i nastanak tadašnje tzv. Republike srpske Krajine /RSK/ kao tobože normalan povijesni slijed), str. 32.

⁵² T. Jančiković, nav. dj., str. 13 i 14.

vlastodržci su bili primorani na pregovore koji su potrajali više od pola godine. Istodobno je dio nositelja velikosrpske politike na razne načine nastojao spriječiti da dođe do njihova završetka.⁵³ No, pregovori su uz sve poteškoće urodili sporazumom Cvetković-Maček u kolovozu 1939. i stvaranjem *Banovine Hrvatske*, u okviru Kraljevine Jugoslavije, na što sigurno utječu i vanjskopolitička zbivanja i skori početak rata.⁵⁴ Prostor današnje Virovitičko-podravske županije u cijelosti se nalazio u sastavu Banovine Hrvatske, a što se vidi na svim kartama. Zahvaljujući autonomiji bilo je moguće da se mnogi Hrvati, ranije otpušteni iz državne službe, vrata u službu, ili razasuti po službama u drugim banovinama dobiju namještenje u Banovini Hrvatskoj. Tada su se napokon na području Banovine Hrvatske mogli neometano isticati hrvatski grb i hrvatska zastava, te pjevati slobodno hrvatska himna "Lijepa naša" i druge hrvatske nacionalne pjesme. Banovina je smatrana od mnogih Hrvata vrlo značajnim, ali ne i konačnim rješenjem. Tako su pristaše ilegalnog ustaškog pokreta isticale da je Sporazum Hrvatskoj dao "*sićušnu administrativnu autonomiju bez ikakvih garancija*", te da su Maček i HSS, doprinoseći na ovakav način unutarnjem sređenju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zalažu i zbog čega su protiv toga sporazuma.

Zato ne čudi što su se uspostavi Banovine Hrvatske najviše suprotstavile sve srpske stranke (izuzev SDS-a i dijelom Zemljoradničke stranke), nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, vojska i Srpska pravoslavna crkva, smatrajući njezino postojanje opasnošću za srpstvo i opstanak dotadašnje uglavnom velikosrpske Kraljevine Jugoslavije. Taj dio Srba u Hrvatskoj koji se protivi Banovini Hrvatskoj, pod patronatom Beograda, umjesto dotadašnjeg hrvatskog, otvara sada "srpsko pitanje". Kroz pokret "*Srbi na okup*" nositelji velikosrpske ideologije traže osnivanje jedne upravne cjeline pod nazivom "*Srpske zemlje*" koju bi činile banovine Vrbaska, Drinska, Dunavska, Moravska, Vardarska i Zetska, ali i dijelovi Banovine Hrvatske u kojima Srbi čine većinu, kao i oni krajevi u njoj za koje Srbi smatraju da im iz geostrateških i političkih razloga trebaju pripasti, naravno uključujući tu manje-više i cijelo područje današnje Virovitičko-podravske županije. Na terenu njihovi promicatelji nastoje se povezati i uz pomoć pojedinih struktura vlasti, te policije i vojske organizirano djelovati, što utječe na zaoštavanje međunacionalnih odnosa, a što će snažno utjecati na njihovu radikalizaciju u narednom razdoblju. Tako je to međuratno razdoblje bilo uvod u događaje koji će slijediti tijekom rata.

U novim ratnim okolnostima u travnju 1941. napada i rata sila Osovine protiv Kraljevine Jugoslavije, kapitulacije njezine vojske, okupacije i podje-

⁵³ Jedan od takvih pokušaja je i najnovija brošura J. Ž. Milosavljevića: *Srpsko-hrvatski spor (Dvanaesti je čas ...Srbi, u pamet se ...!) III. deo*, Beograd 30. VIII. 1939., koja završava sloganom: "*Svi Srbi na okup! Srpstvo je u opasnosti!*".

⁵⁴ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965.

le njezina teritorija (17. IV.), te proglašenja (10. IV.) i potom uspostave *Nezavisne Države Hrvatske (NDH)* s poglavnikom i Glavnim ustaškim stanom na čelu, potpuno ovisnim o nacističkom Trećem Reichu i fašističkoj Italiji (koja je prisvojila hrvatska područja uz jadransku obalu), te diktatorskom politikom i praksom ustaškog vodstva rasne, nacionalne i političke isključivosti, koja se posebno iskazivala kroz zakonodavstvo, sudstvo, logore te postupke na terenu, te brojnim žrtvama, posebice među Židovima i Romima te Srbima u NDH, ali i brojnim Hrvatima, političkim neistomišljenicima. To je izazvalo otpor prema ustaškom režimu i NDH ne samo progonjenih, već i sve većeg broja hrvatskog pučanstva (poglavito onoga iz redova bivše HSS) koji će se kontinuirano širiti i jačati, a što će posebno iskoristiti komunisti te biti organizatori i rukovoditelji oružanog ustanka i antifašističke borbe već od lipnja 1941., koji prerastaju u dugotrajni rat, radeći na revolucionarnoj promjeni sustava i vlasti te stvaranju nove hrvatske države (“Sovjetske Hrvatske”), a u okviru nove Jugoslavije, zajednice ravnopravnih naroda, što će i uspjeti do svibnja 1945. i kraja rata. Isto tako iskoristit će ga i one srpske snage, koje nisu bile spremne prihvatiti hrvatsku državu ni u kakvom obliku, i to pobunom, ustankom i ratom, a koje će se iskazati kao četnici s programom stvaranja velike Srbije (bilo samostalne ili u okviru velike Jugoslavije) u čiji sastav bi trebalo ući $\frac{3}{4}$ NDH i s kojih područja bi se očistili svi nesrbi, što će oni u praksi provoditi. Zbog svega toga hrvatsko-srpski sukob dobit će ekstremne oblike sa strašnim posljedicama, te to razdoblje, s onim neposrednim poratnim, predstavlja najtragičnije razdoblje hrvatske povijesti.⁵⁵ Tako će

⁵⁵ O svim onim osnovnim odrednicama NDH i ustaškog sustava vlasti vidi u knjizi Hrvoja Matkovića, *Povijest NDH*, tiskanoj u Zagrebu 1994. godine. Za razumijevanje daljnjih zbivanja smatram da je o NDH ovdje potrebno najkraće reći sljedeće. NDH je obuhvaćala ranije područje Banovine Hrvatske i preostali dio BiH te cjelokupni Srijem. Zadobivanjem tih područja u NDH je ušlo mnogo Srba (koji su činili oko 30% njezina stanovništva) i drugih naroda. S tim da su Talijani anektirali jadransku obalu s dijelom Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Dalamaciju do Omiša (sve otoke osim Brača, Hvara i Paga), te dio Konavla, a Mađari Međimurje, što je izazvalo razočarenje mnogih Hrvata. Nijemci i Talijani već u travnju 1941. podijelili su prostor NDH na svoje zone utjecaja u kojima su držali vojsku te nastojali i uspjeti postupno na tim područjima nametnuti svoju potpunu vlast. Uz to, uslijedilo je novo razočarenje zbog diktatorske politike i prakse ustaškog vodstva. Dr. A. Pavelić je 17. IV. 1941. potpisao i prvi zakonski akt *Zakonsku odredbu za obranu naroda i države*, jedan od temeljnih akata na kojemu će se zasnivati represivna vlast njegova režima sve do propasti 1945. godine, a 30. travnja i rasne zakone, kao osnovu za niz svih kasnijih protužidovskih i proturomskih mjera koje su u konačnici dovele do genocida nad Židovima i Romima. Svim političkim strankama od 11. lipnja 1941. zabranjen je rad, osim “*Ustaši – hrvatskom oslobodilačkom pokretu*”. Ustroj civilnih vlasti NDH proveden je tijekom lipnja i srpnja 1941. ustrojem *velikih župa* na čelu s velikim županima koje je imenovao Pavelić, te dalje kotarevima, kotarskim ispostava, gradovima i općinama. Sabor, koji se sastao svega tri puta 1942., u osnovi nije imao nikakve ovlasti, jer nije bio izabran već je sve zastupnike imenovao Pavelić. Istodobno, usporedno bila je ustrojena i *vlast ustaškog pokreta*, a po uzoru na modele organizacije vlasti i političke prakse u Njemačkoj i Italiji. Tako je 10. V. 1941. osnovan *Glavni ustaški stan*, kao vrhovna vlast u NDH, na čelu s dr. A. Pavelićem, kao poglavnikom, koji je bio naredbodavac i organizator politike koja se provodila u NDH. Na terenu su ustrojene po teritorijalnom načelu *ustaške organizacije* na čelu s ustaškim dužnosnicima, i to za područje opći-

od ustaškog režima tijekom rata stradati mnogi Srbi,⁵⁶ ali i mnogi Hrvati ovoga kraja od velikosrpskih i komunističkih partizanskih snaga (tj. od onih pročetničkih i četničkih snaga, uglavnom Srba ili još više od onih u komuni-

ne tabornik, kotara logornik i velike župe stožernik, kojega imenuje poglavnik. Pored redovite vojske *domobranstva*, ustrojena je i posebna *Ustaška vojnica*, a uz redovitu policiju *oružništvo*, ustrojena je i *Ustaška nadzorna služba* čije čelnike imenuje poglavnik. Tako su ustaše kontrolirale sveukupni život u državi. Istodobno su doneseni mnogi zakonski akti o nacionalnoj i vjerskoj isključivosti (umjerenoj uglavnom na Srbe i SPC), rasnoj (usmjerenoj protiv Židova i Roma) i političkoj isključivosti te brojnim mjerama represije, pod koje se moglo uključiti i sve protivnike ustaškog režima (uključujući i one brojne iz redova Hrvata /prvenstveno komuniste i članove HSS-a/), čija primjena u praksi ubrzo započinje, kako putem redovitih, tako i novoosnovanih *izvanrednih i pokretnih prijekih sudova* sa širokim ovlaštenjima, pogađajući tako mnoge i mnoge građane NDH. Kako su presude navedenih sudova uz smrtne najčešće bile i osude na višegodišnjih boravak u zatvoru i u logoru, to su osnovani mnogi *zatvori i logori* širom NDH, u koje su stizali i brojni ljudi prema rasnom, nacionalnom i političkom kriteriju te s terena, posebno tijekom vojnih pothvata, gdje su mnogi izgubili živote, od kojih se posebice ističe ustaški logor Jasenovac, glavni i najveći po broju zatočenika i po broju stradalih u NDH. Sve navedene nepoćudne rasne, nacionalne i idološke skupine jednako su proganjane, a glavno sredstvo organiziranog državnog terora nad njima od 1941. do 1945. bili su koncentracijski i drugi logori. Svi Hrvati, osim nekoliko izuzetaka, željeli su svoju samostalnu i neovisnu hrvatsku državu, no mnogi se nisu mogli pomiriti s praksom totalitarnog ustaškog režima kao i politikom fašističke Italije (anektiranjem dijela hrvatskih teritorija, reokupacijom više od 1/3 NDH u kojoj uspostavlja okupacijsku ili izvršnu vlast, pomaže četnički pokret i vrši žestoke represije i zločine prema stanovništvu), a potom i Trećeg Reicha u NDH (koji uz odvođenje velikog broja ljudi na rad, maksimalnu eksploataciju prirodnih i svih drugih resursa, te žestoku represiju i zločine prema svom stanovništvu tijekom pothvata, ali i mimo njih, zatim preuzimanje cjelokupnog nadzora nad vojskom, policijom i vlastima NDH), pa i Mađarske (na anektiranom području Međimurja). Tako zbog velikih teritorijalnih ustupaka na štetu hrvatskog naroda, nesamostalnosti, diktatorske politike, šovinizma i rasizma prema nehrvatima, odnosno zbog rasne, nacionalne, političke i dijelom vjerske isključivosti, vodstvo NDH nije imalo potporu u većem dijelu hrvatskog naroda, što se nije promijenilo ni nakon kapitulacije Italije (rujan 1943.). Tako od početka imamo otpor dijela stanovništva protiv ustaškog režima, koji se sve više širi i jača, obuhvaćajući sve više članova bivšeg HSS-a, političke stranke koja je pred rat okupljala više od 90% Hrvata, a koju je sve više zahvaćao rascjep. Sve to će iskoristiti komunisti te biti organizatori i rukovoditelji oružanog ustanka i antifašističke borbe već od lipnja 1941. pa do kraja rata radeći na revolucionarnoj promjeni sustava i vlasti te stvaranju nove hrvatske države ("Sovjetske Hrvatske"), a u okviru nove Jugoslavije, zajednice ravnopravnih naroda, što će na kraju i uspjeti. NDH se naime tako od samog osnivanja našla u izuzetno složenoj općoj i političkoj, međunarodnoj i unutarnjoj situaciji koja je kontinuirano dovodila u pitanje sam njezin opstanak. S jedne strane je problem okupacije NDH od njezinih "saveznika", fašističke Italije i Trećega Reicha, a s druge strane problem pobune i ustanaka te borbe i rata protiv njezine opstojnosti od komunističkog partizanskog pokreta i četničkog pokreta (koji vodi rat i za uništenje hrvatskog naroda s područja njegove zamišljene velike Srbije, a to su $\frac{3}{4}$ NDH) podržanog od Saveznika, a sve to sa strašnim posljedicama po stanovništvo. Tragedija hrvatskoga naroda je bila u tome što se našao rascijepljen na dva temeljna tabora – ustašku NDH i komunističku partizansku Hrvatsku u okviru nove Jugoslavije, te krajnje idelogijsko, političko i vojno sučeljavanje, sa strašnim posljedicama, a što se ilustrativno vidi i na primjeru današnje Virovitičko-podravske županije.

⁵⁶ O politici ustaškog režima prema Srbima tijekom rata i njihovim zločinima nad Srbima postoji ogroman niz knjiga, od kojih su mnoge, na žalost, politički indoktrinirane i sa svrhom manipuliranja, posebice brojem ubijenih Srba u NDH kako bi se dokazala tobože tzv. "genocidnost hrvatskoga naroda" i tako i time hrvatski narod držao u pokornosti. (Vidi: Vladimir

stičkim partizanskim snagama i vlastima, sastavljenim pretežito od Srba, ali i od Hrvata) kako tijekom rata, tako još više u neposrednom poraću, što je uglavnom bio samo slijed one dugoročne ekspanzionističke velikosrpske politike, kroz različite oblike.⁵⁷ Stradanje Hrvata (kako civila, tako i vojnika) na području današnje Virovitičko-podravške županije, ali i širom NDH, tijekom rata 1941.-1945. započelo je odmah prvih dana rata, pošto se i ovaj kraj odmah našao i bio u žiži ratnih djelovanja, i nastavilo se sve do njegova završetka, ali i nakon toga u neposrednom poraću. Upravo je potkraj rata 1944./1945. te u poraću 1945./1947. broj stradalih Hrvata bio i najveći.⁵⁸

Početak rata 6. travnja 1941., proglašenje četiri dana potom NDH u koju ulaze uz Banovinu Hrvatsku i preostali dio BiH i Srijema, te otoci Hvar, Brač, Pag i poluokok Pelješac, i slom Kraljevine Jugoslavije 17. travnja izazvali su šok kod predstavnika velikosrpske ideologije. No, ubrzo oni počinju najrazornije djelovati kroz *Srpski četnički pokret* i njegov *nacionalni komitet* ustrojem u svibnju 1941. na Ravnoj Gori u Srbiji na čelu s pukovnikom Dražom Mihailovićem. Ne čudi što je upravo banjalučki odvjetnik *dr. Stevan Moljević* /1888.-1946./ *već 30. lipnja 1941.* u Nikšiću napravio *prvi programski dokument četničkog pokreta* pod nazivom "*Homogena Srbija*", kada u NDH nema još ustaškog logora u Jasenovcu ni brojnijih masovnih ustaških zločina, ali imamo u istočnoj Hercegovini pobunu Srba protiv NDH, kao i protiv tamošnjeg hrvatskog i muslimanskog pučanstva u cjelini, pa je to eventualno moglo utjecati na nastanak ovog Moljevićeva dokumenta.⁵⁹ U

Žerjavić, *Jugoslavia. Manipulation with the Number of Second World War Victims*, Zagreb, 1993.). Za ovo područje vidi: Milan Šaša, *Kotar Virovitica u NOR-u*, Virovitica 1989., posebice poglavlje: Stradanja stanovništva kotara Virovitica u NOR-u, str. 329-434. (1516 žrtava rata /¹⁶⁸ Židova, 460 Roma i 888 ostalih, među kojima najviše Srba i Hrvata) i 1158 poginulih boraca NOR-a, te 6815 Srba iseljeno u Srbiju, od kojih se 6.325 vratilo nakon rata) te *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti: Slavonija, Srijem i Baranja*, priredio Vladimir Geiger; suradnici Mate Rupić, Zdravko Dizdar i Šimun Penava, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje HIP-a, Slavonski Brod, 2006.

⁵⁷ Mira Pelikan-Miroslav Gazda, *Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravške županije stradalim 1941.-1945. i 1991.-1995. godine*, Osijek, 2003. Autori su do sada osobnom identifikacijom poimenično utvrdili u razdoblju 1941.-1945. godine 3264 hrvatske žrtve, od kojih su njih 804 bili civili. Njih 1035 poginulo je u borbi tijekom rata, a ostalih 2229 Hrvata stradalo je nakon rata u miru. Od ukupnog broja više od 3000 Hrvata stradalo je od komunista partizana, 78 od četnika, a ostali od drugih ili je nepoznato od koga su stradali.

⁵⁸ To potvrđuju i podatci iznijeti u navedenoj knjizi M. Pelikan i M. Gazde (str. 87) prema kojima je stradalo 1941. – 30; 1942. – 258; 1943. – 479; 1944. – 811 i 1945./47. – 1323 Hrvata, dok je za 365 hrvatskih žrtava nepoznata godina stradanja.

⁵⁹ Zdravko Dizdar - Mihael Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 1999., dok. br. 3., str. 160-165. te str. 37-39, 93-98 i 683-687. Tu je uz tekstualni opis projekta dan i sam dokument te izvod iz presude dr. S. Moljeviću 1946.; i "*O Homogenoj Srbiji Stevana Moljevića*", Srbi o Srbima, Sarajevo 2001., 317-320. O vojno-političkom stanju u istočnoj Hercegovini od travnja do srpnja 1941., posebice o lipanjskom ustanku lokalnog srpskog pučanstva protiv novouspostavljene NDH, razlozima, tijeku i gušenju, s težištem na vojnom aspektu, a na temelju arhivske građe vidi: Davor Marijan, *Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941.*, Časopis za suvremenu povijest br. 2, Zagreb, 2003., str. 545-576.

njemu Moljević govori o granicama, društvenom uređenju i vanjskoj politici homogene ili "velike Srbije" u obnovljenoj Jugoslaviji. Prvi zadatak Srba prema Moljeviću je "da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive". Ta njegova "Homogena", ili «velika Srbija», trebala je obuhvaćati najveći dio Hrvatske i cijelu Bosnu i Hercegovinu, u okviru «velike Jugoslavije». U toj Jugoslaviji s kraljem iz dinastije Karađorđevića na čelu bile bi tri federalne jedinice i to: velika Slovenija (kojoj bi se uz Međimurje i Istru dodijelila i područja nastanjena Slovencima u Istri, Gorici i Koruškoj), mala Hrvatska (zapadno od crte Karlobag-Gospić-Ogulin-Karlovac-Sisak-Pakrac-Virovitica pa do granice sa Slovenijom, uz nepovezani dio središnje Slavonije /s Požeškom i Brodom/) i velika Srbija (sa svim ostalim područjima na istoku i onima koja bi se dobila još od Mađarske, Rumunjske, Bugarske i Albanije) koja bi dominirala, ne samo u jugoslavenskoj federaciji, nego i na Balkanu. U tako zamišljenoj "velikoj Srbiji" trebali su živjeti samo Srbi, te je Moljević naglasio potrebu da se s tih područja "očiste" Hrvati i Bošnjaci-muslimani, te druge nacionalne manjine. Kao podlogu razgraničenja on nudi "preseljenje". To je kartografski i posebno iskazano (sa zapadnim srpskim granicama na crti Virovitica-Sisak-Karlovac-Gospić-Karlobag) uz prigodan tekst što je kao letak pod nazivom «Naš put» širen na području NDH.⁶⁰ Ovi dokumenti su stigli u inozemstvo do emigrantske vlade gdje se je navedena karta s istim granicama «velike Srbije», kako minimalni velikosrpski program, upotrebljavala u promidžbene svrhe od njezinih eksponenata kao npr. u SAD, na zemljovidu S. Krizmana, objavljenom u Washingtonu 1943. godine.⁶¹ Navedeni program te njegova provedba u praksi bili su glavni razlozi što je četnički pokret okupljao uglavnom Srbe, uz neznatan broj jugoslavenskih nacionalista i prosrpski orijentiranih ljudi iz redova Hrvata i drugih naroda i nacionalnih manjina. Taj program se u osnovi neće bitno mijenjati već će se samo neki njegovi dijelovi postupno samo nadopunjavati i prilagođavati vojno-političkim prilikama u zemlji i svijetu.

Moljevićev četnički program *dopunio je 20. XII. 1941. Draža Mihailović* u poznatoj "Instrukciji" upućenoj četničkim zapovjednicima i na području NDH, koju su oni potom prenosili svojim postrojbama, o organizaciji, ciljevima i korištenju četničkih postrojba. *Draža* tu ističe kako je *cilj borbe četničkog pokreta na čelu s kraljem Petrom II.*

"... Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke...";

"čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nacionalnih elemenata...";

⁶⁰ VA VII, Beograd, Srbija. Fond: Četnička arhiva, kut. 144., dok. reg. br. 4/145. U letku ispod zemljovida uz ostalo piše: "Pošli smo da stvorimo Srbiju u kojoj će biti ujedinjeni svi Srbi i sve zemlje u kojima Srbi žive".

⁶¹ Z. Dizdar - M. Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini ...*, nav. dj., 99.

“... Stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenačke, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog, a Bosne i Hercegovine od muslimanskog i katoličkog življa...”.⁶²

Ipak, Draža Hrvatima ostavlja uži prostor oko Zagreba, Krapine i Varaždina. Tako je Draža Mihailović jasno odredio metode i ciljeve četnika i velikosrpske politike tijekom Drugoga svjetskoga rata, sažimajući i iskazujući njezino stogodišnje iskustvo, a kojih se metoda i ciljeva velikosrpski nacionalisti ni do danas nisu odrekli. Prema njemu trebalo je ratovanjem izvesti “oslobođenje i ujedinjenje srpskoga naroda”, postići “srpsku slobodu” i ostvariti konačni cilj – “veliku Srbiju u velikoj Jugoslaviji”. Ostvarenje tog cilja trebalo se postići – prema Dražinoj “Instrukciji” – osvajanjem hrvatskog i muslimanskog prostora u BiH i Hrvatskoj i srbizacijom pretvoriti ga u “srpsku državnu teritoriju”, bez obzira na cijenu, tj. na broj hrvatskih i muslimanskih žrtava. Četničke postrojbe su u svim prilikama, sukladno mogućnostima i okolnostima, striktno sprovodile ove Dražine naputke sve do kraja rata.

Ovaj program prihvatila je još 1941. izbjeglička Vlada Kraljevine Jugoslavije (odnosno njezin većinski velikosrpski dio) kao svoj i uz njega ustrajala gotovo do kraja rata. Naime, nakon slamanja partizanskog pokreta u Srbiji u jesen 1941. izbjeglička vlada službeno je prihvatila četnike kao svoje snage u Jugoslaviji i proglasila ih *Jugoslavenskom vojskom u otadžbini*, prihvativši njihov politički i vojni program kao svoj. Četnički pokret je gotovo sve akcije partizana protiv okupatora lažno pripisivao sebi obavještavajući o tome svjetsku javnost. Kralj Petar II. je potom 7. prosinca 1941. Draži Mihailoviću dodijelio čin brigadnog, a uskoro i divizijskog generala, a u siječnju 1942. imenovao ga je za ministra vojske, mornarice i zrakoplovstva u izbjegličkoj vladi. A kao pokret otpora prihvatila ga je i Britanska vlada, iako je on kolaboracijom s okupacijskim njemačkim i talijanskim snagama te zajedničkom borbom s njima protiv partizanskog pokreta otpora predvođenog komunisti-

⁶² Z. Dizdar - M. Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini ...*, nav. dj., dok. br. 127., str. 497. Kako su tu Dražinu Instrukciju prenosili i tumačili potvrđuje i pismo Miloša N. Jovanovića, zapovjednika Ozrenskog četničkog korpusa, upućeno 13. II. 1943. Golubu Mitroviću, zapovjedniku Zeničkog-Vojno četničkog odreda, iz kojega je uzet navedeni citat. U njemu Jovanović navodi primjer Srbije nakon Karađorđeva ustanka u kojoj “svjesni srpski narod” davno “dosledno i potpuno uništio je i posljednji trag mrskog Turčina”, što je po njemu “najbolji dokaz i najveće jamstvo, da ćemo uspjeti i u ovoj današnjoj svetoj borbi i da ćemo istrebiti sve Turke iz ovih naših srpskih zemalja”. Zatim ističe: “Ni jedan musliman neće moći među nama ostati” te nastavlja da će sve one “koji su se ogrešili o naš narod, kao i one čaršijske politikaše ... uništiti ćemo bez milosti”, dok “Seljake i ostali svijet sitni preselit ćemo u Tursku”. Govoreći o Hrvatima piše: “Sve katolike koji su se ogrešili o naš narod u njegovim tragičnim danima, kao i sve intelektualce i sve ekonomski jače, nemilosrdno ćemo uništiti. Seljački svet, i isto tako sitni radni svet poštediti i od njih ćemo napraviti prave Srbe, koje ćemo milom ili silom prevesti na pravoslavlje”. Navodi primjere četničkog čišćenja pod zapovjedništvom samoga Draže oko Foče, Čajniča, Goražda i Višegrada gdje “sada nema više niti jednoga muslimana, za njihova naselja i kuće se ne zna”, te primjer stolačkog kotara s kojega je očišćeno oko 26.000 katolika i muslimana, osim nekolicine u samom Stocu.

ma, koji je stalno jačao, prestao biti pokret otpora. Ovim prihvaćanjem u inozemstvu četnički pokret je dobio širi prostor za svoje djelatnosti i detaljnije je razradio strategijske ciljeve i taktičke varijante. Jedna od inozemnih aktivnosti njegovih protagonista u izbjegličkoj Vladi i izvan nje, pored veličanja četničkog pokreta na čelu s Dražom Mihailovićem i njegove tobožnje borbe protiv nacističkih i fašističkih okupacijskih snaga na prostoru bivše Jugoslavije do neslućenih visina, bilo je kontinuirano promicanje prekomjernih lažnih brojeva u NDH ubijenih Srba (sve do tobože 1,500.000 ubijenih) te kartografski iskazi minimalnih granica velike Srbije slične Moljevićevoj.⁶³ To je činjeno kako bi ona bila što prihvatljivija Saveznicima te da bi oni po završetku rata dali četnicima odriježene ruke kod planiranog obračuna s Hrvatima (i ostalim nesrbima) i stvaranja te velike Srbije, o čemu govore već navedeni Dražini precizno naznačeni naputci, ali i drugih zapovjednika, četničkim postrojbama i vlastima.⁶⁴

Često se u srpskoj historiografiji prešućuje da su već od 1941. pa do kraja rata 1945. na području NDH od Drine do Une i Kupe bile osnovane i

⁶³ Mario Jareb, *How the West Was Won: Jugoslavenska izbjeglička vlada i legenda o Draži Mihailoviću*, *Časopis za suvremenu povijest* 38., br. 3., Zagreb, 2006., 1039.-1056. O ostalome vidi: Z. Dizdar - M. Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini ...*, nav. dj., 55.-62.; 91.-104. i 729.-741.

⁶⁴ Tako npr. Štab Dinarske četničke divizije, najveće četničke postrojbe na području NDH s elementima armije (jer je u svom sastavu imala korpuse i obuhvaćala nekoliko oblasti, pr. 1944. od rijeke Save pa do Jadranskoga mora), čije su osnivanje, naoružanje i djelovanje omogućili Talijani na području sjeverne Dalmacije, južne Like i jugozapadne Bosne (tada jačine oko 5000 četnika na čelu s popom vojvodom Momčilom Đujićem, jednim od predratnih četničkih vođa s Tromeđe, a pod Dražinim zapovjedništvom) neposredno nakon osnivanja 25. III. 1942. izvješćuje četničkog vojvodu Iliju Trifunovića-Birčanina o zadacima divizije sljedeće: "Zadatak divizije: Što jača organizacija srpskog naroda u ovim krajevima radi uspostavljanja srpske vlasti u danom momentu, radi obračuna sa Hrvatima i na koncu radi čišćenja Hrvata i Muslimana iz Like, Severne Dalmacije, Bosne i Hercegovine i stvaranja jedne homogene i čisto pravoslavne srpske države, oslanjajući se na Srbiju i Crnu Goru" (HDA, Zb. br. 41/1160. Brošura: *Izdajničko i reakcionarno vodstvo HSS-a i Narodnooslobodilačka borba*, izdanje "Vjesnika" JNOF Hrvatske, s. l., prosinac 1942., str. 11). U toj "Srpskoj nacionalnoj državi", odnosno "velikoj Srbiji koja bi obuhvatila" granice kako ih je odredio Draža, prema "Elaboratu Dinarske divizije", "ima isključivo živeti pravoslavno stanovništvo". Divizija se od svoga osnivanja za uspostavu takve etnički čiste srpske države, tj. velike Srbije i borila na svome operativnom području Dalmacije, jugozapadne Bosne i Like, navijestivši rat ustašama i domobranima "bez milosti, sažaljenja i skrupula", a partizanima "rat do krajnjih mogućnosti", prije konačnog obračuna i čišćenja Hrvata i Muslimana na kraju. Sam vojvoda pop Momčilo Đujić, njezin zapovjednik, također je posebno isticao taj četnički "politički cilj" - "stvaranje etnički čiste Srpske države" u njezinim "etničkim granicama, bez zajednice sa Hrvatima", ali i izdavao zapovijedi diviziji za "čišćenje Hrvata", što su četnici sa i bez njih gotovo u svakoj prigodi i činili, a sada najčešće proglašavajući ih "komunistima" i "partizanima" (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945*, Zbornik dokumenata, knj. 7., srpanj-kolovoz 1943., Split 1984., str. 971. Pismo vojvode Momčila Đujića od 16. srpnja 1943. upućeno komandantu Bosanskokrajškog četničkog korpusa Urošu Drenoviću). To Đujiću nije smetalo da u to vrijeme, on i nekoliko ostalih četničkih zapovjednika u Kninu, sklope sporazume s predstavnikom vlasti NDH.

borbeno djelovale brojne četničke postrojbe, a manji djelovi i preko Save, te da se dio iseljenih i izbjeglih Srba iz NDH u Srbiju tamo uključio u četničke postrojbe. Spomenimo samo one veće: *Dinarska četnička divizija (s elementima armija), zatim 18 četničkih korpusa, 108 četničkih brigada i 4 pukovnije četnika*. Kroz sve te četničke postrojbe na području NDH prošlo je tijekom rata više od 100.000 četnika, od kojih su oko 98 % bili Srbi. Gotovo sve te postrojbe kolaborirale su s Talijanima, Nijemcima i vlastima NDH na crti zajedničke borbe protiv zajedničkog glavnog neprijatelja, antifašističkog partizanskog pokreta.⁶⁵ Četničko rukovodstvo iz Srbije stalno je, kada su to prilike zahtijevale, slalo vrlo raznovrsnu i znatnu pomoć ovim četnicima na području NDH kao i snažne četničke postrojbe, posebice u istočnim područjima BiH. Potrebno je istaknuti da su sve ove četničke postrojbe, sukladno planovima velikosrpske politike, tijekom svojih pothvata “čišćenja” zločinima protiv nesrpskog pučanstva (prvenstveno Hrvata i Muslimana) i političkih protivnika (prvenstveno komunista i drugih pripadnika NOP-a), u praksi provodile ostvarenje etnički čiste velike Srbije. Posebno kobna za Hrvate na području talijanske aneksijske zone (I. zona) te talijanskih okupacijskih zona u NDH (II. i III. zona) bila je suradnja talijanskih fašističkih okupatorskih vlasti i četnika na tim područjima. Četnici su od proljeća 1942. djelovali i kao dio talijanskih vojnih postrojba pod nazivom “Dobrovoljačka antikomunistička milicija” (“*Militia volontaria anticomunista – četnici*”). To je omogućilo njihovu opskrbu i ustroj postrojba te povećanje njihova broja na oko 30.000 naoružanih četnika do rujna 1943., ali i sudjelovanje u gotovo svim pothvatima protiv partizanskih postojba na tim područjima koje su se najčešće pretvarale u užasne pljačke, uništavanja, ubojstva te “čišćenja” nezštićenog stanovništva, uglavnom Hrvata (i Muslimana). Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. pa do kraja rata u svibnju 1945. četničke postojbe kolaboriraju s njemačkim okupacijskim snagama u NDH, ili pod njihovim nadzorom i zapovjedništvom, s oružanim snagama NDH, na cijelom području gdje postoje. Broj četničkih snaga pod oružjem stalno se povećavao od 20.000 na početku na više od 50.000 četnika na kraju 1944. godine. Njihov broj se posebice povećao u to vrijeme s povlačenjem iz Srbije i Crne Gore pred partizanskim snagama i prebacivanjem tih četničkih snaga na područje NDH. Mnogi četnici su uglavnom nesmetano tijekom rata prelazili u partizane, a posebice je to bilo izraženo nakon Titove amnestije u rujnu 1944. te potom opće mobilizacije na područjima pod nadzorom partizanskih postrojbi i vlasti, kada su mnogi, osim pojedinih izuzetaka i manjih skupina, postali partizani. Dio njih je i pod novim odorama učinio zločine nad Hrvatima, posebice tijekom završih operacija i u neposrednom poraću. O njihovim broj-

⁶⁵ O četničkoj suradnji s okupacijskim snagama u Hrvatskoj 1941.-1945. vidi: Z. Dizdar - M. Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini ...*, nav. dj., 55.-62., a u BiH Z. Dizdar, *Četnički pokret u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002., 96.-135 (četnička suradnja s talijanskim /1941.-1943./ i njemačkim /1941.-1945./ okupacijskim snagama) i 135.-147. (četnička suradnja sa snagama NDH 1941.-1945.). Zatim knjigu dokumenta: *Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941.-1944. godine. Dokumenti*. Arhivski pregled, Beograd, 1976.

nim zločinima nad Hrvatima tijekom rata govore sačuvani dokumenti i svjedočenja preživjelih svjedoka, od kojih je dio objavljen u najnovije vrijeme. Tako u “*Spomenaru hrvatskih žrtava Virovitičko-podravske županije stradalih 1941.-1945. i 1991.-1995.*”, autora Mire Pelikan i Miroslava Gazde, nalazimo podatke o dosad nepoznatim četničkim i partizanskim zločinima te hrvatskim žrtvama na tome području, na kojem službeno tijekom rata nije bilo četnika već jedino partizana. Iako je politika jugoslavenskog vodstva KPJ i AVNOJ-a, pa tako i hrvatskog vodstva KPH i ZAVNOH-a, bila politika potpune nacionalne ravnopravnosti Srba i Hrvata, koja je uz sve poteškoće tijekom rata onemogućila potpuni hrvatsko-srpski rascjep i omogućila na dulje vrijeme, pa i represijom, kakvu-takvu snošljivost u poslijeratnom razdoblju. Ipak iz navedenog *Spomenara* i još nekih nedavno objavljenih knjiga sjećanja i dokumenata (1944.-1946.) proizlazi kako su *partizanske postrojbe i vlasti* predvođene komunistima na tome području (u kojima je bilo mnogo Srba, posebice na rukovodećim mjestima) *u načelu likvidirale sve pripadnike ustaškog pokreta*, najčešće bez suda, pri čemu su *stradali i mnogi Hrvati koji to nisu bili* te njihove obitelji i rodbina. Zbog obima i posljedica tih represivnih mjera često se nameće zaključak kako je nekim tamošnjim partizanskim postrojbama i komunističkim rukovodstvima krajnji cilj bio donekle sličan onome četničkom, a to je uništenje ne samo ustaša i NDH, nego i uništenje ili neutraliziranje što većeg broja nacionalno svjesnih, obrazovanih i gospodarski imućnijih Hrvata, budućih stvarnih ili mogućih političkih protivnika, s elementima istrebljenja Hrvata s toga prostora, što su oni tijekom rata i provodili. Tako su tamošnja područja pod nadzorom partizana već do ljeta 1942. uglavnom bila “očišćena” od Hrvata bilo da su isti bili ubijeni i protjerani, bilo da su sami zbog straha izbjegli u okolna najbliža središta pod nadzorom vlasti NDH, npr. u Slatinu i Viroviticu, dok je njihova pokretna imovina bila pljačkana, a nepokretna uništavana. Taj njihov cilj posebno je došao do izražaja tijekom zauzimanja većih mjesta u masovnim likvidacijama zarobljenih vojnika, ali i civila, kao npr. nakon zauzimanja Virovitice u listopadu 1944., iako se na većinu njih mogla primijeniti objavljena Titova amnestija.⁶⁶ Pa i kada se na poziv Josipa Broza Tita od 15. IX. 1944. o amnestiji domobrana bio odazvao znatan broj domobrana sa svojim časnicima i pristupio partizanima, mnogi su bili potom likvidirani. Tako je npr. u izvješću Ozne VI. korpusa NOVJ (Slavonskog) iz siječnja 1945. konstatirano da je u

⁶⁶ Tako su primjerice partizani nakon zauzimanja Virovitice u listopadu 1944., kojom prilikom su zarobili oko 600 vojnika NDH, uglavnom pripadnika Domobranske dočasničke škole, “*postrojili sve zarobljenike i ranjene časnike i domobrane*”, i “*opljačkali im odiela, satove, nalive pera, prstenje, novac i drugo*”, zatim ih vezali žicom i izveli pred sud koji je većinu zarobljenika osudio na smrt te su bili strijeljani, a oni koji nisu likvidirani, bili su osuđeni na teški prisilni rad i kazne. Slično je bilo i u drugim mjestima. Tako su prema izvješćima iz siječnja 1945. partizani nakon zauzimanja Požege strijeljali znatan broj zarobljenih časnika i domobrana, kao i tamošnje svećenike i časne sestre, dok su u mjestu Đakovac i kraj Zvečeva partizani likvidirali i pokopali 1200-1800 ljudi. Istodobno su se partizani tijekom svoga napredovanja u Srijemu u svim mjestima osvećivali Hrvatima “*ubijajući sve uglednije ljude*”. Vidi: Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 505.

razdoblju od 15. IX. 1944. do 1. I. 1945. njegova “*O.Z.N.-a III. pobila bez suda veliki broj bivših domobranskih oficira i vojnika /oko 200-300/ koji su prešli na našu stranu na poziv druga Tita poslije 15. IX. 1944. godine*”. Objasnivši potom: “*Razlog ovim likvidacijama bilo je stanovište koje je u Slavoniji uzela ne samo OZN-a III., nego i druge ustanove, a koji se svodi na ovo: Bez mnogo skrupula treba likvidirati sve one za koje znamo da su neprijatelji koji će sutra biti protiv nas*”.⁶⁷ Nakon što su postrojbe JA do početka svibnja 1945. borbom protjerali Nijemce i oružane snage NDH iz Slavonije prema zapadu te u cijelosti u njoj preuzeli vlast, Ozna odmah počinje s uhićenjima, poglavito u gradovima (do 5. V. bilo je uhićeno “*oko 1600 osoba*”, te s postrojbama Narodne odbrane provode “*plansko čišćenje okruga*” od “*neprijatelja*”, ali i stvarnih ili mogućih političkih protivnika.⁶⁸ Tako su već tijekom rata (1941.-1945.) stradali mnogi Hrvati i na tome području ili kao izbjeglice na drugim područjima, a posebno neposredno nakon završetka rata na tzv. hrvatskim križnim putevima, zarobljeničkim i drugim logorima te brojnim stratištima, najčešće bez suda i dokaza bilo kakve eventualne krivnje. I o tome svjedoče neki od sačuvanih dokumenata. Tako npr. u depeši 28. slavonske divizije II. JA od 18. VI. 1945. piše da je kod Gradeca kraj Virovitice bilo strijeljanje 312 ljudi, s kojega je “*5 ustaša*” pobjeglo i o tome su prije dva dana pričali mještanima.⁶⁹ Da se tada na tome virovitičkom području događalo masovno ubijanje Hrvata zarobljenika potvrđuje i zapisnik sa sastanka partizanskih boraca Suhopolja od 20. VII. 1945. upućen Andriji Hebrangu, tada ministru u Beogradu. U njemu borci partizani protestiraju zbog tih ubijanja zarobljenika, ali i zbog koloniziranja Srba i masovnog protjerivanja katoličkog življa iz Suhopolja (u kojem je tada bilo više od “*150 kuća katolika*” te “*36 kuća pravoslavaca*”) i ostalog virovitičkog područja. U zapisniku se navodi kako je u lipnju 1945. bilo «*dotjerano u Suhopolje nekoliko stotina zarobljenika*” koje su “*drugovi iz 4. bataljona V. proleterske Crnogorske brigade*” Treće udarne divizije II. JA “*otpremili u obližnju šumu i tamo sve potukli*”, i to tako da su ih “*najprije isprebijali, pa onda klali*”. Još prije “*nego što su prešli na klanje zarobljenika brusili su noževe po kućama i kupili štrikove*”, a “*kada su se vraćali u Suhopolje govorili su narodu kako su ih klali*”, te “*da su ranije bili četnici, a onda su prešli u partizane*”. Iz čega borci zaključuju “*da ovi Srbi sada kao četnici pod drugom firmom /maskom/ ubijaju nemile Hrvate*”. Istragom je na tom dijelu

⁶⁷ Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005., str. 53.-54. i 106.-120 (gdje je poimenični popis 110 strijeljanih domobranskih časnika i drugih uz napomenu na kraju da je u navedenom razdoblju od 1. IX. 1944. do 1. I. 1945. “osim domobranskih oficira” po organima Ozne bilo likvidirano ukupno 198 osoba).

⁶⁸ HDA, Zagreb, 1491., kut. 28. Josip Jurčević, *Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005., 358. Izvješće Ozne za Slavoniju od 5. V. 1945. upućeno Ozni za Hrvatsku o uhićenju 1600 osoba uglavnom u gradovima i “planskom čišćenju na okurugu”.

⁶⁹ Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić, nav. dj., 167.

podravskeg križnog puta tada ustanovljeno ubojstvo “zarobljenika između Pitomače i Sladojevaca (kod Pod. Slatine – Z. D.) 1416 ljudi”.⁷⁰ Sličnih primjera ima i na drugim mjestima Hrvatske, a istrage i likvidacije su, po smještaju zarobljenika u logore, bile preuzele tamošnje postrojbe Ozne i KNOJ-a. U to vrijeme na području Slavonije bilo je samo zarobljeničkih logora 13 (među kojima i oni u Virovitici i Podravskoj Slatini) uz druge sabirne, radne i kažnjeničke logore.⁷¹ Situaciju partizanskim vlastima u Slavoniji znatno je otežavao povratak iz Srbije iseljenih i izbjeglih Srba 1941. (uključujući i one s vitovitičkog područja), o čemu je kao jednom od glavnih političkih problema raspravljao i CK KPH na svojoj sjednici od 26. VII. 1945.⁷² Masovne i pojedinačne likvidacije hrvatskih zarobljenika i političkih protivnika u Hrvatskoj poprimile su takve razmjere da je general Ivan Krajačić – Stevo, načelnik Ozne za Hrvatsku, na savjetovanju načelnika i rukovodstava Ozne u srpnju 1945. u završnoj riječi kazao: “*Drugovi, prestanite konačno sa likvidacijom*” i to objašnjava, ne činjenicom da je to zločin, već zbog uznemirenosti u narodu. No, likvidacije su se i dalje nastavile. U to vrijeme je uglavnom bio u praksi završen obračun s pripadnicima HOS-a NDH te s te strane novoj komunističkoj jugoslavenskoj vlasti nije više prijetila nikakva ozbiljnija opasnost. J. B. Tito je tada 7. VIII. 1945. na Trećem zasjedanju AVNOJ-a u Beogradu uz ostalo rekao: “... U toj konačnoj ofenzivi, potpuno je razbijena ne samo njemačka nego i Pavelićeva vojska, koja je brojila preko 200 hiljada vojnika. Uslijed jakog otpora uništen je ogroman broj Nijemaca i ustaša, a preko 200 hiljada je zarobljeno, zaplijenjena je ogromna količina ratne opreme”.⁷³

⁷⁰ Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić, nav. dj., 222.-223.

⁷¹ Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić, nav. dj., 198.-205., 265.-268., 285.-292. Na području virovitičkog okruga bilo je *pet logora “sa oko 700-800 ljudi”* u svakom. Oni su bili likvidirani sredinom kolovoza 1945., osim logora Okružnog odjeljenja Ozne III. u Koriji, kod Virovitice s “347 ljudi, bivših neprijateljskih vojnika uglavnom domobrana te nešto ustaša” u kojem je bio izbio pjegavi tifus, te je i on nakon 20-ak dana karantene također likvidiran, kao i logor Virovitičkog vojnog suda u Virovitici nakon amnestije njegovih 30-ak osuđenika. (HDA, 421., Javno tužiteljstvo Hrvatske, Povjerljivi spisi, 1945., br. 122/1945. Izvješće javnog tužitelja Okruga Virovitica javnom tužitelju FD Hrvatske od 18. VIII. 1945.)

⁷² Branislava Vojnović, *Zapisnici Politbiroa CK KPH 1945.-1952., sv. I., 1945.-1948.*, Zagreb, 2005., 75.-82. Prema tom zapisniku s te sjednice CK KPH od 26. VII. 1945. Duško Brkić, član CK KPH i tadašnji ministar pravosuđa FD Hrvatske, nakon razgovora s drugovima iz CK KPJ iznio je kao jedan od glavnih problema “*sprečavanje i uništenje šovinizma koji se razvio u posljednje vrijeme naročito u Srijemu i prešao u istočnu Slavoniju. U Srijemu su se dešavali takvi slučajevi da su velikosrpski elementi linčovali i ubijali domobrane – zarobljenike nazivajući ih i oglašavajući ih za ustaše. Velikosrpske tendence se zapažaju u Slavoniji kod Osijeka i Virovitice. Talas tog šovinizma donose Srbi iz Hrvatske, koji su odbjegli 1941. godine u Srbiju, a sada se vraćaju nazad. Glavni nosioci toga rada jesu pravoslavni sveštenici koji se iz Srbije vraćaju u svoje bivše parohije*”, predloživši mjere kako da se tog šovinizma riješi.

⁷³ Josip Broz Tito, *Govori i članci*, knj. I., Zagreb, 1959., 11-12.

Već sam broj od 3.264 do sada utvrđenih i popisanih hrvatskih žrtava s područja Virovitičko-podravske županije tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća, iako nepotpun (posebice za grad Viroviticu), pokazuje obim terora i stradanja tamošnjih Hrvata. Iz popisa i tablica se vidi da je to uglavnom bila *mlada i muška populacija, ali među njima su civili činili oko četvrtinu stradalih*. No, za sve te zločine počinjene nad Hrvatima, kao i za one u drugim krajevima, *nitko nikada nije odgovarao*, što je u ono vrijeme, ali i tijekom trajanja nove Titove Jugoslavije bilo i nemoguće, dapače, bilo je obratno, gdje su mnogi, kako vojnici tako i civili (poglavito u neposrednom poraću), na njih ne samo poticani, već su izvršitelji bili *nagrađivani*, a pojedinci i najvišim nagradama i odličjima u tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji. U svemu tome leži i jedan od uzroka ponovne pojave velikosrpskih ideologa i njihovih nositelja u novim okolnostima 1991. te s novim zločinima nad Hrvatima i ostalim nesrpskim pučanstvom u skladu s programskim ciljem stvaranja kod Virovitice tzv. "zapadne granice srpskih zemalja" kao dijela njihove zamišljene velike Srbije.

Pa iako su u socijalističkoj FNR/SFR Jugoslaviji (1945.-1990.) bili uglavnom zadovoljeni srpski nacionalni interesi i velikosrpski program zamro (osim u dijelu srpske emigracije četničkog i rojalističkog usmjerenja), pritisak na Hrvate u raznim oblicima i intenzitetu, pa i na tome području, nastavljen je kroz cijelo to razdoblje. On se iskazivao pri uspostavi društvenog sustava prema sovjetskom uzoru, kroz agrarnu reformu i kolonizaciju, kroz konfiskaciju i nacionalizaciju, kroz okrutnost komunističkog režima prema crkvi, kroz jugoslavensko partijsko jednostranačje (KPJ), zatim kroz centralizam i unitarizam, koji će se nakon otpora tijekom Hrvatskog proljeća 1971., te nakon Titove smrti (1980.) sve više iskazivati kao velikosrbizam. Naime, iako su formalno narodi u Jugoslaviji bili ravnopravni, to u praksi nije provedeno jer su Srbi i dalje dobivali većinu najodgovornijih dužnosti od vrha do razine najnižih oblika kontrole te su kroz vojsku, miliciju i državnu upravu dominirali državom, namećući postupno srpski jezik, ali i sve bezobzirniju gospodarsku eksploataciju Hrvatske.⁷⁴ S druge strane, hrvatskom se narodu stalno pokušavao nametnuti kompleks kolektivne krivnje za zlodjela koja je počinio ustaški režim i umanjiti njegov doprinos antifašizmu. Sve to je dovelo do hrvatskog nezadovoljstva i otpora beogradskom centralizmu iskazanom kroz *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967.)*, i posebice kroz *"Hrvatsko proljeće" 1971.* koje je *nasilno ugušeno*. Posljedica toga bile su snažne represivne mjere struktura na vlasti s valom policijskih progona i osudom uglednih djelatnika na dugogodišnje kazne, dok je još oko 50.000 ljudi u svim dijelovima Hrvatske (uključujući i virovitičko područje) bilo izloženo raznim oblicima progona, među kojima su i izbacivanja s posla. Sve to ima za posljedicu pojačano kontinuirano iseljavanje

⁷⁴ Opširnije o svemu tome vidi: Savka Dabčević-Kučar, *Hrvatski snovi i stvarnost '71.*, Zagreb, 1997. Tako je npr. od 95 zapovjednika u zagrebačkom vojnom području u to vrijeme samo njih 17 bilo Hrvata, dok su 64 bili Srbi (str. 429.), a slično je bilo i u policiji.

Hrvata u Zagreb, i posebice u zapadnoeuropske te prekomorske zemlje, zbog gospodarskih razloga, čime se smanjuje njihov broj u zavičajju, a posljedice su još teže jer odlaze mladi ljudi.⁷⁵ Da bi se smanjila moć centralističkih snaga u rukovodstvu SKJ i države, na Titov poticaj, 1974. donesen je novi jugoslavenski Ustav, kojim su republike i autonomne pokrajine dobile veći stupanj samostalnosti i što je posebno bitno potvrđeno je pravo jugoslavenskih naroda na samoodređenje do odcjepljenja od federacije. No, taj projekt pretvaranja jugoslavenske države u konfederaciju ili savez država nije mogao biti u tadašnjoj Jugoslaviji proveden do kraja zbog odnosa snaga (npr. vojska, milicija, tajne službe, diplomacija, Savez udruženja boraca NOR-a i Narodna banka Jugoslavije), posebno nakon smrti J. B. Tita 1980., među kojima jačaju velikosrpske snage koje su bile spremne zaustaviti ga, a to će na kraju 1990. i napraviti po cijenu njezina raspada. Naime, od sredine osamdesetih godina, jačanjem nositelja velikosrpske politike u političkim i državnim vodstvima, u strukturama vlasti te nekim ustanovama (posebice u Srbiji), počinju se opet pojavljivati programi velikosrpske politike. Takav je primjerice *Memorandum SANU-a* iz 1986. s razrađenim velikosrpskim programom.⁷⁶ Zatim su tu i *prijedlozi za autonomiju i podjelu Republike Hrvatske 1988. i 1989.*, u kojima se među predloženim srpskim autonomijama Vojne krajine unosi i *Slavonija, uključujući i područje Virovitice*.⁷⁷ Tu su i pojedine knjige i brojni prilozi u tisku u kojima se opet piše o granicama srpskih zemalja i pojavljuju stare karte velike Srbije od prije gotovo 50

⁷⁵ Joseph Bombelles, *Demografski problemi, preseljenja i ekonomski razvoj Hrvatske*, Međunarodni znanstveni skup Jugoistočna Europa 1918.-1995. (1995., Zadar), zbornik radova, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informacijski centar, Zagreb, 1996., 174-186. Tako je prema predočenim rezultatima iz popisa 1971. na području tadašnje općine Virovitica bio 51.061 stanovnik (od čega su 75,8 % bili Hrvati, a 18,8 % Srbi) i 3161 radnik na privremenom radu u inozemstvu od kojih su 85,6 % bili Hrvati, a 9,9 % Srbi (str. 180.). Dok je na području tadašnje općine Podravska Slatina bilo 35.080 stanovnika (od čega su 59,9 % bili Hrvati, a 36,3 % Srbi) i 1462 radnika na privremenom radu u inozemstvu od kojih su 81,7 % bili Hrvati, a 16,1 % Srbi (str. 179.). S područja Hrvatske bilo je u to vrijeme više od 50 % jugoslavenskih emigranata, dok ih je s područja Srbije (zajedno s autonomnim pokrajinama) bilo tek nešto više od 9 %, a taj će se broj i postotak emigranata s područja Hrvatske nakon 1971. znatno povećati.

⁷⁶ *Memorandum SANU, Beograd, rujan 1986., Naše teme*, br. 33 (1-2.), Zagreb, 1989., str. 128-163. Tu je prvi put objavljen cjelovit tekst uz uvodni tekst Dragutina Lalovića, pod naslovom: "Upotreba Jugoslavije – Je li 'Memorandum SANU' 'in memoriam' Jugoslaviji i Srbiji?" (str. 119-127.). Povodom pete godišnjice, objavljen je cjelovit tekst i u listu *Osmica*, Beograd, 12. 2. 1991., str. 21-36. kao specijalni dodatak i uz posebnu opremu. Osnovne teze u Memorandumu su bile: da je SFRJ "tamnica srpskoga naroda"; da su Srbi su u njoj potlačeni i izvrgnuti denacionalizaciji i eksploataciji te da su međurepubličke granice u njoj umjetne te ih treba promijeniti u korist Srba.

⁷⁷ Radovan Pavić, *Naumili su rasparčati Hrvatsku*, *Vjesnik* br. 639., panorama subotom, Zagreb, 6. X. 1990., str. 10 i 11. Kartografski iskaz i analiza Prijedloga autonomije i podjele Republike Hrvatske prema beogradskom Srpskom "Odboru za odbranu slobode, mišljenja i izražavanja" iz 1988. i Prijedloga sa sjednice Pokrajinskog komiteta SSRN Vojvodine iz prosinca 1989.

godina.⁷⁸ S početkom višestranačja u to vrijeme, kada velikosrpska politika postaje i dominantna državna politika u Srbiji, koja sve više dobiva djelatnu potporu jugoslavenstvom i velikosrpsvom zadojene Jugoslavenske narodne armije (JNA) i pojedinih drugih struktura saveznih jugoslavenskih vlasti, te kada, uz najavu i “oružanih bitaka” (Slobodan Milošević, 28. lipnja 1989. u Gazimestanu na Kosovu povodom 600 godina od Kosovske bitke i poraza Srba od Turaka), ona započinje s rušenjem sustava dotadašnje vlasti i priprema za provedbu velikosrpskog osvajačkog plana prvenstveno prema Hrvatskoj i BiH. Tada se počinju kontinuirano pojavljivati teritorijalni zahtjevi popraćeni novim kartama velike Srbije. Tako se 1990. pojavljuje “*Velika Srbija*”, novine Srpskog četničkog pokreta, a potom od 1991. Srpske radikalne stranke, koja najdirektnije zagovara teritorijalne zahtjeve velikosrpske politike sadržane i u njihovu naslovu, a potkrijepljene i *kartom* granica te njihove zamišljene velike Srbije u boji (na koricama ili u tekstu) u čiji sastav je stalno uključena i Virovitica.⁷⁹ Bio je to uvod u agresiju na Republiku Hrvatsku i Domovinski rat, uključujući i područje Virovitičko-podravške županije.⁸⁰ Ta četnička karta će se od tada pa tijekom rata sve do danas često pojavljivati u raznim oblicima i veličinama. Nekažnjavanje nekadašnjih zločina, prvenstveno nad Hrvatima i političkim protivnicima, imalo je za posljedicu da su se oni ponovili u novim okolnostima kada su nositelji velikosrpske politike u strukturama jugoslavenske komunističke vlasti prosudili da je došlo vrijeme konačnog obračuna i ostvarenja ideje velike Srbije, i zato opet sa strašnim posljedicama i novim hrvatskim žrtvama. To se dogodilo i na ovome području tijekom velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku i Domovinskog rata 1991.-1995. kada je napadnuto i područje Virovitičko-po-

⁷⁸ Tako se primjerice u *Dugi* (Beograd) 1988., u polemici prof. Rastislava V. Petrovića s akademikom Ljubom Bobanom, ne slučajno pojavljuje četnička karta Jugoslavije gdje su unutar granica Jugoslavije ucrtane crtanom linijom granice tzv. srpskih zemalja, odnosno velike Srbije (iz Moljevićeva projekta) kako ju je 1943. nacrtao u Washingtonu Serđo Krizman. Ista karta se pojavljuje i u knjizi Veljka Đurića, *Ustaše i pravoslavlje*, Beograd, 1989., koje se original čuva u Istarskom muzeju Srbije u Beogradu, ali bez navedenih podataka o nastanku i autoru, pa ispada kao da je riječ o nekom službenom dokumentu. I u knjizi pukovnika Antuna Miletić, *Ustaška fabrika smrti*, VINC, Beograd, 1988., također je identična karta velike Srbije, prenijeta samo na područje NDH.

⁷⁹ *Velika Srbija*, novine Srpskog četničkog pokreta, br. 1., Beograd, august 1990. s kartom u boji zamišljene četničke velike Srbije na naslovnoj stranici u koju bi ušla sva područja Republike Hrvatske na crti nešto zapadnije od Virovitice, Karlovca i Karlobaga, uz tekst poruke: “*SRBINE BRATE, NE ZABORAVI! OVO SU SRPSKE ZEMLJE!*”. Od 1991. ove novine izlaze kao mjesečnik Srpske radikalne stranke, te je njezin predsjednik dr. Vojislav Šešelj njihov osnivač i izdavač, a redovito izlaze i danas. U njima se povremeno donosi karta velike Srbije (bilo u boji ili crno bijelo) s istovjetnim granicama i navedenom porukom.

⁸⁰ Opširnije o tome vidi: Božidar Javorović, *Hrvatski domovinski rat – velikosrpska najezda i obrana Hrvatske*, Zagreb, 1999. te knjigu: Zdenko Radelić, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing i Dražen Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

dravske županije, kako bi se zauzelo, i tako ostvario stoljetni velikosrpski san o velikoj Srbiji (tj. ujedinjenih srpskih zemalja), i o Virovitici kao njezinoj tzv. “zapadnoj granici srpskih zemalja”. Zbog toga je tijekom agresije i rata *346 ljudi*, od kojih *63 civila*, ovoga područja *položilo živote* u obrani svoga kraja i domovine Hrvatske, uz brojne ranjene i prognane te ogromna razaranja i materijalne štete.⁸¹ Nositelji ostvarenja velikosrpske politike i počinitelji navedenih zločina na ovome području te u ostalim područjima Hrvatske trebaju za njih i krivično odgovarati. Televizija je živom slikom i dokumentiranim priložima svojih izvjestitelja s terena svjedočila nama i svijetu o stravičnosti velikosrpske politike “etničkog čišćenja”, tj. istrebljenja Hrvata i Muslimana na okupiranim područjima Republike Hrvatske i BiH, kako bi ona postala srpska. To nam potvrđuju i brojni sačuvani dokumenti sa srpske i s hrvatske strane. Tako je npr. prema izvješćima Vlade Republike Hrvatske krajem 1991. bilo 2853 poginulih (od čega 1235 ili 43,29 % civila) i 15.110 ranjenih (od čega 5062 ili 35,50 % civila), dok je s privremeno okupiranih područja Hrvatske bilo 300.000 prognanika i 418.000 izbjeglica ili ukupno 718.000. U Republici Hrvatskoj je već u travnju 1992. bilo 200.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine kojih se broj do početka 1993. povećao na 400.000, uz 31.449 izbjeglica iz drugih država (uglavnom Srbije).⁸² Istodobno su i pojedini autori nastojali upoznati svijet s velikosrpskom ideologijom i uzrocima agresije na Hrvatsku. Spomenut ćemo samo dvije knjige. Prva posebno značajna je knjiga trojice uglednih Hrvata u Francuskoj i to: dr. Mirka Dražena Grmek, dr. Marca Gjidare i dr. Nevena Šimca: *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe*, Pariz 1993. u kojoj su informirali čitatelje i dokumentirano pokazali da se tadašnja tragedija na prostoru bivše Jugoslavije pripremala dugo, pažljivo i sustavno te da vuče korijene iz velikosrpske politike od početka 19. stoljeća.⁸³ Istodobno je za

⁸¹ M. Pelikan - M. Gazda, nav. dj., str. 269. Tablica 12. Tu je i niz drugih skupnih podataka o stradalima kao i njihov poimenični popis s osnovnim biografskim podacima.

⁸² Milivoj Kujundžić i Zdravko Dizdar, *Hrvatska borba za opstojnost 1918. – 1998.*, Zagreb, 2000., 231 i 223 (Tablice: Udjel civila u broju poginulih i ranjenih u Hrvatskoj i Prognani i izbjegli u Hrvatsku i iz Hrvatske /1991.-1994./). Tu su kronološki pod naslovom: *Pregled obrane i oružano oslobođenje okupiranih područja od 1990. do 1995.* (172-238) i *Povrat Podunavlja pod hrvatski suverenitet /1995.-1998./* (239-254.) dani najznačajniji događaji, ali i mnogi drugi službeni podaci, npr. o uništenim sakralnim i kulturnim spomenicima i objektima, ratnim štetama, ekshumiranim žrtvama. Tako je samo do kraja 1992. od JA i velikosrpskih agresora u Republici Hrvatskoj bilo razoreno 88 nepokretnih spomenika kulture, 73 crkve i 28 povijesnih naselja, a oštećeno 675 nepokretnih spomenika kulture, 434 crkve, 245 povijesnih naselja, 194 civilnih građevina i dvoraca i 195 biblioteka (str. 229.). Sumarne podatke nakon završetka rata o poginulima, nestalima, ranjenima, ekshumiranima te ratnim štetama vidi u navedenoj knjizi Z. Radelića, D. Marijana, N. Barića, A. Binga i D. Živića, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006.

⁸³ Knjiga je prevedena i na hrvatski jezik: *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, priredili Mirko Grmek, Marc Gjidara i Neven Šimac, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1993. Knjiga ima pet dijelova i obuhvaća: 1. korijene etničkog čišćenja; 2. program; 3. velikosrpske ideje u prvoj i drugoj Jugoslaviji; 4. sadašnja tragedija i 5. Srbija na raskrižju. Uz dokumente u knjizi su dane i dvije karte.

čitatelje engleskog govornog područja Hrvatski informativni centar u Zagrebu tiskao knjigu: *Greater Serbia from Ideology to Aggression. Supplement: Croatia in Yugoslavia 1918.-1991.*, Zagreb, 1993. u kojoj im je predstavio prijevod tekstova Ilije Garašanina, Vuka Karadžića, Nikole Stojanovića, Jovana Cvijića, Vase Čubrilovića, Stevana Moljevića i Srpske akademije nauka i umjetnosti.

Tijekom agresije na Republiku Hrvatsku pojavljivale su se razne karte "srpskih zemalja", kao primjerice "*Karta srpskih zemalja*" iz 1993. objavljena u Kninu u nekim tiskanim knjigama, ali širena i kao letak na terenu na do tada okupiranim područjima u Republici Hrvatskoj i BiH te karta tzv. "*Republike Srpske Krajine*", iz 1994. u boji, s prostorom pod nadzorom "Srpske vojske krajine", zatim pod kontrolom Ujedinjenih naroda, s većinskim srpskim stanovništvom izvan granica tzv. RSK (posebice na području Virovitice, Podravske Slatine i Orahovice, te Gorskog kotara /čime se sugerira kako bi i ona trebala biti u sastavu tzv. RSK/) i tobože "okupiranim područjima" tzv. RSK s kojih se Hrvatska vojska trebala povući (prostor u zapadnom dijelu Ravnih kotara, Miljevački plato i oko brane Peruće), uz kartu teritorijalnog razmještaja Srba u Hrvatskoj 1981., kartu "ustaškog genocida nad srpskim narodom na teritoriju NDH 1941.-1945. godine" te brojčane podatke za tzv. RSK prema podacima iz 1993. Ove i slične karte trebale su uvjeriti tamošnje srpsko pučanstvo da se program stvaranja "velike Srbije" ostvaruje s manjim poteškoćama i u nešto suženijim granicama (koje su tada nadzirale srpske snage ili snage međunarodne zajednice) i da na njemu trebaju ustrajati.⁸⁴ No, svi njihovi planovi o "velikoj Srbiji" s karata

⁸⁴ *Vojska Krajine*, Republika Srpska Krajina, specijalni prilog, br. 9-10, februar-mart, Beograd, 1994. I ovaj prilog, izrađen u Beogradu, gdje su glavni gospodari krajiške vojske, u najizravnijoj je funkciji velikosrpske politike, te je zanimljiv kao dokument vremena. U međuvremenu, zagovaratelji i realizatori velikosrpske politike uvjerali su srpsko pučanstvo, ali i svijet, da se velikosrpski program stvaranja velike Srbije ostvaruje i da je njezino stvaranje "gotovo završeno". To npr. potvrđuje i intervju *Globusu* (Zagreb, 27. VIII. 1993.) četničkog vojvode dr. *Vojislava Šešelja*, pokretača Srpskog četničkog pokreta (SČP). SČP je ubrzo potom prerastao u Srpsku radikalnu stranku (SRS), koje je Šešelj i danas predsjednik, i koja je jedna od zagovornika i provoditelja nasilja kao glavnog sredstva političke borbe, inače tada po broju glasova na izborima druga stranka u tadašnjoj tzv. SR Jugoslaviji. U tom intervjuu Šešelj je tvrdio "da je stvaranje velike Srbije na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, gotovo završeno". Na pitanje u svezi s njegovom koncepcijom o razgraničenju na crti Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica, Šešelj izjavljuje kako je to bila "naša maksimalna linija". Zatim dodaje: "Naša granica nije u Karlobagu, ali je dvadesetak kilometara južnije u Novigradskom zaljevu. Ona nije u Karlovcu, ali je u predgrađu Karlovca, u Turnju. Naša granica nije u Virovitici, ali je u Pakracu. Znači, imamo razloga za zadovoljstvo. Najveći dio srpskih teritorija, teritorija na kojima živi srpski narod, danas je u srpskim rukama. Izvan naše kontrole ostalo je, recimo, Grubišno Polje, ali i Šibenik i Zadar". Zaključivši: "Proces stvaranja velike Srbije upravo je u toku i nitko ga ne može zaustaviti". *Globus*, Zagreb, 27. VIII. 1993., str. 9. i 10. U to vrijeme 1993. Šešelj je proglasio Tomislava Nikolića četničkim vojvodom zato što je pokazao "veliku hrabrost i junaštvo i osobnim primjerom pokazao kako se brani srpstvo", jer je u vrijeme raspada SFRJ otišao u Slavoniju i sudjelovao u borbama protiv Hrvata, te je potom postao Šešeljev zamjenik u SRS-u.

razbili su se uslijed jedinstvenog hrvatskoga otpora i završili su njihovim porazom i oslobođenjem okupiranih područja tijekom pothvata oružanih snaga Republike Hrvatske 1995. (2. svibnja u akciji “Bljesak”, kada su Hrvatska vojska i Hrvatska policija u ograničenoj akciji u trajanju od 32 sata oslobodile zapadnu Slavoniju /2074 km²/, i 4.-8. kolovoza u akciji “Oluja”, kada su Hrvatske oružane snage oslobodile okupirane dijelove Dalmacije, Like, Korduna i Banovine /11.000 km²/, čime je Republika Hrvatska osigurala svoju opstojnost) te 15. siječnja 1998. godine mirnom reintegracijom Hrvatskog Podunavlja, čime je Republika Hrvatska uspostavila svoju suverenost na svom ukupnom, međunarodno priznatom teritoriju. Zahvaljujući njima velikosrpska politika i njezina ideja o stvaranju “velike Srbije” doživjela je potpuni slom. Potrebno je istaknuti da je među hrvatskim Srbima, ali i onima u Srbiji, uvijek bilo onih koji su se takvoj velikosrpskoj politici suprotstavljali i zagovarali politiku suradnje i suživota Srba i Hrvata u Hrvatskoj, što i danas čine, a što je svakako primaran interes kako Hrvata tako i samih Srba.⁸⁵ Podsjetimo da se na referendumu 19. V. 1991. o neovisnosti 94,17 % građana izjasnilo za Hrvatsku kao suverenu i samostalnu državu, među kojima su i mnogi hrvatski Srbi. Nakon srpske pobune i agresije na Republiku Hrvatsku na području pod nadzorom hrvatskih vlasti dio Srba se od početka uključio u hrvatske obrambene postrojbe, dok su ostali od početka demokratskih promjena sudjelovali u radu njezinih demokratskih institucija i u svim ostalim sferama političkog i društvenog života. Oni su tako dali i danas, nakon završetka rata i mirne reintegracije, daju znatan doprinos, posebice u prevladavanju strašnih posljedica velikosrpske agresije i u izgradnji povjerenja te suživota Hrvata i Srba u Republici Hrvatskoj (posebice na oslobođenim područjima), pa i znatno šire (npr. u susjedstvu). Nadamo se da će i demokratske snage među Srbima u Srbiji i u BiH postati konačno trajno dominantne u srpskoj politici i životu, gdje i danas postoje znatne snage koje i dalje zagovaraju velikosrpske ideje “velike Srbije”.⁸⁶ Te se snage još uvijek od poraza 1995. nikako ne mogu pomiriti s postojanjem neovisne demokratske i međunarodno priznate Republike Hrvatske u njezinim današnjim granicama. Zato se zalažu za tobožnje “oslobođenje okupira-

⁸⁵ Stevan Dedijer, profesor, dugogodišnji predavač na američkim i švedskim sveučilištima, koji je osudio sve projekte velike Srbije, posebice ovaj nastao na Memorandumu SANU i politici Slobodana Miloševića, koji se 1995. odlučio vratiti u Hrvatsku umjesto u Srbiju, i koji smatra da je hrvatskom “Olujom” došao i kraj tog velikosrpskog mita. (Vidi S. Dedijer, *Kraj mita “Velika Srbija”, Jugoistočna Europa 1918.-1995.*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zadru 28.-30. IX. 1995., Zagreb, 1996., 193-197.).

⁸⁶ Tako npr. Šešeljeva Srpska radikalna stranka i njezini kandidati na izborima u posljednjih deset godina stalno dobivaju više od milijun glasova. Tako je npr. Tomislav Nikolić, Šešeljev zamjenik u SRS, na izborima 2003. za predsjednika Srbije dobio u prvom krugu 1,166.896, a (2004.) u drugom krugu 1,434.068 glasova, dok je Boris Tadić, sadašnji predsjednik Srbije, pobijedio i dobio 1,681.528 glasova. SRS je na izvanrednim izborima za Narodnu skupštinu Srbije 21. I. 2007. dobio najviše glasova, njih 1,153.453 ili 28,66% te 81 zastupnika. (*Vjesnik*, Zagreb, 28. XI. 2003., str. 11. i Wikipedija – Izbori u Srbiji 2007.).

nih srpskih zemalja” na području Republike Hrvatske (u bivšim planiranim granicama velike Srbije, uključujući tu i virovitičko područje te područje cijele Slavonije) ponovno stvaranje velike Srbije kad se međunarodne okolnosti promijene u njihovu korist. O tome postoji kontinuirani niz objavljenih karata i izjava pojedinih društveno-političkih djelatnika, posebice čelnika SRS, stranke s trenutno najvećim brojem glasova u Srbiji i u srbijanskom parlamentu, a koja izdaje i časopis “Velika Srbija” te vodi neke od aktivnosti u tom smjeru, o čemu treba voditi računa.⁸⁷

⁸⁷ Spomenut ću samo neke od izjava i aktivnosti u posljednjih deset godina. Npr. 1997. dr. Vojislav Šešelj, predsjednik Srpske Radikalne stranke (SRS), izjavio je: “*Mi radikali smo za jedinstvenu centralizovanu srpsku državu koja će se zvati Velika Srbija*” dodajući kako je njihov “*cilj jasan*” i da od njega nikada neće odustati, ali da će on “*biti realizovan u fazama*” i to integracijom Srbije i Crne Gore, zatim direktnim priključenjem Republike Srpske Srbiji te “*oslobodenjem*” tzv. Republike Srpske Krajine i njezinim uključivanjem “*u našu zajedničku državu*” jer je u borbi za “*Republiku Srpsku i za Republiku Srpsku Krajinu*” (tj. agresiji na Republiku Hrvatsku i BiH – Z. D.) “*učestvovalo više od deset hiljada naših dobrovoljaca koje smo primili u Srbiji i Crnoj Gori*”. Posebno ističući: “*Hrvatska je okupirala Republiku Srpsku Krajinu. Mi tu okupaciju nikada nećemo priznati*”, te “*nećemo odustati od otetih srpskih teritorija i čekaćemo neku drugu istorijsku priliku da se promeni odnos snaga među velikim silama pa da povratimo ono što je naše*” (*Zemunske novine*, br. 35, Zemun 20. XI. 1997., str. 31 i br. 36., studeni 1997., specijalno izdanje, str. 21-22 i 29.). Tomislav Nikolić, Šešeljev zamjenik u SRS i četnički vojvoda, u gotovo svim prigodama ističe kako njegova stranka *nije odustala od koncepta stvaranja “velike Srbije”* te će se i dalje “*zauzimati za granicu Srbije na liniji Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica*” (naglasio Z. D.) i nastojati da se opet uspostavi država u “*srpskoj krajini*” (*Vjesnik*, Zagreb, 27. XI. 2003., str. 11. i 25. i 26. VI. 2005.). To ističu i drugi članovi stranke kao npr. Milorad Mirčić, radikalni zastupnik u srbijanskom parlamentu, na skupu radikala u rujnu 2006. da će kada oni dođu na vlast ostvariti veliku Srbiju “*na granicama Karlovac-Karlobag-Ogulin-Virovitica*”. Na ovu njegovu izjavu reagirao je dr. Milorad Pupovac, predsjednik Srpskog demokratskog foruma iz Zagreba, istaknuvši da “*poslije iskustva iz posljednjeg rata radikalni san o šljivama (velikoj Srbiji – Z. D.) u Karlobagu predstavlja najmračniju stranu srpske politike 20. stoljeća*”, te je ta ideja bila “*fatalna za veliki broj Srba u Hrvatskoj*”. I Boris Tadić, predsjednik Srbije, osudio je spomenute izjave o velikoj Srbiji koje ugrožavaju Srbe u Hrvatskoj naglasivši kako je interes Srbije regionalna stabilnost. (*Jutarnji list*, Zagreb, 6. IX. 2006.). U prosincu 2006. novine prenose svojevrsan Šešeljev testament svojim stranačkim kolegama u kojem poručuje da nikada ne odustanu od “*čvrste nacionalne ideologije i koncepta Velike Srbije*” (*Danas*, Beograd, 4. XII. 2006.). SRS nije jedina koja ne odustaje od provedbe velikosrpskih projekata 19. i 20. stoljeća, dovoljno je još spomenuti Srpski pokret obnove Vuka Draškovića, trenutnog ministra vanjskih poslova Srbije. No, nije se ostalo samo na verbalnim izjavama i kartografskim iskazima. Tako je SRS 2005. memorandumom zatražio u srbijanskom parlamentu kraj hrvatske “*desetogodišnje okupacije Republike Srpske Krajine*”, a tada je pod njegovim okriljem u Beogradu osnovana tzv. “*Vlade Republike Srpske Krajine u izbjeglištvu*”, čijoj aktivnosti je 2006. posvećen jedan broj “*Velike Srbije*” s naslovom “*Oluja zločin koji traje 1995.-2006. – dogodine u Kninu*, a nedavno je odlikovala “*ordenom Svetoga Save*” haške optuženike Šešelja i Milana Martića, te otvorila ured u Parizu. (*Hrvatski list*, Zagreb, 7. VII. 2005.; Fokus, Zagreb, 11. VIII. 2006. i 16. I. 2007.). To samo pokazuje da ni danas velikosrpska politika nije odustala od svoga gotovo dva stoljeća iskazanog cilja – stvaranja “*velike Srbije*” na račun područja drugih okolnih naroda, posebice hrvatskoga i bošnjačko-muslimanskoga, o čemu treba voditi računa.

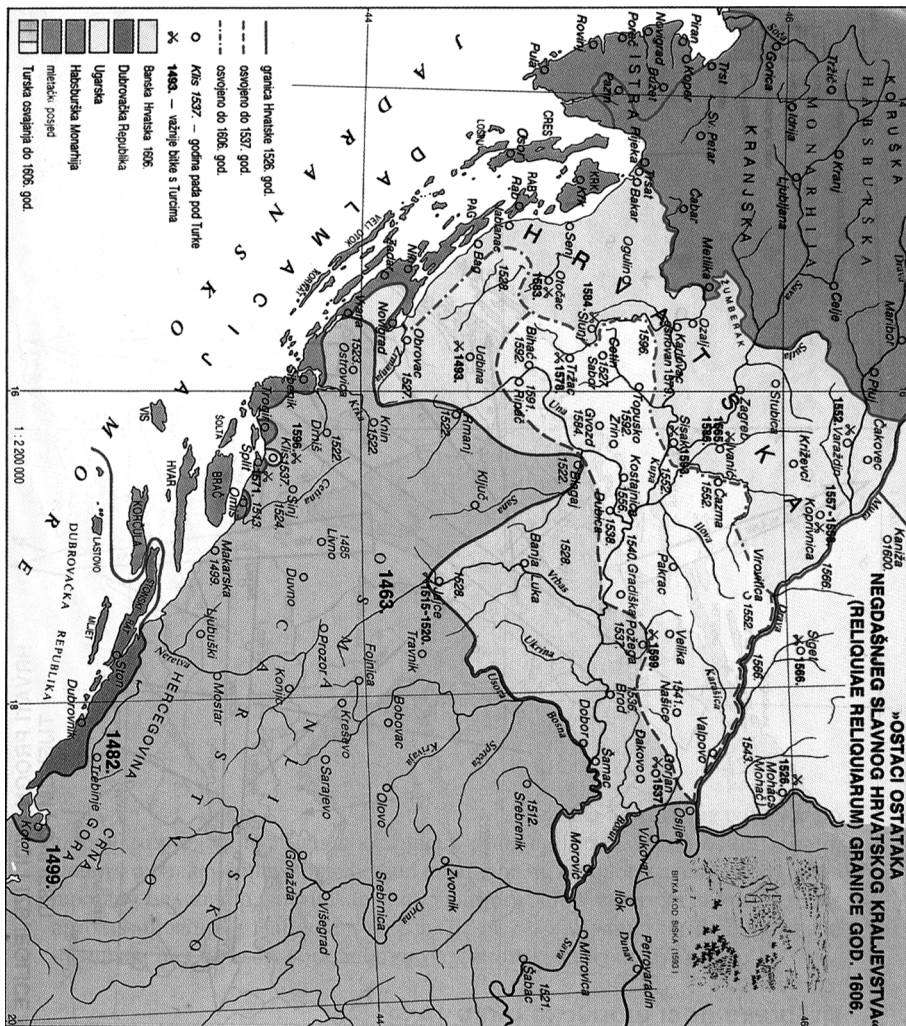
Zaključak

Iako od srednjeg vijeka trajno hrvatsko državno područje u kojem je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko, virovitičko područje ipak je, zbog povijesnih okolnosti (koje smo naprijed ukratko naveli), naseljavanja u nekoliko navrata (od 16. do 20. stoljeća) određenog broja pravoslavnih Vlaha (koji će se kasnije uglavnom nacionalno iskazati kao Srbi) i Srba te ustroja i organizacije Srpske pravoslavne crkve, koji su od vladara dobili vjerske i druge povlastice, u planovima velikosrpske politike 19. i 20. stoljeća određeno kao tzv. "zapadna granica srpskih zemalja". Ta politika je, kako u miru, tako još više tijekom agresije na ta područja i Hrvatsku i otud proisteklog rata (1991.-1995.), nastojala "čišćenjem" Hrvata i ostalog nesrpskog pučanstva pretvoriti ta područja u "srpska" te ih kao dio tzv. "srpskih zemalja" uključiti u planiranu "veliku Srbiju", što je rečena politika vrlo često i kartografski iskazivala.

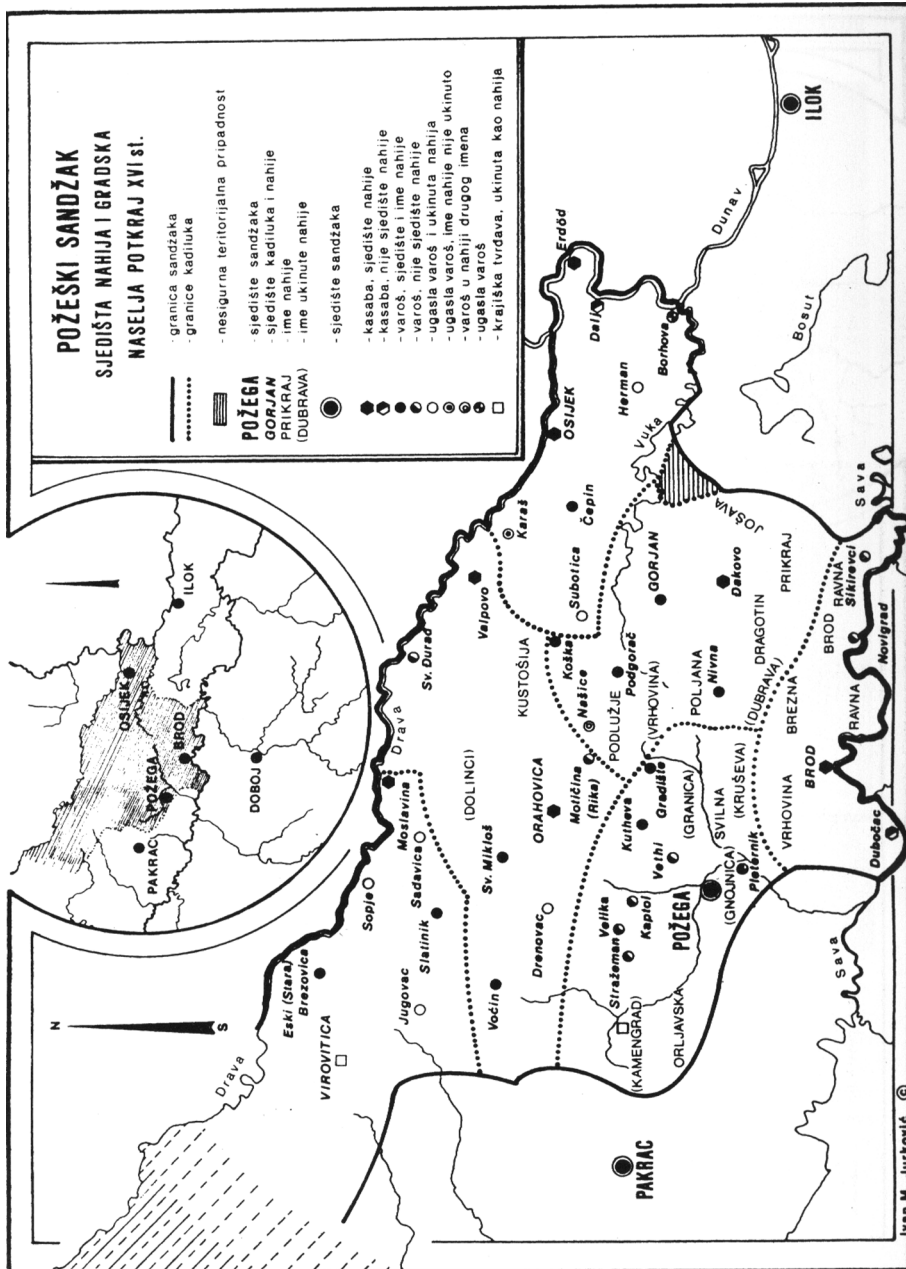
Iz iznjetoga se na kraju može zaključiti kako velikosrpski interesi i ideja koja ih osmišljava predstavljaju stalnu pokretačku snagu za oblikovanje i vođenje velikosrpske ekspanzionističke politike i za pohode (političke, diplomatske, vojne), kojima se ona nastoji ostvariti. Njih karakterizira *dugoročnost, trajnost i agresivnost*, što smo mogli vidjeti i sami zaključiti tijekom velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku i tijekom Domovinskog rata 1991.-1995. Naime, ciljevi velikosrpsstva, agresije i rata, koji su ranije oblikovani, a kao operativni isticani su postupno, sukladno stanju u zemlji i na ratištima, te međunarodnim okolnostima. Osnovni trajni njihov cilj je *širenje srpske nacije i srpskog prostora što je moguće dalje i više*, zbog čega se stalno naglašavalo kako su sve dosada postavljene *granice privremene*. Uz podršku svijeta, koji se zalagao za *očuvanje Jugoslavije*, nastojalo se zaustaviti njezino raspadanje, izvršiti ustroj kao čvrste federacije, te uz pomoć aparata vlasti i vojne sile ostvariti u njoj sve ciljeve velikosrpske politike, tj. u potpunosti je transformirati u velikosrpsku državu. To je podrazumijevalo rušenje nove hrvatske demokratske vlasti i Republike Hrvatske kao neovisne, suverene i samostalne države. Ukoliko se ovi ciljevi ne bi ostvarili, kao neposredniji i konkretniji velikosrpski cilj istaknuto je bilo stvaranje *velike Srbije "oslobađanjem" (okupacijom) i udruživanjem svih "srpskih zemalja" u BiH i Hrvatskoj*, do njezine zamišljene zapadne granice na crti *Virovitica-Sisak-Karlovac-Ogulin-Karlobag*, kako bi "svi Srbi živjeli u jednoj državi". Sve te tzv. "srpske" zemlje i prostori, prema praktičnim operativno-političkim ciljevima velikosrpske politike, morali su biti *etnički očišćeni od svih Hrvata i drugih nesrba*, kako bi se dobio etnički čisti srpski prostor. Kako je to izgledalo i sami smo bili svjedoci, o tome govori i broj od 15.273 poginulih (8668 vojnika i 6605 civila) i više od 37.000 ranjenih hrvatskih građana, među kojima je znatan broj civila, zatim rijeke izbjeglica i prognanika kojih se broj krajem 1992. i početkom 1993. popeo na blizu 700.000. Sjetimo se samo brojnih uništenih kulturno-povijesnih spomenika, jezgra pojedinih gradova (sjetimo se samo Vukovara i Dubrovnika), brojnih škola i vrtića, sakralnih

objekata, knjižnica, muzeja te bolnica, a o gospodarskim objektima da se i ne govori. Tako je velikosrpski agresor uz genocid u agresiji na Republiku Hrvatsku vršio istodobno i kulturocid te memoricid, kako bi ta hrvatska područja pretvorio u srpska.

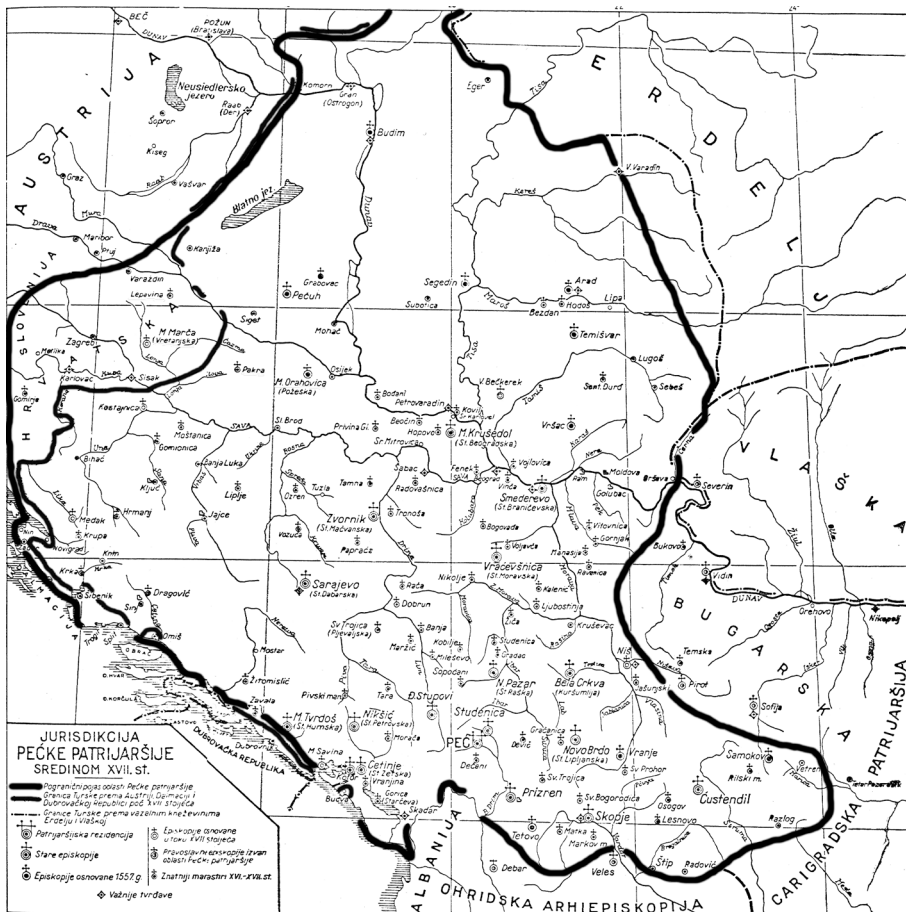
Dakle ideja “velike Srbije” trajno je bila prisutna u srpskoj politici. Velikosrpska agresija na Hrvatsku bila je samo završni najnoviji pokušaj operacionalizacije ostvarenja te ideje “velike Srbije” u praksi. Potrebno je posebno istaknuti kako se *tih svojih pretenzija na hrvatske prostore u cilju stvaranja velike Srbije na crti Virovitica-Sisak-Karlovac-Ogulin-Karlobag, velikosrpska politika nije nikada odrekla, te upravo u tome leže glavni od osnovnih uzroka agresije i rata na Republiku Hrvatsku 1991.-1995. godine (uključujući i područje Virovitičko-podravske županije) kada ih je ponovno pod svaku cijenu pokušala ostvariti*. No, u tom Domovinskom obrambenom ratu tijekom kojega smo svehrvatskom slogom sami svojom hrvatskom vojskom, u krvavom i žestokom sučeljavanju s velikosrpskim agresorima kroz golemo stradanje hrvatskih vojnika i civila i cijeloga hrvatskog naroda te građana Hrvatske, zaustavili, a blistavim pobjedama i porazili agresore, oslobodili zemlju i napokon ostvarili stoljetni hrvatski san za nacionalnom slobodom i državnošću - slobodnu, samostalnu, neovisnu i međunarodno priznatu hrvatsku državu – Republiku Hrvatsku. Upravo pomirba Hrvata, postignuta sloga i odlučnost hrvatskog nacionalnog bića u Domovini i inozemstvu da se pod svaku cijenu brani sloboda i neovisnost bili su uvijet nastanka države i uvijet njezina opstanka, zapečaćena životima poginulih branitelja i civila. Svoj doprinos dali su tu i Srbi u Hrvatskoj koji se nisu mirili s velikosrpskom politikom kroz sudjelovanje u obrani Hrvatske, parlamentarni život i sve druge oblike društveno-političkog života u Republici Hrvatskoj. Zahvaljujući svima njima, velikosrpska politika i njezina ideja o stvaranju “velike Srbije” doživjela je potpuni vojnički i politički slom. Nadamo se zauvijek, jer je to primaran interes kako Hrvata tako i samih Srba te da će demokratske snage u Srbiji i u BiH, gdje i danas postoje znatne snage koje i dalje zagovaraju ideje “velike Srbije”, postati konačno trajno dominantne i u srpskoj politici i životu.

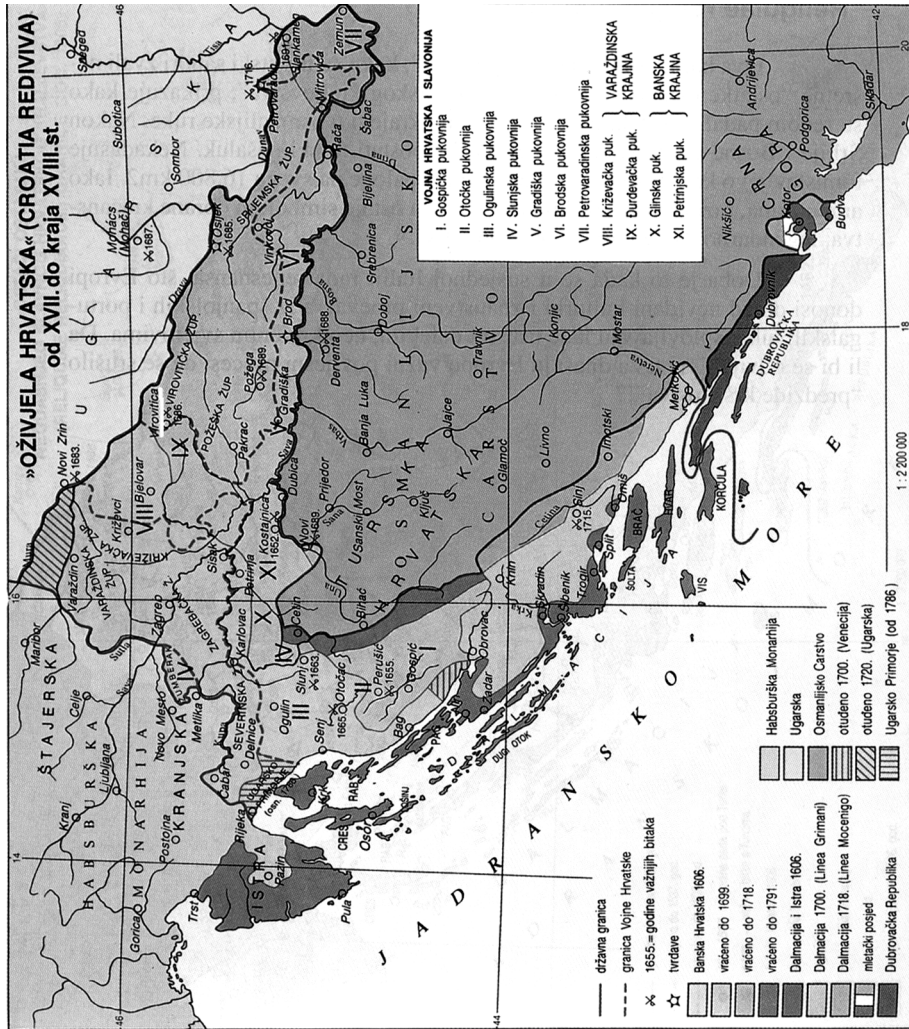
1. Granice Hrvatske nakon turskih osvajanja 1606. (Izvor: *Hrvatski povijesni zemljovidi*, Čakovec, 1997., str. 30.)

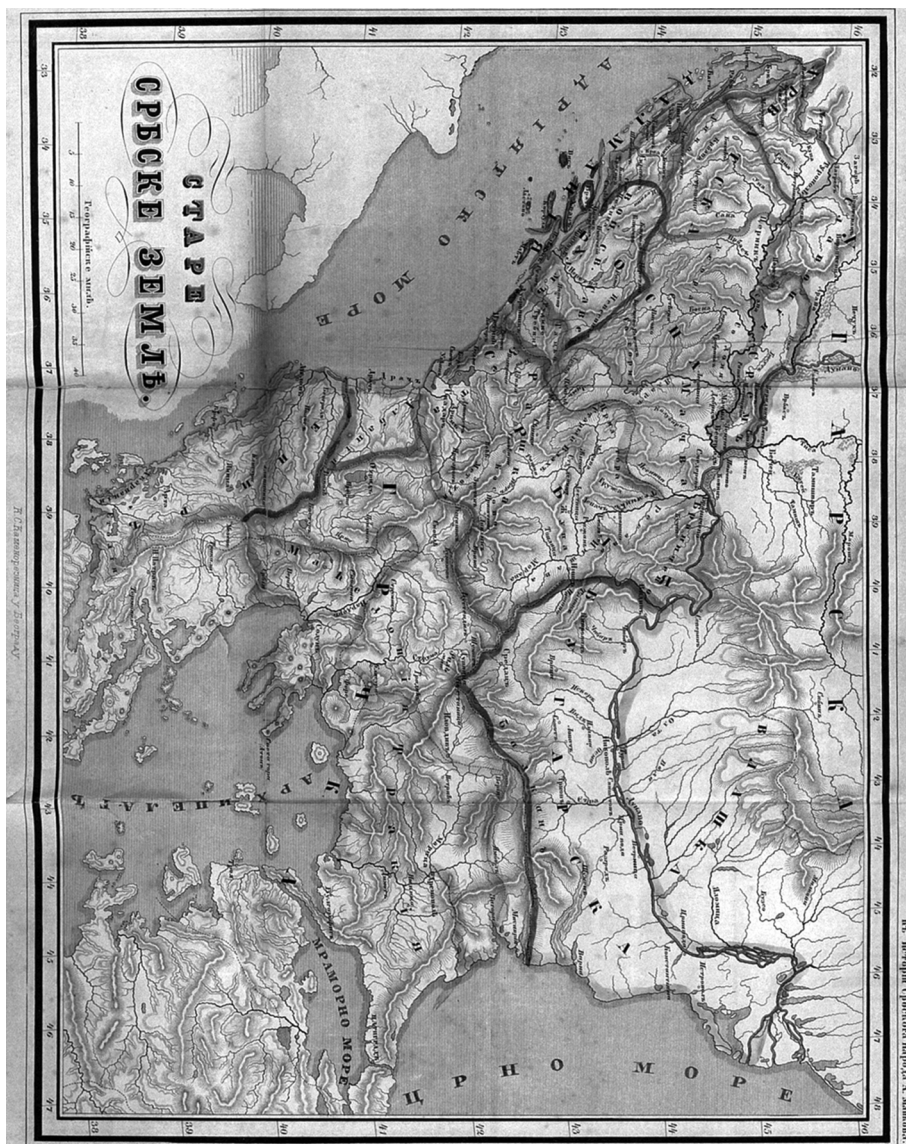
2. Požeški sandžak u razdoblju osmanske vlasti u Slavoniji, u čiji sastav je ulazilo i okupirano virovitičko područje. (Izvor: Nenad Moaćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod, str. 188.)

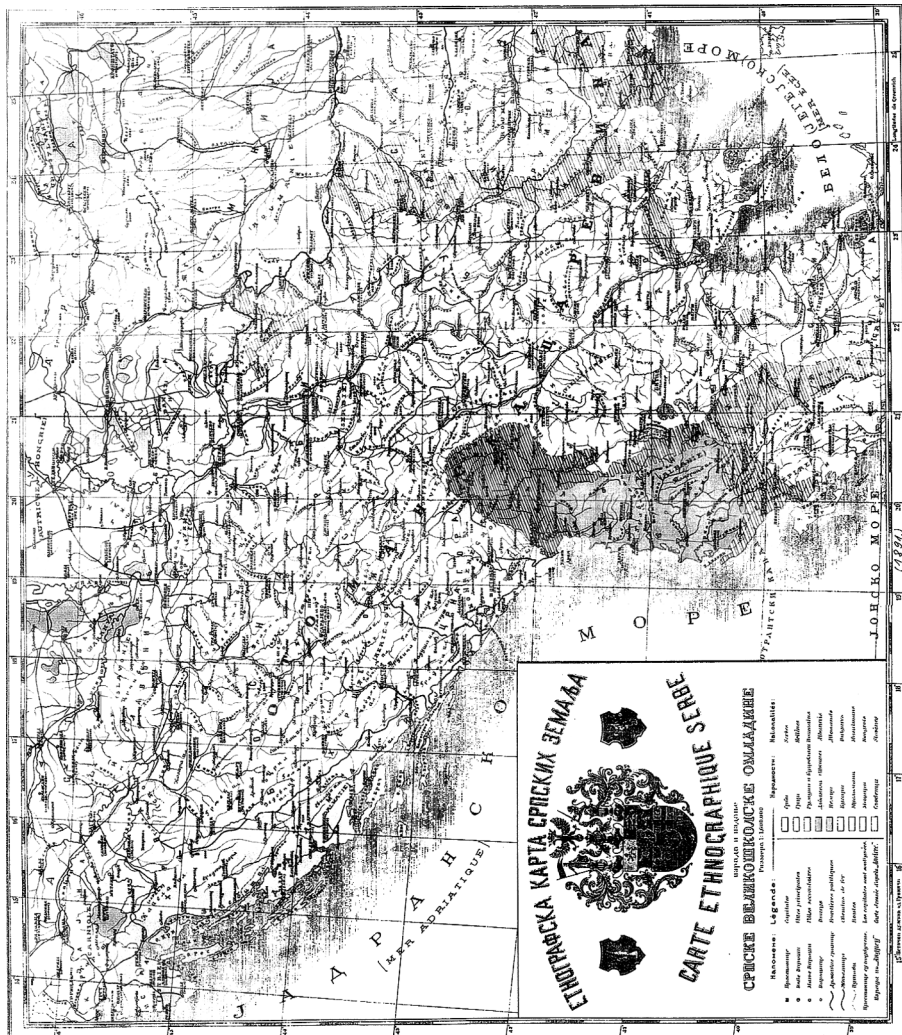
3. Jurisdikcija Pećke patrijaršije sredinom XVII. stoljeća. (Izvor: *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb, 1963., Karta VII.)

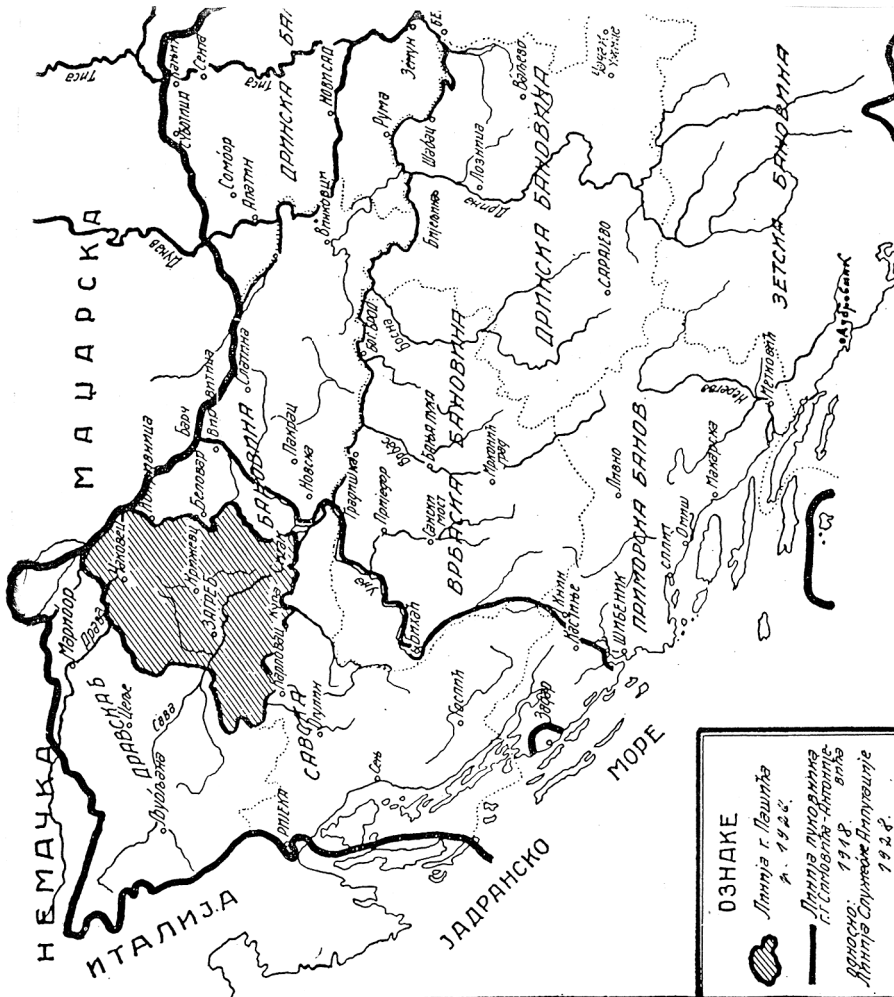
4. “Oživjela Hrvatska” (Croatia rediviva) od XVII. do kraja XVIII. stoljća.
(Izvor: *Hrvatski povijesni zemljovidi*, Čakovec, 1997., str. 31.)

5. Karta “Starih srpskih zemalja”, iz knjige Apollona Aleksandrovicha Mačkova: *Istorija naroda srpskog*, tiskane u Moskvi 1857. (na ruskom i pod širim naslovom), a u prijevodu objavljene u Beogradu 1858.

6. "Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije", rad srpskih sveučilištaraca u Beogradu, koju je 1891. za svoje potrebe koristio Đeneralštab vojske Kraljevine Srbije (koju ovdje donosimo), a zatim je 1892. objavljena za potrebe Ministarstva prosvjete Kraljevine Srbije. Karta je upotrebljavana kao obvezni priručnik školske nastave u Srbiji, pa su tako naraštaji srpske mladeži desetljećima lažno odgajani kako su tobože i područja Slavonije, Hrvatske i Dalmacije tzv. "srpske zemlje".

8. Karta s crtama prijedloga za amputaciju Hrvatske pukovnika Simovića i Antonijevića (1918.), Nikole Pašića (prije 1926.) i službenog prijedloga (1928.) kralja Aleksandra Karađorđevića, koju su u više navrata predstavnici velikosrpske politike objavljivali u zemlji i inozemstvu. Karta je preuzeta iz brošure Dr. Ž. Milosavljevića, *Srpsko-Hrvatski spor i Neimari Jugoslavije*, treće izdanje, Amerikanski Srbobran, Pittsburgh, PA., U.S.A., 1945. (prema drugom izdanju, tiskanom u Beogradu 1938.-1939.).

ЗАКЉУЧАК

1) Према свему до сада изложеном Срби и Хрвати су два сродна словенска народа са различитим језиком и различитим карактерним особинама. Српски народ је и у прошлости показивао далеко више смисла и способности за јачом организацијом него хрватски народ, што је својим кратким саво-сталинским државним животом и посведочио. Српски Велики Жупани, како је кад који био вештији и даровитији, по речима Рачког, држали су у заједници Дукљу (Zetu), Рашку, Босну, Захумље и Травуне, борили се и одолевали свима непријатељима, "док стијег народни и државне слободе не дође у крвнине руке Стјепана Незање и његовог рода". Хрвати баш због својих карактерних особина, и ако далеко малобројнији од Срба, нису тражили сарадњу са српском државом, нити је било људи да се на њу ослане. "Што се у Хрватској земљи није појављивала странка, која би пошла била за ујом савезом са сродним српском земљом, тому се неће нитко чувати, тко помисли на оне тако оштро изражене племенске особине". (Рачки "Рад" бр. 31. 1875, стр. 235) Хрватски народ доспевши у мађарско (дошње аустријско) ропство, по речима Рачког, није суделовао ни у историјским догађајима и "кроз више вијекова слабо суделовао и на пољу народне књижевности. Те се у истој осјећа празнина". Дакле, хрватски се језик без књижевности није више развијао и приближавао српском, већ остао какав је тада био. Прави прваци "чакавци" и данас. Отуда та велика разлика између српског и хрватског народног језика.

2) Главна одлика језика народа, његов језик, најбоље је мерило докле се дотични народ простире. Српски и хрватски народни језик нигде се не мешају већ су као вода и зејтин Један од другог одељени. Континуитет српског језика нигде се не прекида. Хрвати су и сувише доцкан примили српски језик за свој "књижевни", јер њихов народ је остао при свом језику, те не могу због књижевног језика присвајати оно што је етиолошки изразито српско.

3) Српски народ никада неће допустити, да под изговором "истоветности" српског и хрватског језика, Хрвати присвајају Србе католике.

4) Српски народ никада неће допустити Хрватима да српске покрајине деле на "чисте" и "мешовите".

5) Српски народ се у првом реду борио за ослобођење и уједињење Српства, а тек у другом реду за ослобођење Хрвата и Словенаца. Српски народ је створио широку, уједињену Србију, а поред ње Хрватску и Словеначку. У Југославији постоје три главна народа: Срби, Хрвати и Словени, па аналого томе постоје сави ТРИ ПОКРАЈИНЕ:

1) Словеначка, са својим ранијим границама;

2) Хрватска, у својим етнографским границама;

3) Србија, са свима својим етничко-српским деловима: Црном Гором, Даламацијом, Босном, Херцеговином, Ликом, Банијом, Савонијом, Сремом, Бараном, Бачком, Банатом и Старом Србијом са Јужним деловима. Нигде у овим деловима континуитет српског народа се не прекида. Граница између Србије и Хрватске иде линијом: Сег—Огулин—Глина—реком Чазмом на Драву.

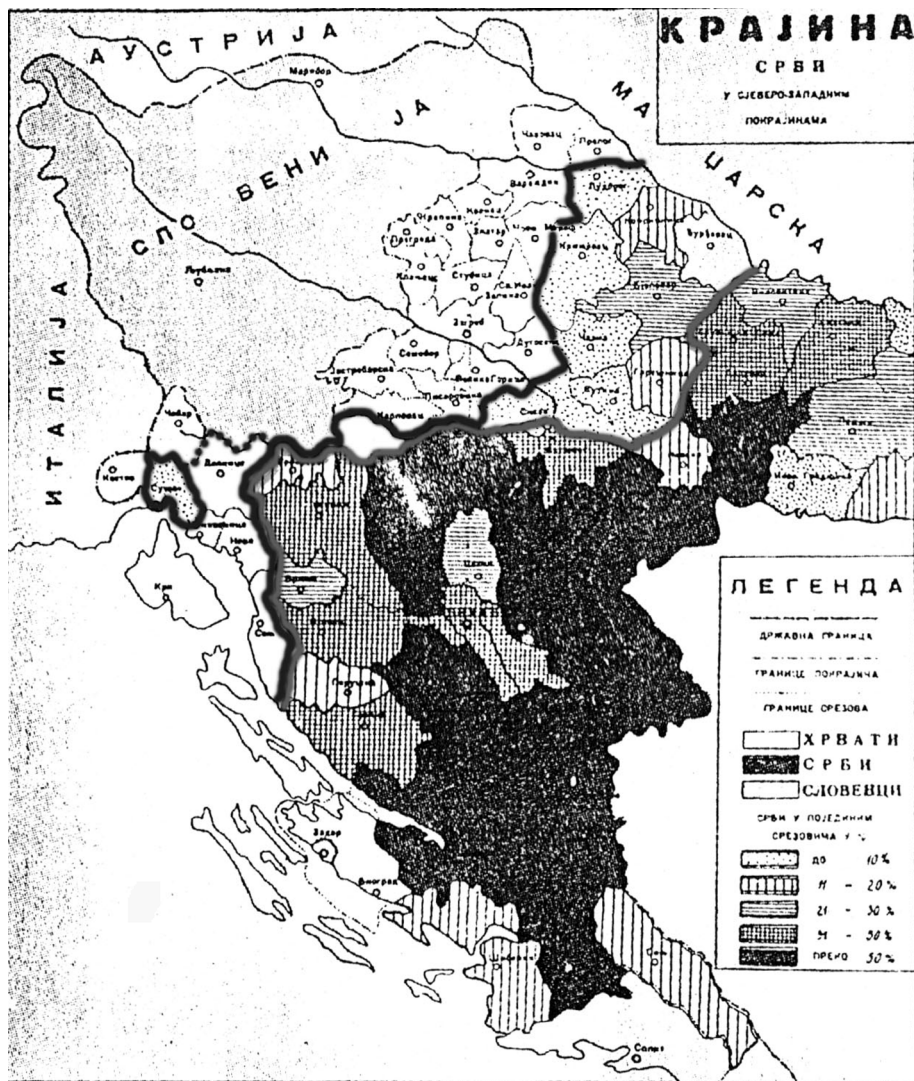
6) О уређењу "Српске народне аутокефалне католичке цркве" било је већ говора у нашој брошури "Српско-хрватском спору" у другом поглављу.

ГЕНИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА УВЕК ЈЕ БУДАИ!

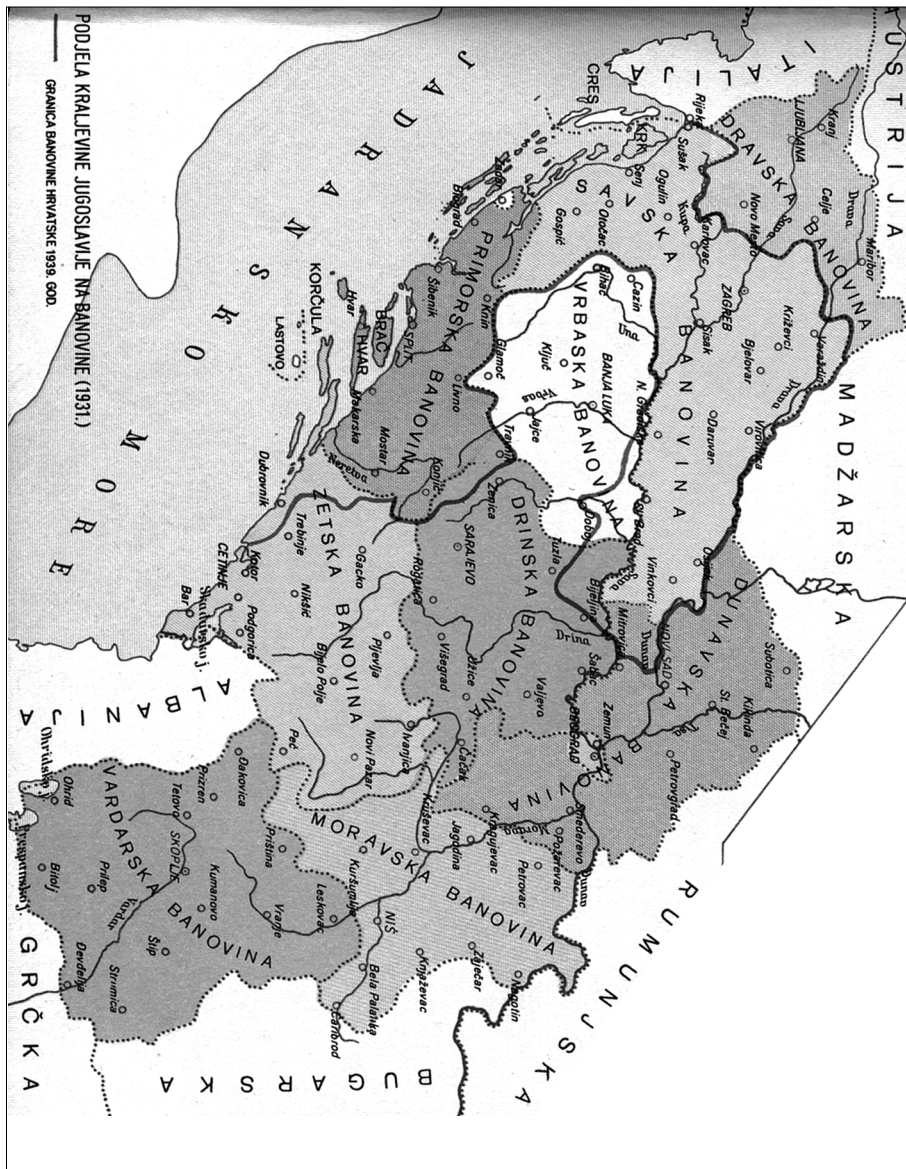
На Петровдан, 12 Јула, 1937 г.
у Београду.
Др. Ж. Милосављевић.

ЕТНОГРАФСКА КАРТА ЈУГОСЛАВИЈЕ
— — — државна граница
- - - - - етнографска граница

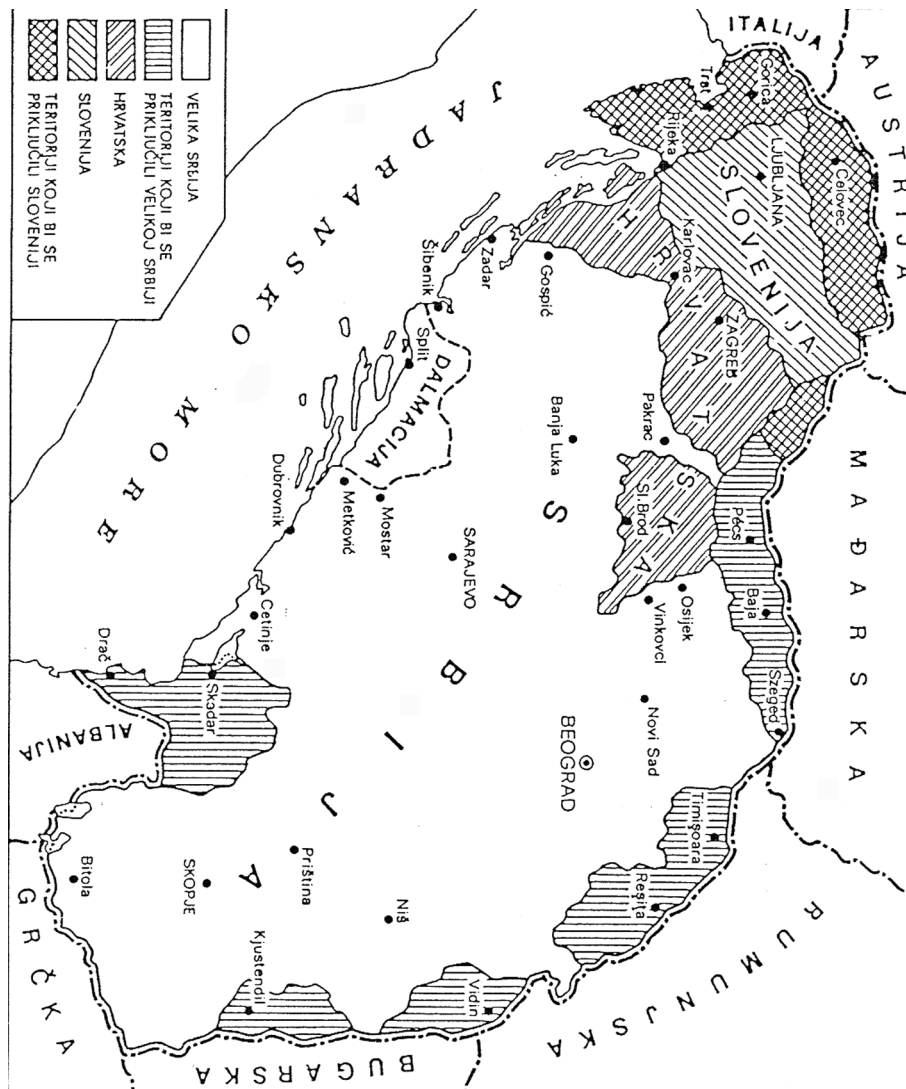
9. "Etnografska karta Jugoslavije" iz brošure dr. Ž. Milosavljevića, *Neimari Jugoslavije*, Beograd 1937., kojima je velikosrpska politika nastojala "znanstveno" dokazati etničke zapadne granice između Srba i Hrvata, u korist prvih, a na naznačenoj crti. Ove granice, uz manje oscilacije, velikosrpska politika će zastupati tijekom rata 1941.-1945. te sve do naših dana u svom minimalnom programu "velike Srbije".

10. Karta iz brošure *Krajina. Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama*, Zagreb, 1939.

11. Karta Banovine Hrvatske 1939.-1941.

13. Granice velike Srbije prema četničkom letku "Naš put" iz 1941. Te granice uglavnom se podudaraju s područjem velike Srbije kako ga je zamislio četnički ideolog dr. Stevan Moljević.

VRHOVNO NADZORNIČTVO
ORUŽANIH SNAGA

1125
Broj 1943.

Tajno!

OKRUŽNICA

Iz jednog ulvačenog pisma Komandanta Ozrenskog korpusa naslovljenog komandantu Županičkog vojnog četničkog okruga bratu Golubu Mitroviću, a koje je pismo zavedeno pod strogo povjerljivi broj 21 od 13. siječnja 1943. navodi se sljedeće:

1. Borba celokupnog naroda pod skriptom kralja Petra II.
2. Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke.
3. Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobodjenih teritorija pod Talijanima i Nemcima (Trst, Gorica, Istra, Koruška, kao i Bugarska i severna Albanija).
4. Stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Slovenačke, **čišćenje Sandžaka od muslimanskog življa, a Bosnu i Hercegovinu od muslimanskog i katoličkog.**
5. Ciljevi su ogromni zato je i borba toliko zahvalnija za one koji se bore za njeno ostvarenje.
Možda Tebi i Tvojim borcima izgledaju ovi ciljevi veliki i neizvodljivi. Setite se borbe za oslobođenje pod vodstvom Vožda Karadorda. Srbija je bila puna Turaka. U Beogradu i ostalim srpskim varošima skršene su muslimanske munare.

NI JEDAN MUSLIMAN NEĆE MOĆI MEDU NAMA OSTATI.

Naša vlada u Londonu posredovanjem Engleske i savezničke prijateljske vlade nastoji da ovo ugovori u Ankaru sa g. Inenjem.

Sve katolike koji su se ogrešili o naš narod u njegovim tragičnim danima, kao i sve intelektualce i sve ekonomski jače nemilosrdno ćemo uništiti i poubijati. Seljački, isto tako sitniji radnički svet poštediti i od njih napraviti prave Srbe, koje ćemo milom ili silom prevesti na pravoslavlje.

Eto to su ciljevi naše velike borbe i kad dode čas mi ćemo to ostvariti. Mi smo ih već u nekim delima naše otadžbine ostvarili. Sigurno ste čuli za naše najnovije velike borbe oko Foče, Cajniča i Višegrada, pod vodstvom samoga ministra. Tamo sada nema ni jednog muslimana, a za njihova naselja i kuće više se i ne zna. Ta srpska zemlja, koju su do sada uzurpirali turski uljezi sada čeka na srpske ruke da ih obrade. Čuli ste i za uspeh naših boraca u srezu Stolačkom. Nekada je u tom srezu bilo oko 28.000 katolika i muslimana. Sada osim nekoliko familija u samom Stolcu i čitavom srezu nema ni jednog katolika ni muslimana. Počelo se je spremno i uspešno, treba samo nastaviti.

Mi u ovim krajevima nismo odmah počeli, nije vreme podeno: Naprotiv morate sve poduzeti, da na svoju stranu privučete muslimane. Najbolje, da im stalno pretila, a tu i tamo po nekog napadnete, ali da se ne zna koje to učinio. Recite da su to učinili neodgovorni elementi i pozovite ih da se brane u zajednici sa Vama. Možete ih ako treba i lepim rečima zvati u svoje redove, stati ih u tom smislu pisma i pozive, ako smatrate, da to može dovesti do cilja. To morate iskoristiti a doćiće naš dan, znat ćemo kako ćemo razgovarati. #

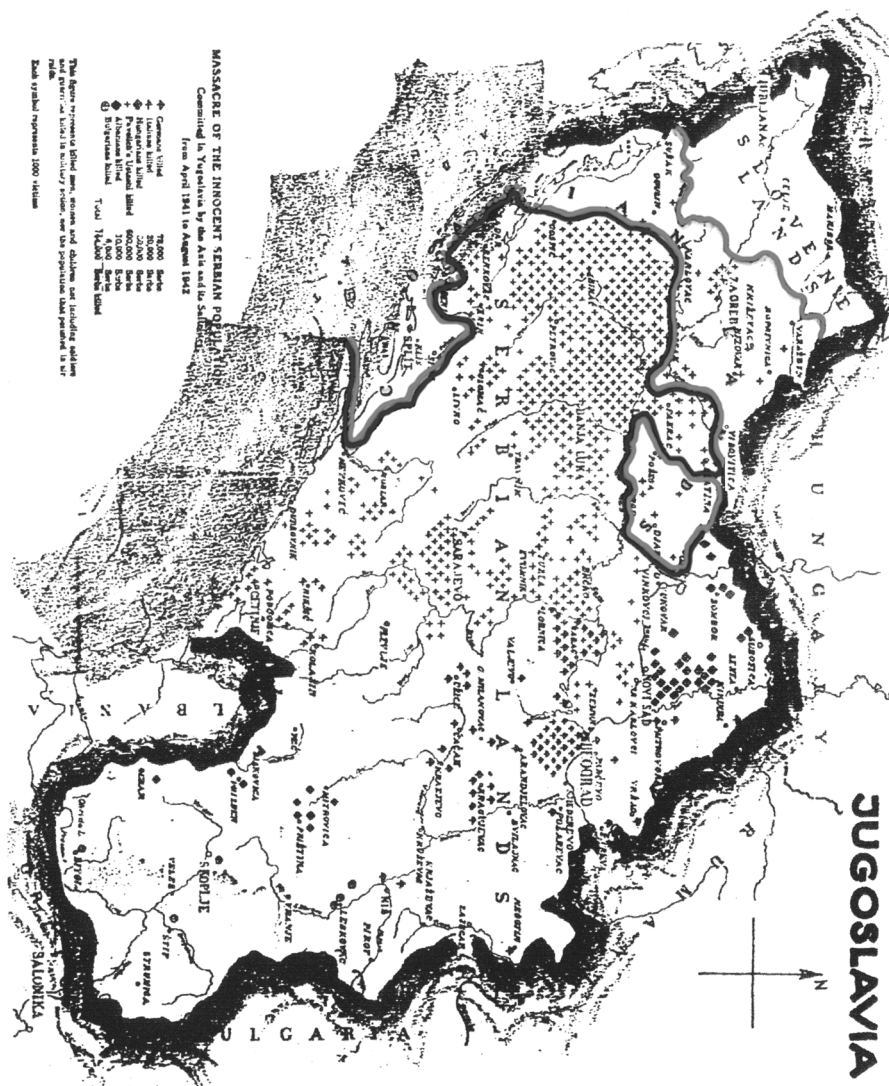
Gornje se dostavlja naslovu radi proglašenja svim častnicima na znanje, da vide što nam spoznamu neprijatelji naše Domovine. Svi predpostavljeni neka na pogodan način ovo saopšte i svoj moćdači sa potrebnom poukom. Sadržaj ove okružnice i pokušaj ponoviti mjesečno, jedanputa.

U Zagrebu, dne 2. lipnja 1943.

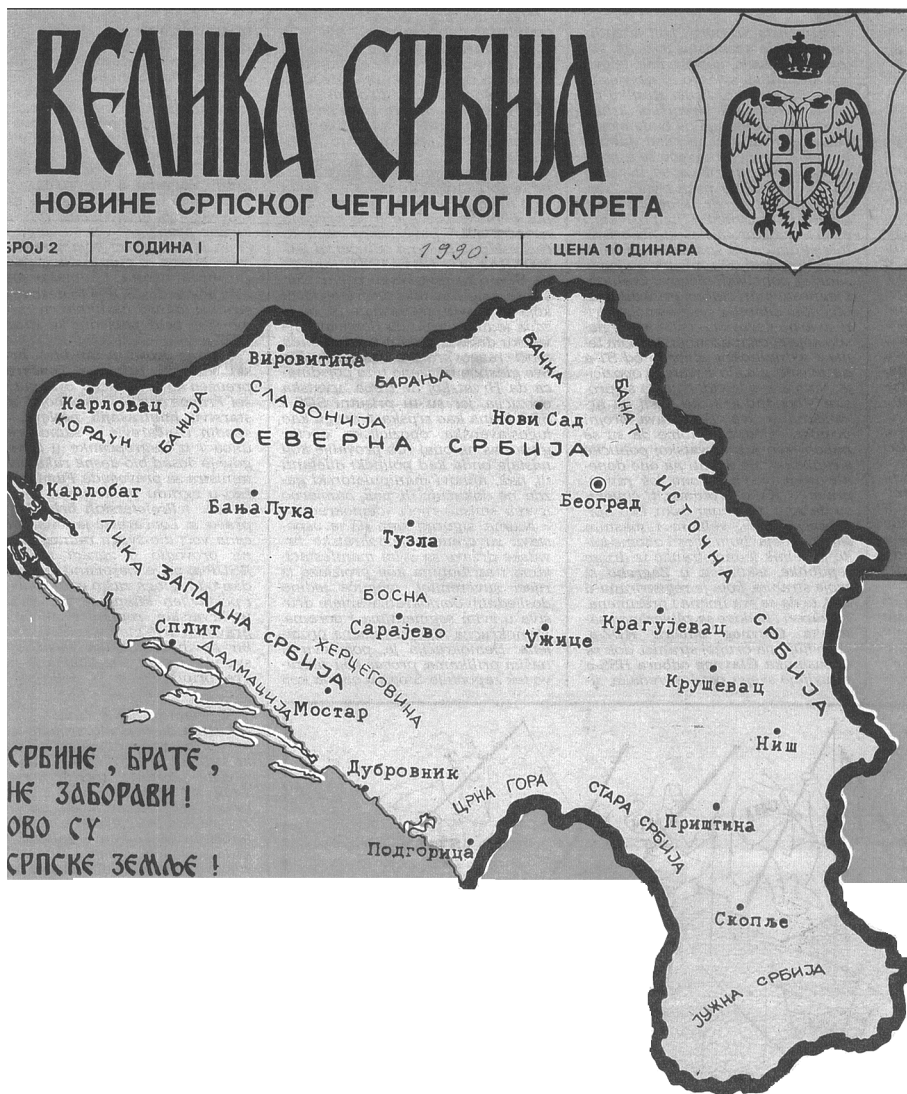
Za točnost: Pobočnik nadsatnik *M. Marković* Vrhovni nadzornik oružanih snaga: General pješništva vitez STANZER, V. J.

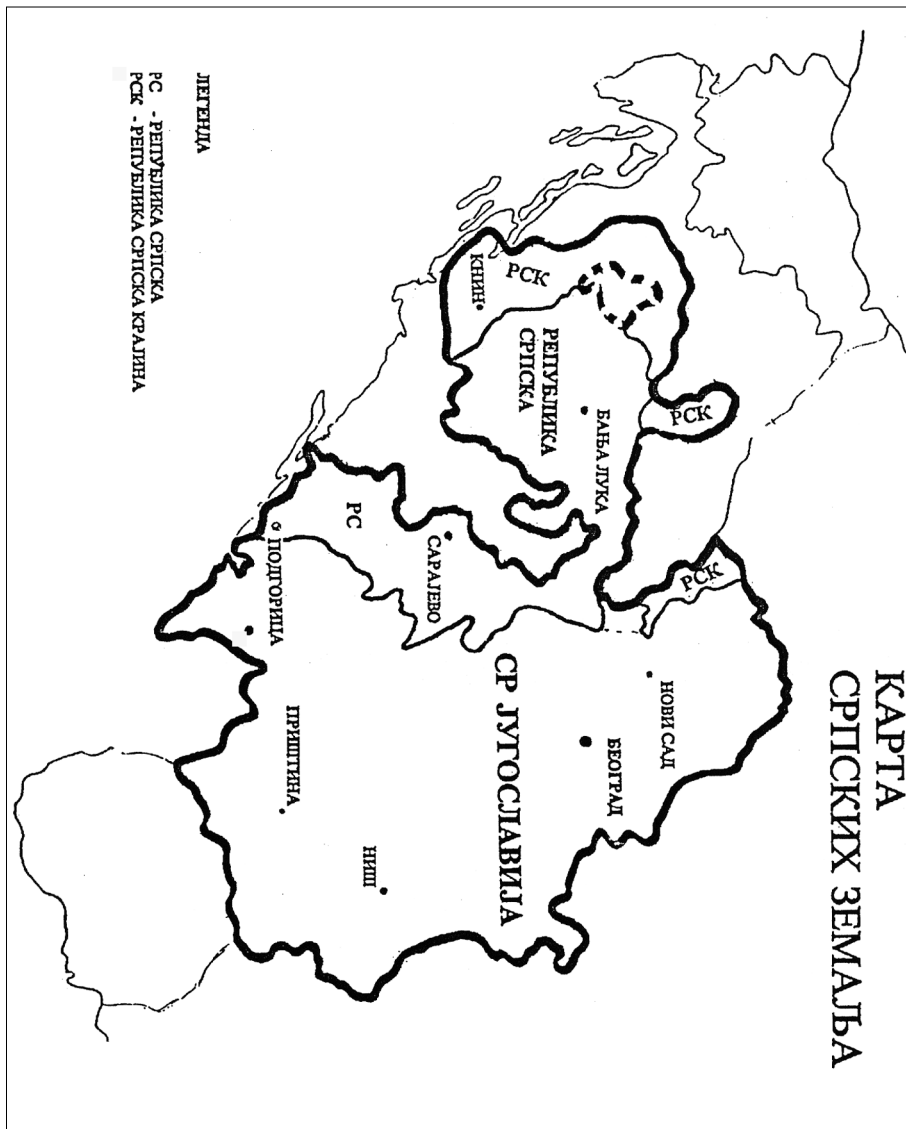
14. Okružnica Vrhovnog nadzorništva OS NDH od 2. lipnja 1943. o četničkom programu stvaranja velike Srbije kako ga je oblikovao Draža Mihailović i prihvatila izbjeglička Vlada Kraljevine Jugoslavije (odnosno njezin većinski velikosrpski dio) krajem 1941., a koji su četničke postrojbe tijekom rata pri pothvatima "čišćenja", tj. zločinima istrebljenja nesrpskog pučanstva nastojale u praksi ostvariti (HDA, ZKRZ-GUZ br. 5228/46. kut. 114 – okružnica). Prema tome Dražinu programu Hrvatska je trebala biti svedena na uzak pojas zemlje sjeverno od Karlovca, preko Zagreba i Krapine do Varaždina – tj. na "ono što se vidi sa tornjeva zagrebačke katedrale", a to je i kartografski iskazao, ali još nije objavljeno (Vojni arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, Srbija, Četnička arhiva, kut. 7., reg. br. 36/2 i 38/2.).

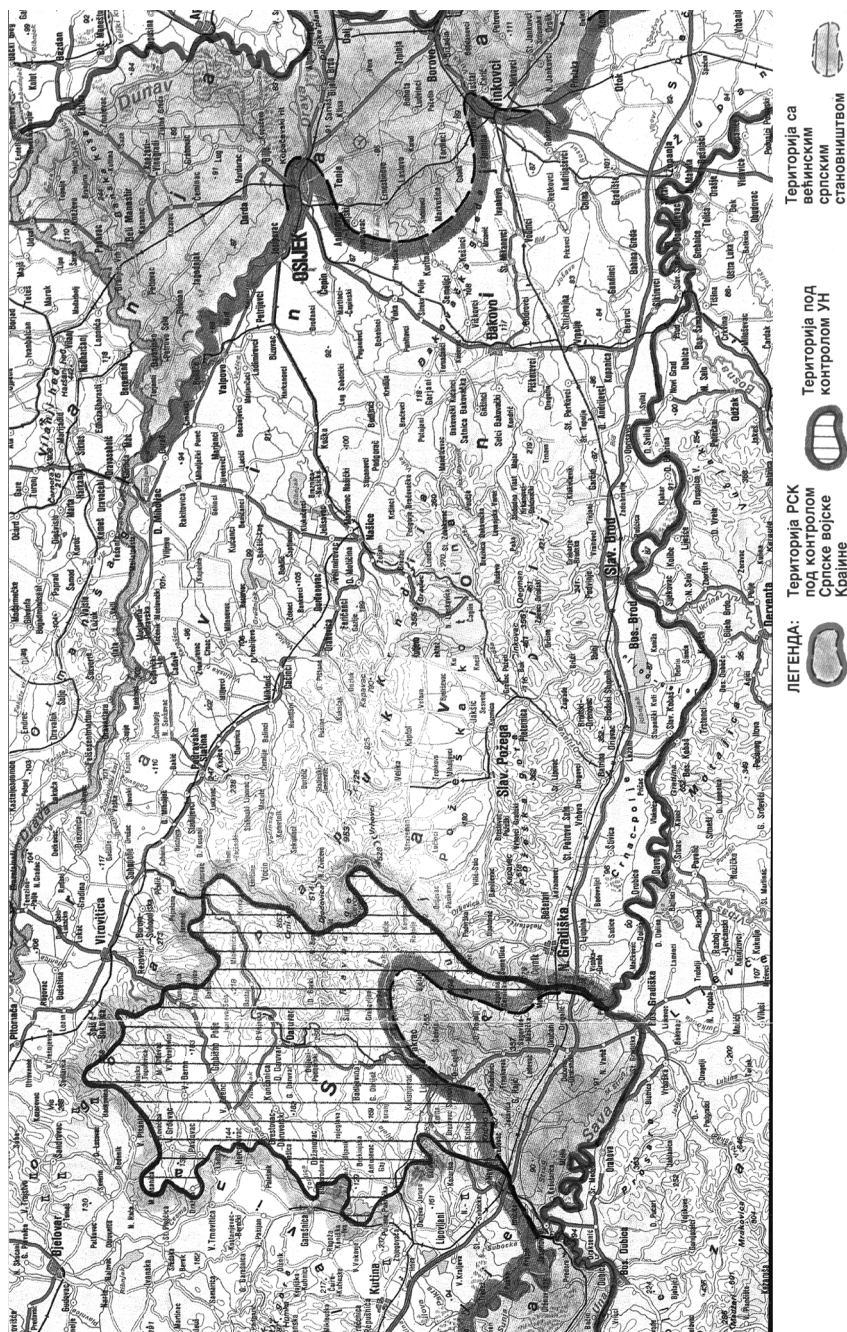
15. Karta Kraljevine Jugoslavije s ucrtanim granicama velike Srbije i mjestima masakra nad srpskim stanovništvom, gdje se navodi kako su Paveličeve ustaše samo od travnja 1941. do kolovoza 1942. likvidirale 600.000 Srba. Objavljena je 1943. u Americi u promidžbene svrhe. Velikosrpska politika je ovakvim i sličnim kartama te sve većim brojem ubijenih Srba (sve do tobože 1,500.000 ubijenih) od strane ustaškog režima (oni uglavom ističu od Hrvata) trebala poslužiti kod zapadnih Saveznika za potporu i odriježene ruke za stvaranje velike Srbije te za planirani konačni obračun s Hrvatima i svođenje Hrvatske na uski dio oko Zagreba, Krapine i Varaždina, ili u konačnici njezin potpun nestanak.

16. Karta srpskih zemalja na naslovnici "Velike Srbije", novina Srpskog četničkog pokreta, koje počinju izlaziti sredinom 1990., i koje sličnu kartu velike Srbije često objavljuju.

17. Karta srpskih zemalja koja je dijeljena kao letak na okupiranim područjima Republike Hrvatske 1993.

18. Kartografski iskaz područja zapadne Slavonije i Virovitičko-podravске županije u vrijeme velikosrpske agresije 1994. iz karte tzv. “Republike srpske krajine”.

Summary

VIROVITICA IN THE PLANS OF GREATER-SERBIAN POLITICS IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES: FROM AN IDEA TO ATTEMPTED IMPLEMENTATION

Even though this region has continuously been a part of the Croatian national territory ever since the Middle Ages and even though Croats have always constituted the majority of its population, the town of Virovitica and its surroundings were designated as the so-called “western boundary of the Serbian lands” in the plans of Greater-Serbian politics in the nineteenth and twentieth century. Some Serbian political circles often presented such plans in form of cartography. The cause of this lies in specific historical circumstances. Namely, Serbs were settled in this territory on several separate occasions in the period from the sixteenth to the twentieth century, while Orthodox Vlachs (who later also maintained to be of Serbian nationality) had been settled in this region at earlier times. In addition, Serbian Orthodox Church was established on this territory and was granted religious and other privileges by the King. In peace, but even more during the aggression against Croatia (1991-1995), which included the region of Virovitica as well, this politics was aimed at “cleansing” this territory from Croats and other non-Serbs, converting it into an ethnically and politically “Serbian” territory, and thereby including it into the planned “Greater Serbia” as a part of the so-called “Serbian lands”.

(Prijevod sažetka: Ana Levak Sabolović)

Key words: Virovitica, Croatia, Slavonia, “Greater Serbia”, political expansionism, 19th-20th century.